Komisja Europejska

PRAWA CZŁOWIEKA

MATERIAŁY EDUKACYJNE

PRAWA CZŁOWIEKA

MATERIAŁY EDUKACYJNE

AKRADIUSZ DOMAGAŁA
AGNIESZKA FLORCZAK

Komisja Europejska
Przedstawicielstwo Regionalne
Wrocław 2018

Redakcja naukowa: Agnieszka Florczak
Recenzja: dr hab. Małgorzata Michalewska, dr. hab. Anna Pacześniak
Oprawa graficzna i skład: Beata Szczepańska
Współpraca graficzna: Paweł Paściak
Opracowanie redakcyjne oraz korekta: Jolanta Kardela

Oddano do składu w lutym 2018 roku.

Wydanie pierwsze.

Komisja Europejska, ani żadna osoba działająca w jej imieniu, nie ponosi odpowiedzialności za sposób wykorzystania zamieszczonych poniżej informacji.

Informacje i poglądy zawarte w niniejszej publikacji są poglądami autorów i nie muszą one odzwierciedlać oficjalnego stanowiska Unii Europejskiej.

Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za zawartość stron internetowych podanych w niniejszej publikacji, z wyjątkiem własnych stron internetowych. Strony innych organizacji i instytucji zostały wymienione wyłącznie dla celów poglądowych - nie wyczerpują listy stron na dany temat ani w żaden sposób tych stron nie wyróżniają.

Powielanie i cytowanie dozwolone pod warunkiem podania źródła.

Wykorzystanie lub powielanie zdjęć i innych materiałów, co do których Komisji Europejskiej nie przysługują prawa autorskie, wymaga bezpośredniej zgody właściciela praw.

Wszelkie prawa zastrzeżone.

© by Komisja Europejska, Przedstawicielstwo Regionalne, 2018.

Wersja drukowana	ISBN 978-92-79-85573-3	doi:10.2775/583323	JJ-04-18-417-PL-C
PDF	ISBN 978-92-79-85572-6	doi:10.2775/666806	JJ-04-18-417-PL-N

Wersję elektroniczną niniejszego wydania można znaleźć na stronie:
www.publications.europa.eu/pl/web/general-publications/publications

Spis treści

Wprowadzenie

Jaki jest zakres tematyczny materiałów edukacyjnych? ... 6
Kto może korzystać z materiałów? ... 7
Jak są skonstruowane materiały edukacyjne? ... 7
O czym jest ten podręcznik? ... 9

1. Prawa człowieka – pojęcie, klasyfikacja, generacje

1.1. Materiały bazowe ... 13
1.2. Uwagi i sugestie dotyczące materiału bazowego ... 18
1.3. Materiały i narzędzia edukacyjne ... 19
1.4. Propozycje do dyskusji i aktywności z uczniami ... 24
1.5. Przydatne strony internetowe ... 37
1.6. Literatura uzupełniająca ... 38
1.7. Materiały pomocnicze dla nauczycieli ... 39

2. Rola międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka w przestrzeganiu praw człowieka

2.1. Materiały bazowe ... 57
2.2. Uwagi i sugestie dotyczące materiału bazowego ... 69
2.3. Materiały i narzędzia edukacyjne ... 71
2.4. Propozycje do dyskusji i aktywności z uczniami ... 72
2.5. Przydatne strony internetowe ... 97
2.6. Literatura uzupełniająca ... 98

3. Prawa wynikające z obywatelstwa w Unii Europejskiej

3.1. Materiały bazowe ... 101
3.2. Uwagi i sugestie dotyczące materiału bazowego ... 113
3.3. Materiały i narzędzia edukacyjne ... 114
3.4. Propozycje do dyskusji i aktywności z uczniami ... 115
3.5. Przydatne strony internetowe ... 124
3.6. Literatura uzupełniająca ... 125
3.7. Materiały pomocnicze dla nauczycieli ... 127

Wprowadzenie

W XXI wieku wiedza jest najcenniejszym zasobem, jaki możemy posiadać. Dlatego należy zadbać o szeroki dostęp do niej przez edukację wszystkich grup społecznych. Konstrukcja systemów edukacyjnych powinna prowadzić do tworzenia zasobów ludzi bardzo dobrze wykształconych, twórczych, mających szerokie kompetencje. Jest to warunek niezbędny do osiągania nie tylko postępu gospodarczego, lecz i społecznego. Edukacja zawierająca elementy praw człowieka, działań antydyskryminacyjnych czy wzmacniających poczucie tożsamości europejskiej z pewnością przyczyni się do kształtowania europejskiego wymiaru obywatelstwa, poszanowania godności innych osób i grup (w tym mniejszościowych), budowania społeczeństwa obywatelskiego opartego na zasadach równości i tolerancji oraz przeciwdziałania różnym formom przemocy.

Przygotowana przez nas publikacja, składająca się z trzech podręczników dotyczących szeroko rozumianej dyskryminacji, praw człowieka oraz programów i inicjatyw europejskich kierowanych do młodzieży, ma sprawić, by wiedza na te tematy była dostępniejsza i użyteczniejsza dla nauczycieli, trenerów, uczniów oraz wszystkich zainteresowanych osób.

Jaki jest zakres tematyczny materiałów edukacyjnych?

Prezentowane materiały edukacyjne składają się z trzech zasadniczych części:

1) edukacja antydyskryminacyjna, z uwzględnieniem mowy nienawiści,
2) edukacja o prawach człowieka, w tym także prawach obywateli Unii Europejskiej (UE),
3) inicjatywy i programy UE adresowane do ludzi młodych, stworzone w celu wyrównania szans dla młodzieży.

Każda z części podzielona jest na bloki tematyczne.

Materiały dotyczące edukacji antydyskryminacyjnej obejmują następujące zagadnienia:

1) podstawy uprzedzeń i stereotypów – omawiamy tu kluczowe dla tematu pojęcia i mechanizmy, wskazujemy źródła uprzedzeń i metody ich przezwyciężania;
2) mowę nienawiści i przemoc rówieśniczą motywowaną mową nienawiści – definiujemy tu pojęcie mowy nienawiści oraz pojęcia pokrewne. Opisujemy sposoby przeciwdziałania tym zjawiskom, wskazujemy akty prawne istotne do zwalczania mowy nienawiści oraz organizacje pozarządowe działające w tym obszarze;
3) dyskryminacja – wyjaśniamy pojęcie, wskazujemy akty prawne zakazujące dyskryminacji na poziomie prawa krajowego, unijnego i międzynarodowego;
4) masowe naruszenia praw człowieka – omawiamy w tej części zjawisko najcięższych przejawów dyskryminacji, a mianowicie ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, czystek etnicznych.

Materiały na temat praw człowieka zawierają treści związane z:

1) definiowaniem praw człowieka, ich klasyfikacją oraz generacjami;
2) międzynarodowymi systemami ochrony praw człowieka (wraz z ich krótką charakterystyką), ze szczególnym uwzględnieniem systemu Rady Europy,

3) ochroną praw wynikających z obywatelstwa UE – z uwzględnieniem jego genezy, katalogu praw oraz klasyfikacji mechanizmów dochodzenia roszczeń dostępnych dla obywateli Unii.

W materiałach dotyczących inicjatyw i programów UE adresowanych do ludzi młodych, stworzonych w celu wyrównania szans dla młodzieży, uwzględniano zagadnienia:

1) funkcjonowania programu Erasmus+ (wyselekcjonowane sektory i akcje w jego ramach),
2) inicjatywy UE (Gwarancje dla Młodzieży, Europejski Korpus Solidarności, EU Aid Volunteers, Erasmus dla Młodych Przedsiębiorców),
3) odbywania staży i możliwości rozpoczęcia kariery w instytucjach UE.

Kto może korzystać z materiałów?

Materiały edukacyjne kierowane są przede wszystkim do dwóch kategorii beneficjentów. Pierwszą stanowią nauczyciele szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Drugą grupą odbiorców są trenerzy i edukatorzy, którzy na podstawie zaprezentowanych materiałów będą mogli prowadzić szkolenia w ramach opracowanych przez siebie projektów czy działań tematycznie powiązanych z proponowanymi zagadnieniami. Materiały mogą być też wykorzystywane przez pedagogów, pracowników młodzieżowych, liderów, wolontariuszy oraz wszelkie inne osoby zaangażowane w działalność edukacyjną.

Zachęcamy także wszystkich zainteresowanych niniejszą publikacją do korzystania z części trenerskiej, stanowiącej oddzielny suplement. W praktyce bowiem nauczyciele, podejmując ogromne wyzwanie, jakim jest edukacja młodych ludzi, stają się dla nich trenerami. Warto więc wykorzystać na lekcji, choć fragmentarycznie, scenariusze przeznaczone dla trenerów czy prezentacje multimedialne przygotowane dla nich.

Jak są skonstruowane materiały edukacyjne?

Materiały edukacyjne zostały skonstruowane według podobnego schematu. Każdy z podręczników składa się z:

- materiałów bazowych,
- uwag i sugestii dotyczących materiału bazowego,
- materiałów i narzędzi edukacyjnych,
- propozycji do dyskusji i aktywności z uczniami,
- wykazu przydatnych stron internetowych,
- wybranej literatury.

Materiały bazowe stanowią swoiste kompendium wiedzy na dany temat i dlatego przeznaczone są zarówno dla trenerów, jak i nauczycieli. Mają służyć przede wszystkim nauce własnej lub uporządkowaniu posiadanej już wiedzy. Można je wykorzystać do przygotowania prezentacji, pełnego wykładu lub miniwykładu. Materiały zawierają syntetyczne opisy istotnych dla bloków tematycznych zagadnień, jeśli jest to konieczne, wykazy aktów prawnych z uwzględnieniem aktów prawa krajowego, unijnego i międzynarodowego. Pragniemy podkreślić, że materiały bazowe zawierają wyselekcjonowane treści i nie wyczerpują tematu. Osoby pragnące pogłębić wiedzę mogą skorzystać z proponowanej przez nas literatury.

Uzupełnieniem powyższych materiałów są **Uwagi i sugestie** dotyczące materiałów bazowych. Zwróciliśmy w nich uwagę na te kluczowe zagadnienia i kontrowersyjne kwestie, które często „umykają" czytelnikowi, a jednocześnie warte są uwzględnienia w trakcie prowadzenia szkoleń, warsztatów czy lekcji. Mają przyczynić się także do pełniejszego zrozumienia treści prezentowanych w materiałach bazowych.

W części **Materiały i narzędzia edukacyjne** przedstawiono krótkie opisy różnych materiałów, w tym m.in. filmów, książek, komiksów, utworów muzycznych, wyników badań, artykułów prasowych itp., które mogą być wykorzystywane przez nauczycieli przy omawianiu konkretnych zagadnień. Mają one ułatwić nauczycielowi dobór ewentualnych narzędzi edukacyjnych. Praca z młodzieżą wymaga obecnie stosowania innowacyjnych narzędzi dydaktycznych i atrakcyjnych form przekazu. Młodzież oczekuje, by prowadzący zajęcia różnicowali metody dydaktyczne i wykorzystywali odpowiednie dla danego pokolenia formy przekazu (utwory muzyczne, krótkie filmy, memy, infografiki, gry komputerowe). Przedstawione przez nas formy ułatwiają różnicowanie przekazu do dzieci i młodzieży, a przede wszystkim umożliwiają nabywanie wiedzy przez doświadczenie, refleksję i praktykę opierającą się na empatii. Z tego powodu znaczna część materiałów przygotowanych dla nauczycieli została opracowana na podstawie cyklu Kolba[1], polegającym na przechodzeniu przez cztery kolejne fazy:

1. Doświadczenie – ćwiczenia, symulacje, gry, wspólne oglądanie filmów, materiałów wizualnych, tworzenie czegoś, np. plakatów, piosenki itp.
2. Refleksję – analizowanie odczuć i wyciąganie wniosków z ćwiczenia.
3. Teorię – miniwykład, prezentacja, lektura/oglądanie i analiza badań, artykułów i publikacji naukowych.
4. Praktykę (zastosowanie) – jak można w praktyce zastosować zdobytą wiedzę, jak odnieść ją do mogących zaistnieć sytuacji, jak szukać rozwiązań i reagować na pojawiające się sytuacje.

Ze względu na strategie uczenia i charakter uczestników wskazane jest, aby zajęcia obejmowały wszystkie cztery fazy. Kołowy charakter faz w koncepcji Kolba sprawia, że nie ma znaczenia od którego miejsca zaczniemy.

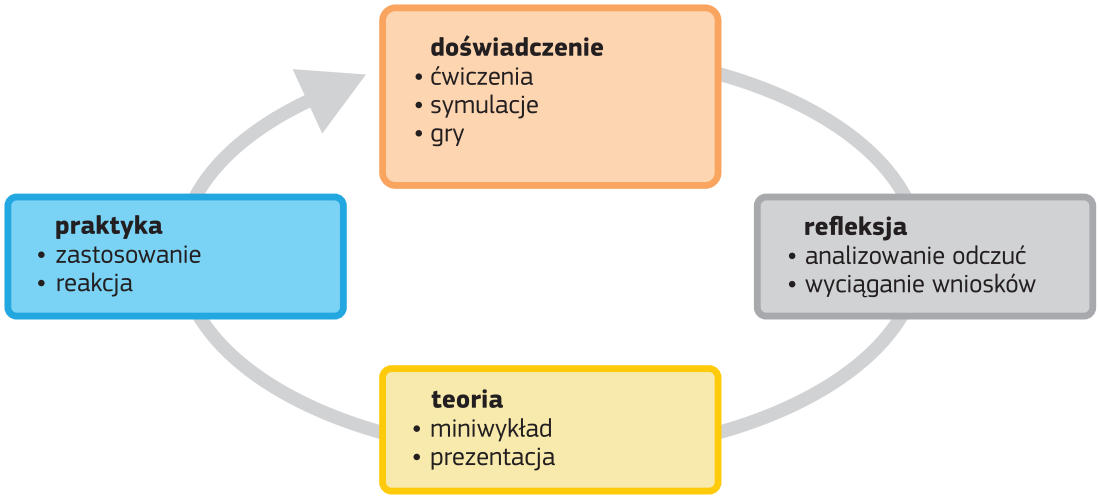

Ryc. 1. Cykl Davida A. Kolba

[1] David A. Kolb – amerykański teoretyk metod nauczania, którego główne zainteresowania i publikacje dotyczą tak zwanego „Modelu uczenia przez doświadczenie" (Experiential Learning Model).

Prezentowane przez nas materiały i narzędzia stanowią jedynie wyselekcjonowane propozycje. Nie wyczerpują one katalogu pomocy dydaktycznych przydatnych do celów edukacyjnych. Te zaprezentowane w podręcznikach staraliśmy się zróżnicować w zakresie formy (np. filmy, książki, komiksy) oraz długości trwania (np. filmy fabularne pełnometrażowe i krótkie filmiki). Mając świadomość, że ze względu na obszerną formę filmy pełnometrażowe są dość trudnym do wykorzystania narzędziem dydaktycznym, szczególnie jeśli dany temat ma być zrealizowany na jednej jednostce lekcyjnej, proponujemy przede wszystkim krótkie formy. Dłuższe formy warto wykorzystać, jeśli jest więcej czasu lub przy okazji jakiś wydarzeń w szkole (np. obchody Dnia Praw Człowieka).

Materiał zawarty w części **Propozycje do dyskusji i aktywności z uczniami** zawiera scenariusze i miniscenariusze, na których podstawie nauczyciele mogą poruszyć konkretne zagadania dotyczące m.in. dyskryminacji, praw człowieka czy programów europejskich. Z całą stanowczością podkreślamy, że naszym celem często nie było stworzenie scenariuszy, według których nauczyciel przeprowadziłby pełną 45-minutową lekcję (choć i takie scenariusze znajdują się w podręcznikach). Wynikało to m.in. z tego, że istnieje bogata oferta materiałów edukacyjnych, w których można znaleźć gotowe, rozbudowane scenariusze. Z rozmów przeprowadzonych z nauczycielami dowiedzieliśmy się ponadto, że potrzebują niekiedy krótszych form edukacyjnych, którymi mogliby wzbogacić treści wynikające z realizowanej podstawy programowej czy omawiane na godzinie wychowawczej. Stworzenie pełnego scenariusza sprawia, że jest on najczęściej do wykorzystania na konkretnym przedmiocie (np. historii, wiedzy o społeczeństwie, języku polskim czy obcym). Miniscenariusz, na którego realizację wystarczy poświęcić kilka minut, może wzbogacić różne lekcje. Nie wyklucza to, dzięki wykorzystaniu kilku miniscenariuszy, zrealizowanie pełnej 45-minutowej lekcji na podstawie zaproponowanych przez nas materiałów. Z tego powodu miniscenariusze powinny być traktowane jak „puzzle", które nauczyciel może sam poukładać, łącząc różne treści. Warto podkreślić, że nauczyciel może łączyć materiały z jednego obszaru tematycznego, rozmaitych obszarów tematycznych z jednego podręcznika lub różnych podręczników. Daje to możliwość wykorzystywania przez nauczyciela wielu form i narzędzi edukacyjnych oraz swobodne kreowanie scenariuszy lekcji, przez łączenie różnych treści. Na przykład, można wykorzystać miniscenariusze z podręcznika na temat praw człowieka i wzbogacić je scenariuszami z podręcznika o dyskryminacji czy scenariusze z części dotyczącej obywatelstwa UE (podręcznik o prawach człowieka) ze scenariuszami z podręcznika dotyczącymi projektów europejskich.

Staraliśmy się także, aby miniscenariusze, w miarę możliwości, mogły być wykorzystane na różnych lekcjach, np.: języku polskim, języku angielskim, historii, wiedzy o społeczeństwie czy godzinie wychowawczej.

Całość uzupełnia wykaz przydatnych stron internetowych oraz wybranej literatury.

O czym jest ten podręcznik?

Podręcznik **Prawa człowieka** składa się z trzech części. W pierwszej omówiono pojęcie praw człowieka, klasyfikacje praw i wolności oraz generacje. Syntetycznie wskazano na związki demokracji z prawami człowieka. Materiały edukacyjne zaproponowane w tej części obejmują przede wszystkim filmy, Globalny Indeks Niewolnictwa, wyniki badań Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS). W części *Propozycje do dyskusji i aktywności z uczniami* zawarto krótkie materiały dydaktyczne (miniscenariusze) dotyczące pojęcia praw człowieka oraz różnych za-

gadnień związanych z ich naruszeniami (przejawy dyskryminacji, mowa nienawiści, handel ludźmi, ochrona prywatności).

W drugiej części, poświęconej roli międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka, przedstawiono klasyfikację systemów oraz ich krótkie charakterystyki. Nieco dokładniej omówiono system ochrony praw człowieka Rady Europy, w którego ramach przyjęta została Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Dokument ten po dziś dzień stanowi podstawę ochrony praw człowieka w ramach organizacji. Wraz z powołanym na podstawie wymienionej konwencji Europejskim Trybunałem Praw Człowieka (ETPC), w Radzie Europy udało się stworzyć unikatowy system dochodzenia roszczeń przez jednostki na poziomie międzynarodowym. Pominięta natomiast została charakterystyka systemu ochrony praw człowieka w UE. Rozważania na ten temat można znaleźć w kolejnym rozdziale, dotyczącym obywatelstwa UE. Należy jednak pamiętać, że wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej należą do Rady Europy i są stroną Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. W rozdziale marginalnie wspomniano także o systemie krajowym ochrony praw człowieka.

Materiały edukacyjne zaprezentowane w tej części obejmują przede wszystkim filmy i wywiady dotyczące funkcjonowania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz wybrane sprawy, które rozpatruje. Omówione sprawy mogą być przydatne do przeprowadzenia z uczniami warsztatu z wykorzystaniem orzecznictwa trybunału. Autorzy podręcznika zdają sobie sprawę, że proponowane materiały koncentrują się tylko na jednej instytucji. Zabieg ten jest jednak celowy. Praca z orzeczeniami ETPC posiada wiele zalet, o których piszemy w części drugiej. Ponadto pragniemy zachęcić nauczycieli do wykorzystywania w pracy z uczniami spraw, w których zapadło orzeczenie. Ich dobór jest bardzo selektywny. Ze względu na ograniczone ramy niniejszego opracowania staraliśmy się pokazać sprawy zróżnicowane tematycznie, w tym takie, które były wnoszone przez obywateli Polski i takie, które ukształtowały linię orzeczniczą ETPC (sprawa Soering przeciwko Wielkiej Brytanii). Ważnym kryterium była także tematyka. Starliśmy się dobrać sprawy, które mogą być interesujące dla młodzieży. Korzystaliśmy przy tym z naszych doświadczeń dydaktycznych i warsztatowych.

Trzecia część podręcznika poświęcona została kwestiom związanym z obywatelstwem UE. Syntetycznie omówiono w niej genezę obywatelstwa oraz katalog praw przysługujących jej obywatelom. Zwrócono także uwagę na dostępne dla obywateli Unii mechanizmy dochodzenia roszczeń. Przedstawione materiały dydaktyczne zorientowane są na sytuacje praktyczne, co do których istnieje duże prawdopodobieństwo, że mogą się przytrafić przeciętnemu obywatelowi UE. Z tego też względu koncertujemy się na kwestiach takich, jak zakupy transgraniczne czy swoboda przemieszczania się, natomiast nie omawiamy szczegółowo zasad pisania petycji do Parlamentu Europejskiego czy Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich, gdyż prawdopodobieństwo skorzystania z takich instrumentów jest mniejsze.

We wszystkich trzech częściach przedstawiono wykaz przydatnych stron internetowych oraz wskazano monografie, po które warto sięgnąć w celu uzupełnienia wiedzy.

Prawa człowieka – pojęcie, klasyfikacja, generacje

1.1. Materiały bazowe

Pojęcie praw człowieka

Pojęcie praw człowieka pojawia się w literaturze przedmiotu w różnych znaczeniach. Zgodnie z definicją prof. Wiktora Osiatyńskiego prawa człowieka to „**powszechne prawa moralne o charakterze podstawowym, przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem**"[2]. To także „wolności, środki ochrony oraz świadczenia, których respektowania właśnie jako praw, zgodnie ze współcześnie respektowanymi wolnościami, wszyscy ludzie powinni się móc domagać od społeczeństwa, w którym żyją"[3]. Według przywołanego autora pojęcie praw człowieka opiera się na trzech tezach:

1) każda władza jest ograniczona;

2) każda jednostka posiada sferę autonomii, do której nie ma dostępu żadna władza;

3) każda jednostka może się domagać od państwa ochrony jej praw.

Przy definiowaniu pojęcia praw człowieka istotne jest, aby traktować je jako kategorię **praw moralnych**, a nie tylko pozytywnych (skodyfikowanych w różnych dokumentach). Uznanie, że prawa człowieka są tylko i wyłącznie prawami o charakterze pozytywnym, prowadziłoby do wniosku, że państwo, podejmując działania kodyfikacyjne w dziedzinie praw człowieka, niejako prawa te nam nadaje. Moralny charakter praw oznacza, że żadna władza nam ich nie nadaje, a co najwyżej w dokumentach (prawa wewnętrznego i międzynarodowego) je potwierdza. Prawa i wolności wynikają z naszego człowieczeństwa, a ich źródłem jest godność ludzka. Zasada poszanowania godności ludzkiej, leżąca u podstaw ochrony praw człowieka, została potwierdzona w wielu dokumentach, m.in. w art. 1 Powszechnej deklaracji praw człowieka z 1948 r., zgodnie z którym „Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem oraz powinni postępować w stosunku do siebie wzajemnie w duchu braterstwa"[4].

Odniesienie do zasady poszanowania godności ludzkiej pojawia się także w art. 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.:

„Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych".

Prawa człowieka z jednej strony regulują stosunki między państwem a jednostką, wytyczając jednocześnie granice władzy w demokratycznym społeczeństwie (płaszczyzna wertykalna). Z drugiej odnoszą się również do stosunków jednostka–jednostka, wyznaczając granice praw i wolności w naszych wzajemnych stosunkach (płaszczyzna horyzontalna). Przysługują każdemu bez względu na płeć, rasę, religię czy miejsce zamieszkania (uniwersalizm praw człowieka). Mają charakter powszechny, pierwotny, przyrodzony i niezbywalny oraz niepodzielny.

---

[2] W. Osiatyński, *Wprowadzenie do praw człowieka*, http://bit.ly/2BnPoW5 (data pobrania: 30.11.2017).
[3] *Encyclopedia of Public International Law*, vol. 8: *Human Rights and the Individual in the International Law. International Economic Relations*, North Holland Publishig Company, Amsterdam–New York–Oxford 1985, s. 268, [za:] *ibidem*.
[4] *Powszechna deklaracja praw człowieka*, http://bit.ly/2G8FAhE (data pobrania: 12.12.2017).

Tabela 1. Cechy praw człowieka

Charakter praw i wolności	Znaczenie
Powszechny	przysługują każdemu człowiekowi niezależnie od rasy, płci, przynależności do danej grupy społecznej czy statusu majątkowego
Przyrodzony	przysługują każdemu od chwili urodzenia, nie wynikają z woli państwa, a wywodzone są z istoty człowieczeństwa; państwo ich nie nadaje, a jedynie potwierdza
Niezbywalny	przypisane są do każdej jednostki ludzkiej i nie można się ich zrzec
Niepodzielny	wszystkie kategorie i generacje praw stanowią integralną i współzależną całość
Naturalny	wynikają z samej istoty człowieczeństwa – mamy je, ponieważ jesteśmy ludźmi

Źródło: opracowanie własne.

Początkowo prawa człowieka znajdowały swoje uzasadnienie w prawie naturalnym, obecnie stanowią także rozbudowaną dziedzinę prawa konstytucyjnego i międzynarodowego.

Klasyfikacja praw człowieka

W katalogu podstawowych praw i wolności możemy wyróżnić takie, które mają **charakter absolutny** i nie podlegają żadnym ograniczeniom oraz takie, które mają **charakter ograniczony**. Katalog wolności absolutnych jest bardzo nieliczny. Należą do niego na przykład wolność od tortur, nieludzkiego, poniżającego traktowania bądź karania czy wolność od niewolnictwa. Zdecydowana większość praw i wolności podlega ograniczeniom. Należy jednak pamiętać, że ograniczenia te mogą być wprowadzane tylko w ściśle określonych w prawie sytuacjach, z zastosowaniem zasady proporcjonalności, oznaczającej, że środki zastosowane przez państwo muszą być adekwatne (proporcjonalne) do występującego zagrożenia. Przy wprowadzaniu ograniczeń ustawodawca najczęściej powołuje się na:

- bezpieczeństwo państwa,
- bezpieczeństwo publiczne,
- ochronę dobrobytu gospodarczego kraju,
- ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom (porządek publiczny),
- ochronę zdrowia i moralności,
- ochronę wolności i praw innych osób.

Ponadto państwo może, w ustawowo określonych przypadkach, wprowadzać ograniczenia podstawowych praw i wolności ze względu na nadzwyczajne okoliczności, takie jak stan wojny czy klęski żywiołowej. Pamiętać jednak należy, że zawieszenie praw i wolności, nawet w nadzwyczajnych stanach, nie jest możliwe w odniesieniu do praw absolutnych.

Prawa człowieka możemy także podzielić na **prawa materialne** (wolności i prawa przysługujące człowiekowi, takie jak: prawo do życia, nauki, prawo do wolności i bezpieczeństwa, wolność sumienia, wyznania) i **prawa proceduralne**, pozwalające jednostce wyegzekwować realizację praw i przestrzeganie wolności (np. prawo do sądu, prawo petycji, prawa wyborcze).

Generacje praw człowieka

Katalog praw i wolności powstały w wyniku ewolucji koncepcji ochrony praw człowieka możemy podzielić na trzy zasadnicze grupy zwane generacjami. **Pierwsza generacja obejmuje prawa osobiste i polityczne** (tzw. prawa wolnościowe) sformułowane w licznych dokumentach prawa wewnętrznego i międzynarodowego (zob. tabela 2). Ochrona praw pierwszej generacji ma najdłuższą tradycję, bowiem rozpoczęła się już w Oświeceniu. W prawie międzynarodowym jest to najpełniej chroniona generacja praw człowieka. W praktyce organizacji międzynarodowych w odniesieniu do praw osobistych i politycznych stosuje się środki kontrolne polegające na składaniu sprawozdań opisujących realizację praw zagwarantowanych w dokumentach przyjętych przez państwo, przedkładaniu organom międzynarodowym skarg państwowych oraz skarg lub petycji dotyczących indywidualnych naruszeń praw człowieka.

Druga generacja obejmuje prawa socjalne, ekonomiczne i kulturalne. Pierwsze gwarancje dotyczące tej generacji praw pojawiły się w ustawodawstwie socjalnym państw Europy Zachodniej pod koniec XIX wieku. Ujmując chronologicznie rozwój praw człowieka, generacja ta wykształciła się później niż prawa wolnościowe. Uogólniając, możemy przyjąć, że druga generacja praw człowieka odnosi się do sfery materialnej oraz poziomu udziału w wykorzystywaniu dóbr materialnych przez poszczególnych członków wspólnoty. Podział na prawa socjalne, ekonomiczne (gospodarcze) i kulturowe jest umowny. Prawa socjalne mają na celu zapewnienie właściwych społecznych warunków życia i rozwoju jednostki oraz ochronę jednostek niezdolnych do samodzielnego funkcjonowania przed wykluczeniem społecznym. Prawa ekonomiczne dają jednostce możliwość uczestnictwa w mechanizmach rynkowych oraz umożliwiają bycie podmiotem tej gry (szczególna rola przypada tu prawu własności, które jest także prawem pierwszej generacji), kulturowe natomiast umożliwiają uczestnictwo w wykorzystywaniu dóbr kultury i wpływają na rozwój duchowy i intelektualny jednostek. Realizacja praw drugiej generacji wiąże się zazwyczaj z wykonywaniem różnego rodzaju świadczeń przez państwo.

Prawa drugiej generacji, w porównaniu do praw wolnościowych, są słabiej chronione, zarówno w systemach prawa wewnętrznego, jak i systemach międzynarodowych. Ich realizacja uzależniona jest z jednej strony od stopnia rozwoju poziomu gospodarczego, z drugiej od modelu preferowanej polityki społecznej. Także systemy kontroli międzynarodowej opierają się przede wszystkim na sprawozdaniach przedkładanych przez państwa organom kontrolnym.

Trzecią generację stanowią tzw. prawa solidarnościowe (kolektywne). W przeciwieństwie do praw pierwszej i drugiej generacji prawa kolektywne nie zostały w zasadzie skodyfikowane. Różnią się zasadniczo od poprzednich generacji solidarnościowym wymiarem (dwie pierwsze generacje opierają się na koncepcji praw indywidualnych, przypisanych do jednostek, a nie grup). Z tego powodu część badaczy w ogóle neguje zaliczanie praw kolektywnych do kategorii praw człowieka, uznając, że w ich wypadku nie jest możliwe określenie osoby uprawnionej do roszczenia w celu realizacji tych praw. Brak możliwości domagania się od państwa realizacji praw czy wolności czyni je iluzorycznymi i z tego powodu szkodliwymi

dla koncepcji praw człowieka. Inni badacze podkreślają, że prawa solidarnościowe powinny być rozumiane jako prawa przysługujące ludom w ich stosunkach ze wspólnotą międzynarodową. Taka interpretacja praw trzeciej generacji przyczynia się do wzrostu znaczenia społeczności międzynarodowej w dziedzinie przestrzegania praw człowieka, albowiem społeczność ta staje się podmiotem bezpośrednio odpowiedzialnym za walkę z tymi naruszeniami. Największymi orędownikami praw kolektywnych są na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) państwa rozwijające się.

Generacje praw człowieka stanowią pewien schemat klasyfikacyjny przedstawiający ewolucję praw człowieka. Generacji praw nie należy utożsamiać z gradacją, ponieważ wszystkie one nawzajem się przenikają, uzupełniają i tworzą tym samym uniwersalny katalog praw człowieka.

Tabela 2. Generacje praw człowieka

Generacja praw	Charakter praw i wolności	Przykładowe dokumenty
Pierwsza	prawa osobiste i polityczne	amerykańska Deklaracja niepodległości (1776)
		Konstytucja 3 maja (1791)
		Powszechna deklaracja praw człowieka (1948)
		Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (1950)
		Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (1966)
		Amerykańska konwencja praw człowieka (1969)
		Afrykańska karta praw człowieka i ludów (1981)
		Karta praw podstawowych UE (2000)[5]
Druga	prawa socjalne, ekonomiczne i kulturowe	Powszechna deklaracja praw człowieka (1948)
		Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych (1966)
		Europejska karta socjalna (1961, 1996)
		konwencje przyjęte przez Międzynarodową Organizację Pracy
		Karta praw podstawowych UE (2000)
Trzecia	prawa kolektywne	Deklaracja o przygotowaniu społeczeństw do życia w pokoju (1978)
		Deklaracja o prawie ludów do pokoju (1984)
		Deklaracja o prawie do rozwoju (1986)
		Afrykańska karta praw człowieka i ludów (1981)

Źródło: opracowanie własne.

[5] Karta praw podstawowych została przyjęta w 2000 r., jej zmodyfikowana wersja w 2007 r. DzUrz UE C 326/393 z 26.10.2012.

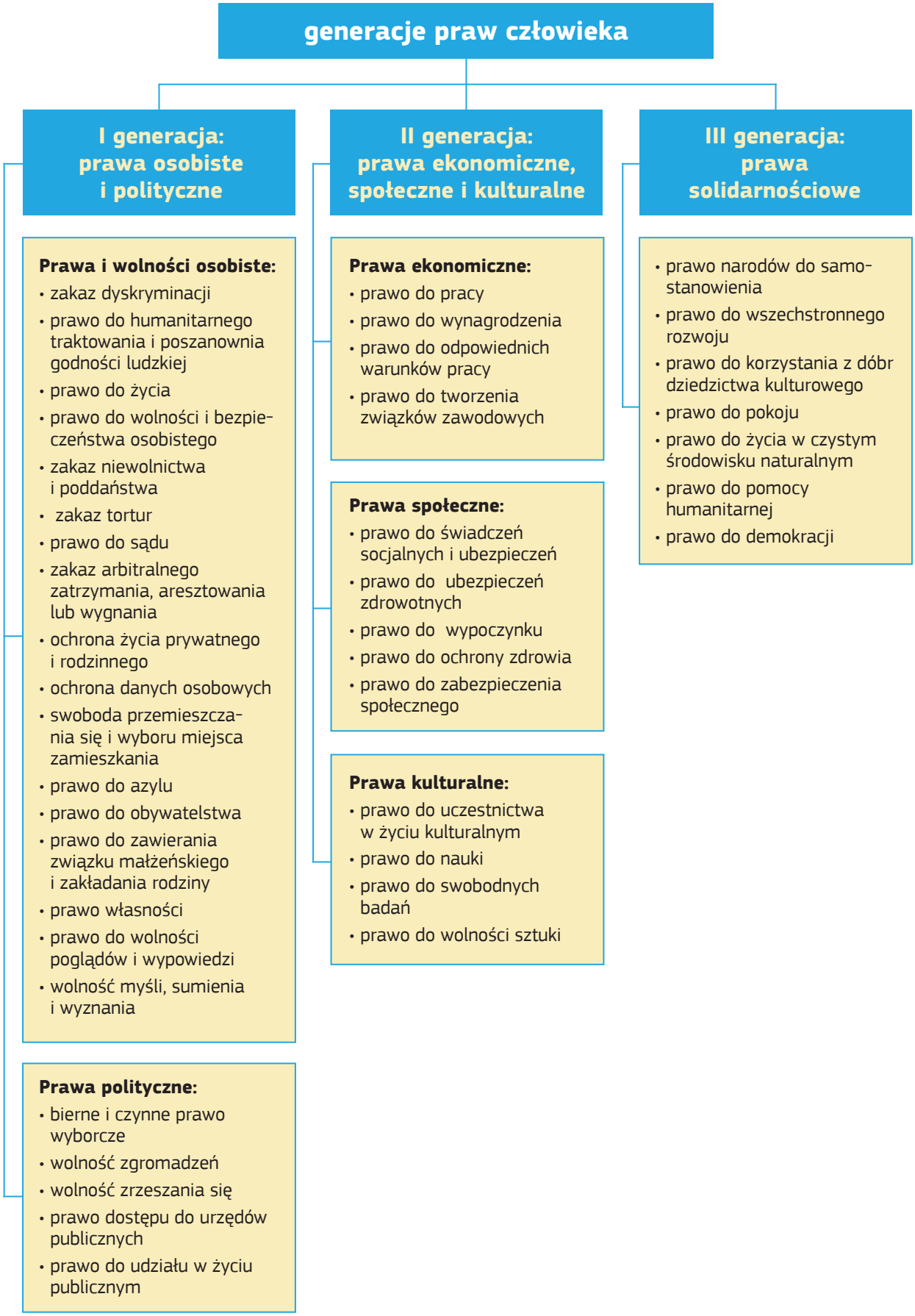

Ryc. 2. Generacje praw człowieka.

Źródło: opracowanie własne.

1.2. Uwagi i sugestie dotyczące materiału bazowego

Analizując materiał bazowy, warto zwrócić uwagę na następujące kwestie:

1. **Prawa człowieka są często materią kontrowersyjną, wywołującą wiele emocji**. Przy dyskusjach na temat praw człowieka, szczególnie dotyczących zagadnień związanych z prawem do życia (aborcja, eutanazja, kara śmierci) zakazem dyskryminacji czy wolnością wyznania, należy uwrażliwić uczniów, by dyskutowali, słuchając się nawzajem i zachowywali się zgodnie z zasadami poszanowania godności drugiego człowieka.

2. **Prawa człowieka są kategorią pojęciową, która nie ma jednej powszechnie przyjętej definicji**.

3. **Prawa człowieka należy traktować zarówno jako kategorię praw moralnych, jak i pozytywnych**. Klasyfikowanie praw człowieka wyłącznie jako kategorii praw pozytywnych prowadzi do wniosku, że prawa człowieka obowiązują jedynie, kiedy zostaną zagwarantowane w dokumentach przez państwo. Jest to teza nieprawdziwa. Państwo w dokumentach (konstytucji, ustawach, umowach międzynarodowych) jedynie prawa i wolności potwierdza. Nie nadaje ich!

4. **Prawa człowieka dotyczą m.in. relacji między państwem a jednostką. W praktyce państwo może być najlepszym gwarantem praw człowieka i największym ich naruszycielem**. Masowe naruszenia praw człowieka zazwyczaj dokonywane są przez państwo, za jego zgodą, zaniechaniem lub przyzwoleniem (por. część dotyczącą masowych naruszeń praw człowieka w podręczniku na temat dyskryminacji). Państwo, które najlepiej chroni prawa człowieka, to oczywiście państwo demokratyczne. Demokrację możemy zdefiniować jako rządy większości ograniczone prawami mniejszości. Warto także podkreślić, że relacje państwo–jednostka mają dla ochrony praw człowieka szczególne znaczenie, w przypadku bowiem naruszenia naszych praw i wolności przez inną jednostkę dochodzimy realizacji naszych praw za pomocą instytucji państwowych.

5. **Istnieje ścisły związek między demokracją i prawami człowieka**. Nie ma demokracji bez praw człowieka, ponieważ to prawa człowieka wyznaczają granice władzy w państwie demokratycznym. Trudno także mówić o poszanowaniu praw człowieka w systemie innym niż demokratyczny (totalitarny, autorytarny).

6. **W każdym państwie, nawet najbardziej demokratycznym dochodzi do naruszeń praw człowieka**. W państwach demokratycznych funkcjonują jednak dostępne dla jednostek mechanizmy dochodzenia roszczeń, czyli mechanizmy dzięki którym możemy domagać się realizacji naszych praw. Do mechanizmów tych zaliczamy m.in.: prawo do sądu, prawo do złożenia skargi do różnych instytucji (np. Rzecznik Praw Obywatelskich, Rzecznik Praw Dziecka), wolność zgromadzeń, obywatelską inicjatywę ustawodawczą, referenda.

7. **Z wszystkich generacji praw człowieka pierwsza jest chroniona najlepiej, trzecia (prawa solidarnościowe) najsłabiej**. Wynika to z ewolucji koncepcji praw człowieka.

8. **Niektóre z praw i wolności są zaliczane zarówno do praw pierwszej, jak i drugiej generacji**. Jako przykłady mogą posłużyć: prawo do nauki, prawo własności, wolność stowarzyszania się (w tym wolność zakładania i przystępowania do związków zawodowych).

1.3. Materiały i narzędzia edukacyjne

Zaprezentowane poniżej materiały edukacyjne stanowią zaledwie niewielki wycinek dostępnych materiałów dotyczących praw człowieka. Na stronach internetowych międzynarodowych organizacji rządowych i pozarządowych można znaleźć wiele interesujących opracowań, raportów i krótkich filmów dotyczących różnych aspektów praw człowieka, w tym m.in.: ochrony prawa do życia, wolności od tortur, zakazu handlu ludźmi i współczesnego niewolnictwa, ochrony prywatności, ochrony sygnalistów (czyli osób nagłaśniających nielegalną lub nieuczciwą działalność), wolności wypowiedzi, zakazu mowy nienawiści. Ponadto istnieje wiele podręczników oraz stron internetowych przeznaczonych dla nauczycieli, które zawierają gotowe scenariusze lekcji i przydatne informacje do prowadzenia warsztatów.

1. Omawiając zagadnienia związane z prawami człowieka, warto sięgnąć po krótkie filmy animowane Amnesty International, które doskonale (wręcz poetycko co do formy) ukazują naruszenia praw człowieka i walkę organizacji o ich przestrzeganie. Filmy można zaprezentować przy omawianiu pojęcia praw człowieka, konkretnych praw lub naruszeń. Tylko przykładowo polecamy:

- filmik prezentujący różne typy naruszeń praw człowieka na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat - http://bit.ly/2G1SVZa,

- filmiki promujące Maraton Pisania Listów[6] - http://bit.ly/2FZNn1p, http://bit.ly/2nR03kB, http://bit.ly/2sn9mNO,

- filmik ukazujący siłę ludzkiej solidarności w walce o prawa człowieka - http://bit.ly/2EwnVDp.

2. Przy omawianiu różnych zagadnień związanych z ochroną praw człowieka warto wykorzystać utwory muzyki rockowej. Lista piosenek poruszających zagadnienia związane z ochroną naszych praw i wolności jest bardzo długa. Tylko przykładowo proponujemy:

• ***Another Day in Paradise*** – utwór **Phila Collinsa** z 1989 r. z płyty *...But Seriously*, dotyczący problemu bezdomności. Artysta napisał go po podróży do Waszyngtonu, w czasie której zszokowała go liczba bezdomnych żyjących na ulicy w jednym z najbogatszych państw świata. Tytuł utworu jest sarkastyczny („Kolejny dzień w raju"). Piosenka może być wykorzystana przy omawianiu znaczenia praw II generacji.

• ***Get Up, Stand Up*** – utwór **Boba Marley'a** z 1973, po raz pierwszy pojawił się na płycie zespołu The Wailers zatytułowanej *Burnin'*. Utwór uznawany jest za klasykę muzyki reggae. To protest song nawołujący do walki o prawa. Marley najprawdopodobniej napisał tę piosenkę w czasie tournée po Haiti, wstrząśnięty ubóstwem jej mieszkańców. Najczęściej piosenka ta była wykonywana na zakończenie jego koncertów. Była także ostatnim utworem, jaki Bob Marley zaśpiewał na scenie, 23 września 1980 r.

• ***Sunday Bloody Sunday*** – utwór irlandzkiego zespołu **U2** z albumu *War*, wydanego w 1983 r. Piosenka uznawana jest za jeden z najbardziej politycznych utworów zespołu. Jej tytuł i treść nawiązuje do wydarzeń z 30 stycznia 1972 r. w Londonderry w Irlandii Północnej, kiedy żołnierze brytyjscy zabili kilkunastu uczestników pokojowego marszu przeciwko ograniczaniu prawa

[6] Maraton Pisania Listów Amnesty International odbywa się co roku w grudniu. Organizacja mobilizuje wtedy ludzi na całym świecie do przeciwstawienia się naruszeniom praw człowieka poprzez pisanie listów w obronie więźniów politycznych. Szerzej na temat akcji zobacz: https://maraton.amnesty.org.pl.

do wolności zgromadzeń i prawu umożliwiającemu internowanie każdego Irlandczyka podejrzanego o terroryzm. Na tej samej płycie znajdziemy utwór ***New Year's Day***. Inspiracją do jego napisania był polski ruch Solidarności i wprowadzenie stanu wojennego w Polsce.

• ***Give Peace a Chance*** – utwór wykonany przez **Johna Lennona** i **Yoko Ono**, wydany w 1969 r. jako pierwszy solowy singiel Lennona, kiedy był jeszcze członkiem zespołu The Beatles. Piosenka stała się hymnem amerykańskiego ruchu antywojennego w latach 70. XX wieku.

• ***Blowin' in the Wind*** – utwór **Boba Dylana**, napisany w 1962 r. i wydany na albumie *The Freewheelin' Bob Dylan* (1963). Jedna z najważniejszych piosenek w karierze artysty, która stała się wzorem współczesnej pieśni protestu. W piosence znajdujemy wiele filozoficznych pytań dotyczących pokoju, wojny i wolności. W 2016 r. Bob Dylan otrzymał Literacką Nagrodę Nobla.

• ***Civil War*** – utwór grupy rockowej **Guns N' Roses**, zamieszczony w albumie kompilacyjnym *Nobody's Child*, wydanym w 1990 r. Ballada jest protestem przeciwko wojnie.

• ***Obcym Wstęp Wzbroniony*** – utwór grupy **PRAWDA** z płyty *Radio Swoboda* wydanej w 2004 r. Sarkastyczny utwór o ksenofobii i nacjonalizmie, wykonany w konwencji muzyki punkowej.

• ***Muzyka Przeciwko Rasizmowi*** – kultowa płyta Stowarzyszenia „Nigdy Więcej" wydana w 1997 r., inaugurująca kampanię społeczną, której pomysłodawcą był działacz społeczny i poeta, Marcin Kornak. Płyta zawiera utwory takich wykonawców i zespołów jak: **Armia**, **Big Cyc**, **Dezerter**, **Homo Twist**, **Kazik Na Żywo**, **Kult**, **Pidżama Porno**, **T. Love**. Na okładce zamieszczono tekst:

Rośnie fala szowinizmu narodowego, rasizmu i totalitaryzmu – tendencji stojących w jaskrawej sprzeczności z najbardziej uniwersalnymi wartościami ogólnoludzkimi: miłością bliźniego, równością i poszanowaniem każdej istoty ludzkiej. Pragniemy osobiście i mocą naszej twórczości przeciwstawić się tym zjawiskom oraz stanąć po stronie prawdy i wolności, a nie kłamstwa i nienawiści[7].

Jest to swoisty manifest muzyków przeciwko nietolerancji, ksenofobii i rasizmowi, niezwykle aktualny po dziś dzień. Płytę można odsłuchać na stronie: http://bit.ly/2EwKPKR.

3. Jedną z fundamentalnych zasad praw człowieka jest zasada niedyskryminacji. Doskonałym materiałem do dyskusji na temat dyskryminacji kobiet jest film ***Delikatnie nas zabijają 3. Obrazy kobiet w reklamach***. Film pokazuje, jak ewoluuje obraz kobiet w reklamach w latach 80. i 90. XX wieku. Wskazuje wiele negatywnych skutków społecznych, będących konsekwencją określonego wizerunku kobiet w reklamie, w tym m.in.: uprzedmiotowienie, fragmentaryzację, seksualizację, trywializację władzy kobiet, pornografię czy przemoc. Film można wypożyczyć od Fundacji Autonomia (http://bit.ly/2nYc2vL).

Do filmu przygotowany został podręcznik, który można wykorzystać do przeprowadzenia zajęć (Delikatnie nas zabijają 3. Obrazy kobiet w reklamach. Podręcznik do prowadzenia zajęć w oparciu film, http://bit.ly/2EzWMji).

---

[7] D. Pajewski, *Muzyka Przeciwko Rasizmowi ciągle gra. Kultowa płyta 20 lat później*, źródło: http://bit.ly/2smVlj3 (data pobrania: 12.12.2017).

Lekcję można wzbogacić analizą wyników badań przeprowadzonych przez CBOS zatytułowanych *Czy jesteśmy zadowoleni ze swojego wyglądu?*[8]

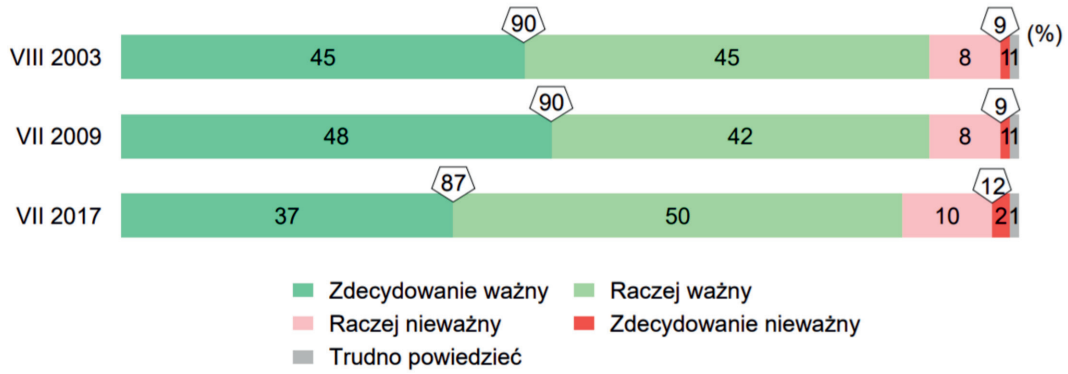

Wykres 1. Czy własny wygląd jest dla Pana(i) ważny czy nie?

Źródło: Komunikat z badań nr 104/2017, CBOS, Warszawa, sierpień 2017.

4. Niezwykle przydatnym materiałem do analizy zachowań dyskryminacyjnych jest film ***Niebieskoocy***. Jest to zapis warsztatu prowadzonego przez jedną z najsłynniejszych amerykańskich trenerek antydyskryminacyjnych Jane Elliott. Ukazuje uniwersalizm narzędzi stosowanych wobec różnych dyskryminowanych grup. Film można wypożyczyć od Fundacji Autonomia (http://bit.ly/2nYc2vL).

Materiał filmowy uzupełniony jest podręcznikiem do prowadzenia zajęć (N. Lester, *Niebieskoocy. Podręcznik do prowadzenia zajęć w organizacjach*, http://bit.ly/2BlFUdN).

5. Podstawą do przeprowadzenia zajęć na temat wolności wypowiedzi może być kilkunastominutowy **film dotyczący cenzury** (http://bit.ly/2G3Eu72) wraz z materiałem przygotowanym przez Amnesty International, w którym członkowie organizacji czytają hejty (***Amnesty czyta hejty***, http://bit.ly/2nVDg6e).

6. Na godzinie wychowawczej lub lekcji wiedzy o społeczeństwie można poruszyć temat handlu ludźmi i współczesnego niewolnictwa. Podstawę do dyskusji może stanowić *Global Slavery Index* (http://bit.ly/2uZTG09), przygotowywany przez australijską organizację Walk Free Foundation. Przydatne informacje na temat metodologii badań i przedstawionych przez organizację raportów można znaleźć w opracowaniu A. Sudy, *Jak działa Global Slavery Index. Analiza i podstawowe informacje* (http://bit.ly/2Eight9). Podczas lekcji można wykorzystać poniższe infografiki.

Ryc. 3. Współczesne niewolnictwo.

Źródło: http://bit.ly/2siwpte.

[8] Komunikat z badań nr 104/2017, CBOS, Warszawa, sierpień 2017, http://bit.ly/2nQw4cp.

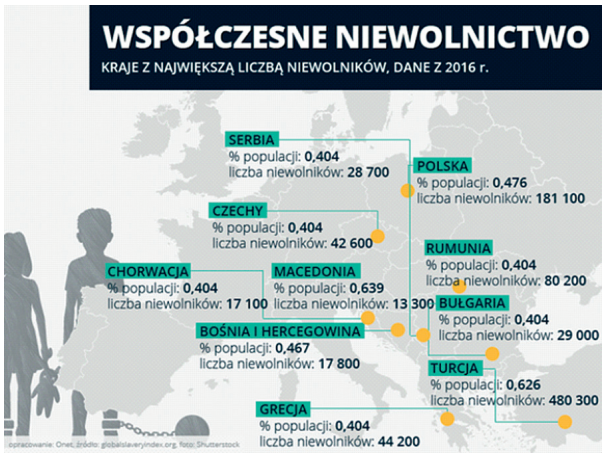

Ryc. 4. Współczesne niewolnictwo.
Źródło: http://bit.ly/2G3lENr.

Ryc. 5. Współczesne niewolnictwo.
Źródło: http://bit.ly/2BlGCHZ.

Warto także uwrażliwić młodzież na zagrożenia związane z handlem ludźmi. W tym celu można wykorzystać następujące materiały:

- filmy opowiadające osobiste historie nastolatków, którzy padli ofiarami handlu ludźmi, przygotowane przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę (http://bit.ly/2EU0guF, http://bit.ly/2G20AXo),

- informacje zamieszczone na stronie Fundacji przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu La Strada zawierające wskazówki na temat bezpiecznego wyjazdu do pracy za granicę (http://bit.ly/2nXM7o9).

7. Prawa człowieka oraz walka o ich realizację stanowią inspirację dla wielu twórców filmowych. Wśród filmów fabularnych, które zdobyły rozgłos i związane są z tematyką ochrony praw człowieka, tylko przykładowo należy wymienić:

• ***Gandhi*** – reż. Richard Attenborough (1982) – biografia Gandhiego Mohandasa Karamchanda, indyjskiego przywódcy duchownego, który poświęcił się walce o niepodległość Indii.

• ***Obywatel Milk*** – reż. Gusa Van Sant (2008) – historia Harveya Milka, amerykańskiego aktywisty, walczącego o prawa mniejszości seksualnych.

• ***Zniewolony. 12 Years a Slave*** – reż. Steve McQueen (2013) – oparta na faktach historia Solomona Northupa, czarnoskórego mieszkańca północnej części Stanów Zjednoczonych, który w pierwszej połowie XIX wieku 12 lat walczy nie tylko o przetrwanie i odzyskanie wolności, ale także o zachowanie człowieczeństwa.

• ***Mandela droga do wolności*** – reż. Justin Chadwick (2013) – biografia Nelsona Mandeli, pierwszego demokratycznie wybranego prezydenta Republiki Południowej Afryki, który całe swoje życie poświęcił walce z rasizmem.

• ***Selma*** – reż. Ava DuVernay (2014) – dramat historyczny ukazujący walkę czarnoskórej mniejszości w Stanach Zjednoczonych o prawa wyborcze. Film prezentuje sylwetkę Martina Luthera Kinga.

• ***Citizenfour*** – reż. Laura Poitras (2014) – historia Edwarda Snowdena, który ujawnił tysiące tajnych amerykańskich dokumentów, demaskując inwigilację prowadzoną przez Stany Zjednoczone.

• ***Sufrażystka*** – reż. Sarah Gavron (2015) – temat walki kobiet o prawa wyborcze w międzywojennej Wielkiej Brytanii.

Należy pamiętać, że ze względu na obszerną formę wymienione filmy są dość trudnym do wykorzystania narzędziem dydaktycznym, zwłaszcza jeśli temat związany z ochroną praw człowieka ma być zrealizowany na jednej jednostce lekcyjnej.

8. Narzędziami edukacyjnymi przydatnymi przy omawianiu katalogu oraz generacji praw człowieka mogą okazać się proste formy aktywizujące polegające na przedstawianiu lub rysowaniu praw czy przyporządkowywaniu ich do określonych kategorii (warsztat *Generacyjne puzzle* czy zabawa *Dzisiaj narysujemy prawa*).

1.4. Propozycje do dyskusji i aktywności z uczniami

Przedstawione poniżej propozycje należy traktować jako zbiór elementów, z których możemy korzystać w dowolnej konfiguracji przy komponowaniu scenariusza lekcji. Podstawą do realizacji lekcji pozostają narzędzia wskazane powyżej. Przy zastosowaniu powyższych materiałów możemy zrealizować lekcję historii, wiedzy o społeczeństwie lub godzinę wychowawczą.

Materiał 1. Porozmawiajmy o prawach człowieka

1. Przedstaw uczniom definicję praw człowieka Wiktora Osiatyńskiego:

„Prawa człowieka to powszechne normy moralne o charakterze podstawowym, przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem”[9].

Informacja dla nauczyciela: Istotne jest, aby wskazać uczniom i przedyskutować z nimi wszystkie elementy składowe definicji. Należą do nich:

- powszechny charakter praw człowieka,

- moralny charakter praw człowieka,

- wertykalna płaszczyzna praw człowieka – co oznacza, że obowiązują one przede wszystkim w kontaktach między państwem i jednostką.

2. Zastanów się z uczniami, co to oznacza, że prawa człowieka mają charakter powszechny. Przedyskutuj, dlaczego prawa człowieka powinny przysługiwać każdemu, niezależnie od szerokości geograficznej.

Wskazówka dla nauczyciela: Można także z uczniami omówić przy okazji inne cechy praw człowieka, takie jak ich przyrodzony i niezbywalny, niepodzielny i naturalny charakter.

3. Zastanów się z uczniami, dlaczego prawa człowieka należy zaliczać przede wszystkim do kategorii praw moralnych.

Wskazówka dla nauczyciela: Warto dookreślić, czym są prawa moralne i pozytywne przez pryzmat ich najbardziej charakterystycznych cech. Uczniowie powinni sami wskazać różnice między prawami moralnymi i pozytywnymi. Nauczyciel może naprowadzić uczniów za pomocą pytań (skorzystaj z tabeli 3). Może też podzielić uczniów na grupy i dać im do wypełnienia tabelę dotyczącą cech praw moralnych i pozytywnych (materiał pomocniczy 1).

Informacja dla nauczyciela: Należy podkreślić, że prawa pozytywne są lepiej chronione niż moralne i że część praw moralnych została skodyfikowana w prawie pozytywnym. Dlaczego zatem uznajemy, że prawa człowieka należą do kategorii praw

[9] W. Osiatyński, *Wprowadzenie do pojęcia praw człowieka*, [w:] *Szkoła praw człowieka*. Teksty wykładów, z. 1, Warszawa 1998, s. 16.

moralnych? Po pierwsze z powodu, że nadal mamy część praw moralnych, które nie zostały skodyfikowane i wręcz nie powinny zostać, ponieważ ich egzekwowanie przez państwo jest niemożliwe. Przykładami mogą być: szacunek do rodziców, osób starszych, cudzołóstwo. Po drugie, prawa pozytywne tworzone są przez państwo. Jeśli uznalibyśmy, że prawa człowieka to tylko i wyłącznie prawa pozytywne, to oznaczałoby to, że państwo przez kodyfikację nadaje nam prawa i wolności. Należy bardzo wyraźnie podkreślić, że **żadna władza nie nadaje nam praw i wolności, władza co najwyżej je w dokumentach potwierdza**.

4. Zastanów się z uczniami, dlaczego prawa człowieka są niezbędne dla funkcjonowania demokracji?

Informacja dla nauczyciela: Najczęściej definiujemy demokrację jako rządy większości. Zapytajmy uczniów, czy częściej identyfikują się z większością czy mniejszością. Pokażmy przez zdawanie prostych pytań (kto lubi matematykę?, kto lubi szpinak?, kto łowi ryby?, kto nosi okulary?), że w wielu sytuacjach identyfikujemy się z mniejszością. To uzmysłowi uczniom, że częściej zaliczani są do mniejszości niż większości, a prawa człowieka są po to, aby wszystkie mniejszości chronić. Możemy zatem uznać, że demokracja to rządy większości ograniczone prawami mniejszości. Ponadto w państwie demokratycznym prawa człowieka wyznaczają granice władzy. Wskazują, jak daleko władza w relacjach z jednostkami może się posunąć, by zachować jednocześnie demokratyczny charakter.

Tabela 3. Cechy praw moralnych i pozytywnych

	Cechy praw moralnych	Cechy praw pozytywnych
Jaka jest cecha charakterystyczna?	Może nie być skodyfikowane. Warto podkreślić, że tylko część praw moralnych została skodyfikowana (np. „nie kradnij", „nie zabijaj"). Inne (np. „nie cudzołóż"), w naszym kręgu cywilizacyjno-kulturowym nie zostały skodyfikowane	Jest skodyfikowane, zawsze możemy wskazać konkretny przepis prawny (z konstytucji, ustawy, umowy międzynarodowej), w którym dane prawo jest zapisane
Kto tworzy prawo?	Wspólnota	Państwo
Co grozi za nieprzestrzeganie prawa?	Sankcja moralna, np. wykluczenie z grupy, ostracyzm, potępienie	Sankcja wykonywana przez państwo
Kto wykonuje sankcję?	Wspólnota, grupa	Orzeka wymiar sprawiedliwości

Źródło: opracowanie własne.

5. Poznaj z uczniami katalog podstawowych praw i wolności z Powszechnej deklaracji praw człowieka. Przeprowadź zabawę *Dzisiaj narysujemy prawa*.

Informacja dla nauczyciela: Powszechna deklaracja praw człowieka została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 r. Jest jednym z najważniejszych dokumentów potwierdzających prawa i wolności I i II generacji. O jej znaczeniu świadczy to, że co roku 10 grudnia, na pamiątkę uchwalenia deklaracji, obchodzimy Dzień Praw Człowieka. Deklaracja jest dokumentem, który został przetłumaczony na ponad 500 języków.

Opis zabawy *Dzisiaj narysujemy prawa:*

- przygotuj kapelusz, torbę lub pudełko oraz karteczki z prawami i wolnościami z Powszechnej deklaracji praw człowieka (materiał pomocniczy 2),
- podziel uczniów na grupy,
- po kolei każdy z członków grupy losuje karteczkę i rysuje na tablicy (bez werbalnych komunikatów) wylosowane prawo lub wolność,
- zadaniem grupy jest odgadnięcie narysowanego prawa lub wolności,
- za każda poprawną odpowiedź grupa otrzymuje punkt.

Wskazówka dla nauczycieli: Ćwiczenie można modyfikować (wykonać bez podziału na grupy – wtedy wybrana osoba rysuje prawo lub wolność, można poprosić uczniów o przedstawienie prawa i wolności zamiast rysowania).

6. Zaprezentuj uczniom film przygotowany przez Amnesty International (czas trwania filmu 2 min, źródło: http://bit.ly/2G1SVZa).

Informacja dla nauczyciela: Film został przygotowany z okazji 50. rocznicy Amnesty International. Jest to bezstronna i niezależna organizacja pozarządowa walcząca o przestrzeganie praw człowieka. Na stronach organizacji można znaleźć wiele interesujących filmów i informacji na temat praw człowieka (https://amnesty.org.pl).

Po projekcji filmu:

- poproś uczniów, aby wymienili przykłady naruszeń praw człowieka pokazane w filmie,
- porozmawiaj z uczniami o odczuciach na temat filmu i naruszeń.

7. Odsłuchaj z uczniami utwór muzyczny *Get up, stand up* Boba Marley'a i zapytaj:

- co dla nich oznaczają prawa człowieka i dlaczego powinniśmy o nie walczyć?
- czy doświadczyli kiedykolwiek naruszeń praw lub wolności? Jeśli tak, jakie działania podjęli w celu dochodzenia roszczeń?

Sugestia dla nauczyciela: Wskazany utwór można zastąpić innym, wymienionym w punkcie 2 materiałów i narzędzi edukacyjnych.

Materiał 2. Warsztat *Generacyjne puzzle*

Przebieg:

1. Zapoznaj się z informacjami zawartymi w materiałach bazowych na temat generacji praw człowieka.

2. Podziel uczniów na grupy (3–5 osobowe), najlepiej losowo. Przydziel każdej grupie 3 kartoniki z generacjami (kolor pomarańczowy) i kartoniki z poszczególnymi prawami i wolnościami (kolor zielony) (materiał pomocniczy 3).

3. Poproś, aby uczniowie przyporządkowali do kartoników z generacjami kartoniki z prawami i wolnościami.

4. Przedyskutuj z uczniami, dlaczego dane prawa i wolności przypisali do poszczególnych generacji. Prawa i wolności z podziałem na generacje można uczniom wyświetlić (w trakcie lub po dyskusji).

5. Upewnij się, że wszystkie grupy prawidłowo wykonały ćwiczenie.

Wskazówki dla nauczyciela: Ćwiczenie można przeprowadzić w dwóch wariantach.

W pierwszym, nauczyciel przedstawia podstawowe informacje o trzech generacjach praw człowieka i prosi o przyporządkowanie poszczególnych praw i wolności do generacji.

W drugim – nauczyciel nie przedstawia żadnych informacji i prosi o intuicyjne zaszeregowanie praw. Po pogrupowaniu przez uczniów praw i wolności, nauczyciel prosi o dokonanie ewentualnej korekty. Przeprowadza też dyskusję z uczniami, dlaczego poszczególne prawa zaliczyli do danej generacji.

Można ograniczyć liczbę praw i wolności, które uczniowie będą przyporządkowywać do poszczególnych generacji. Warto zawsze jednak, oprócz praw i wolności najbardziej oczywistych, jak prawo do życia, wolność wypowiedzi, prawo własności, wyselekcjonować prawa i wolności, o których uczniowie często nie pamiętają, jak np. prawo do azylu czy prawo do zawierania związku małżeńskiego i zakładania rodziny.

Po prawidłowym przyporządkowaniu puzzli dodatkowo możemy poprosić uczniów, aby podzielili prawa i wolności I generacji na prawa i wolności polityczne oraz prawa i wolności osobiste (kartoniki niebieskie), a prawa i wolności II generacji na prawa: ekonomiczne, społeczne i kulturalne (kartoniki żółte).

Informacja dla nauczyciela: Przy analizie zaszeregowania praw mogą się pojawić następujące trudności interpretacyjne:

1. Niektóre prawa i wolności zaliczane są zarówno do I, jak i II generacji praw człowieka. Przykładami takich praw są: wolność stowarzyszania (klasycznie zaliczana do I generacji, ale wolność tworzenia związków zawodowych, które są jedną z form stowarzyszania się często potwierdzana jest w katalogu praw II generacji) czy prawo do nauki. To ostatnie pojawia się w dokumentach potwierdzających prawa II generacji, ale warto podkreślić, że Rada Europy zalicza je do I generacji (protokół 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności), uznając, że realizacja praw człowieka jest niemożliwa bez odpowiedniego poziomu edukacji. Także prawo własności

może wzbudzać kontrowersje. Oczywiste jest, że zaliczamy je do praw I generacji. Trudno jednak wyobrazić sobie realizację praw i wolności ekonomicznych II generacji bez zagwarantowania prawa własności.

2. Niektóre z wolności intuicyjnie zaliczamy do praw kolektywnych (wolność zgromadzeń czy stowarzyszania się). Należy podkreślić, że prawa te realizujemy w sposób kolektywny, natomiast przysługują one każdej jednostce indywidualnie.

3. Kontrowersje mogą pojawić się także przy podziale praw i wolności na osobiste i polityczne. I znowu, niektóre z nich będą zaliczane do obu kategorii (np. wolność wypowiedzi, wolność stowarzyszeń, wolność zgromadzeń).

Wzór dla nauczyciela

I GENERACJA
Charakter praw i wolności – prawa osobiste i polityczne

Przykładowe prawa

PRAWA I WOLNOŚCI OSOBISTE

- zakaz dyskryminacji,
- prawo do humanitarnego traktowania i poszanowania godności ludzkiej,
- prawo do życia,
- swoboda przemieszczania się i wyboru miejsca zamieszkania,
- prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego,
- zakaz niewolnictwa i poddaństwa,
- zakaz tortur, nieludzkiego, poniżającego traktowania bądź karania,
- prawo do sądu,
- zakaz arbitralnego zatrzymania, aresztowania lub wygnania,
- ochrona życia prywatnego i rodzinnego,
- ochrona danych osobowych,
- prawo do azylu,
- prawo do obywatelstwa,
- prawo do zawierania związku małżeńskiego i zakładania rodziny,
- prawo własności,
- prawo do wolności poglądów i wypowiedzi,
- wolność myśli, sumienia, wyznania.

PRAWA POLITYCZNE

- bierne i czynne prawo wyborcze,
- wolność zgromadzeń,
- wolność zrzeszania się,
- prawo dostępu do urzędów publicznych,
- prawo do udziału w życiu publicznym.

II GENERACJA

Charakter praw i wolności – prawa gospodarcze, społeczne i kulturowe

Przykładowe prawa

PRAWA EKONOMICZNE

- prawo do pracy,
- prawo do wynagrodzenia za wykonywaną pracę,
- prawo do odpowiednich warunków pracy,
- prawo do tworzenia związków zawodowych.

PRAWA SPOŁECZNE

- prawo do świadczeń socjalnych i ubezpieczeń,
- prawo do ubezpieczeń zdrowotnych,
- prawo do wypoczynku,
- prawo do ochrony zdrowia,
- prawo do zabezpieczenia społecznego.

PRAWA KULTURALNE

- prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym,
- prawo do nauki,
- prawo do swobodnych badań,
- prawo do wolności sztuki.

III GENERACJA:

Charakter praw i wolności – prawa kolektywne

Przykładowe prawa

- prawo narodów do samostanowienia,
- prawo do wszechstronnego rozwoju,
- prawo do korzystania z dóbr dziedzictwa kulturowego,
- prawo do pokoju,
- prawo do życia w czystym środowisku naturalnym,
- prawo do pomocy humanitarnej,
- prawo do demokracji.

Uwaga: warsztat trwa około 20–30 minut, więc można go połączyć z treściami na temat praw człowieka.

Materiał 3. O obrazach kobiet w reklamie

1. Zaprezentuj film *Delikatnie nas zabijają 3. Obrazy kobiet w reklamach*.

Film był rozpowszechniany przez Fundację Autonomia i znajduje się w zasobach bardzo wielu instytucji i bibliotek. Można go też wypożyczyć od Fundacji Autonomia. Trwa około 30 minut.

Wskazówki dla nauczyciela:

- lekcję z wykorzystaniem tego filmu warto zrealizować na podstawie specjalnie przygotowanego podręcznika, który zawiera zestaw ćwiczeń do przeprowadzenia przed projekcją, obszerny zestaw pytań do dyskusji po projekcji oraz wiele cennych wskazówek i materiałów (*Delikatnie nas zabijają 3. Obrazy kobiet w reklamach. Podręcznik do prowadzenia zajęć w oparciu o film*, http://bit.ly/2EzWMji),

- przedyskutuj z uczniami negatywne konsekwencje wizerunku kobiet prezentowane w reklamach, m.in. takie jak: uprzedmiotowienie, obsesja szczupłości, trywializacja władzy, seksualizacja nastolatek, dyskryminacja, przemoc wobec kobiet,

- porozmawiaj z uczniami na temat reklam pokazywanych w mediach i czasopismach w Polsce. Czy różnią się od tych prezentowanych w Stanach Zjednoczonych?

Uwaga: materiał jest doskonały do wykorzystania na lekcji wychowawczej.

2. Wykorzystaj informacje z komunikatu z badań CBOS *Czy jesteśmy zadowoleni ze swojego wyglądu*, aby porozmawiać z uczniami na temat wagi wizerunku? (http://bit.ly/2nQw4cp).

- Zapytaj uczniów, czy wygląd zewnętrzny jest dla nich ważny? Kto ich zdaniem częściej przywiązuje wagę do wyglądu zewnętrznego: kobiety czy mężczyźni? Czym to jest uwarunkowane?

Informacja dla nauczyciela: 87% Polaków przywiązuje dużą wagę do własnego wyglądu zewnętrznego, dla 37% jest on nawet bardzo ważny. Większą wagę do własnego wyglądu przywiązują kobiety (93%) niż mężczyźni (80%). Czynnikiem różnicującym postawy wobec własnego wyglądu jest wiek (największe znacznie do swojego wyglądu przywiązują osoby najmłodsze) oraz sytuacja finansowa (negatywna ocena własnej sytuacji materialnej skłania do uznania, że wygląd zewnętrzny nie ma większego znaczenia).

- Czy Polacy są zadowoleni z własnej sylwetki, z własnego wyglądu zewnętrznego?

Informacja dla nauczyciela: Z badań wynika, że 77% Polaków jest zadowolona ze swojego wyglądu zewnętrznego, 20% raczej nie i zdecydowanie nie. Swoim wyglądem częściej nieusatysfakcjonowane są kobiety niż mężczyźni (odpowiednio: 25% i 16%). Co drugi Polak nic nie chce zmieniać w swoim wyglądzie, druga połowa respondentów coś by w swoim wyglądzie zmieniła. Zmian dużo częściej pragną kobiety niż mężczyźni (54% i 39%).

- Co Polacy chcieliby zmienić w swoim wyglądzie?

Informacja dla nauczyciela: Polacy przede wszystkim chcieliby zeszczupleć. Otwarte pozostaje pytanie, czy jest to konsekwencja wzrostu liczby osób z nadwagą i otyłością czy dążenie do osiągnięcia wzorców szczupłej sylwetki uznawanych społecznie za najbardziej preferowane.

- Porozmawiaj z uczniami na temat negatywnych konsekwencji nadmiernego odchudzania (anoreksja, bulimia). Można na lekcję zaprosić także pielęgniarkę lub dietetyka, aby porozmawiali z uczniami o zasadach zdrowego odżywiania się.

Materiał 4. Od cenzury do hejtu.... gdzie jest wolność słowa?[11]

1. Projekcja filmu nt. cenzury (*Tytuł ocenzurowano*, http://bit.ly/2G3Eu72).

2. Na podstawie filmu porozmawiaj z uczniami o tym, czym jest ich zdaniem cenzura.

Informacja dla nauczyciela: Cenzurę można zdefiniować jako urzędową kontrolę wypowiedzi (także artystycznych) pod względem ich zgodności z polityką władz państwowych i promowanymi przez nie wartościami.

Cenzura może mieć charakter:

- prewencyjny (stosowana przed upowszechnieniem wypowiedzi, np. zakaz publikacji czy wystawienia sztuki)
- represyjny (kontrola tego, co jest już w obiegu)[12].

3. Czym jest wolność słowa?

Wskazówka dla nauczyciela: Uczestnicy zajęć w małych grupach mogą wypełnić mapę mentalną (w postaci tzw. słoneczka), na którą nanoszą swoje skojarzenia związane z wolnością słowa. Następnie każda grupa prezentuje swoje skojarzenia (dodając tylko określenia, które jeszcze nie padły) (materiał pomocniczy 4).

Informacja dla nauczyciela: Wolność słowa jest jedną z fundamentalnych wolności człowieka. Jest zagwarantowana w licznych dokumentach prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka (Powszechnej deklaracji praw człowieka, Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Międzynarodowym pakcie praw obywatelskich i politycznych) oraz w art. 54 Konstytucji RP z 1997 r.:

Artykuł 54

1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.

[11] Niniejszy materiał został opracowany na podstawie scenariusza lekcji otwartej przygotowanej przez Edytę Dębicką z Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego w Oławie i realizowanej w ramach pierwszej edycji projektu *Moja Europa*. Materiał wykorzystany za zgodą Autorki.

[12] A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, Wyd. Atla2, Wrocław 2004.

2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej.

Zwróć uwagę, że cenzura prewencyjna jest w Polsce zakazana. W ustawie zasadniczej możemy odnaleźć jeszcze kilka artykułów odnoszących się do wolności wypowiedzi:

art. 14 – dotyczący wolności prasy i innych środków społecznego przekazu,

art. 25 – gwarantujący swobodę wyrażania przekonań o charakterze religijnym, światopoglądowym i filozoficznym,

art. 49 – odnoszący się do ochrony w zakresie tajemnicy komunikowania się.

Wolność słowa może być rozpatrywana w różnych wymiarach:

humanistycznym – jako podstawowa wartość związana z samorealizacją człowieka,

demokratycznym – jako gwarant życia publicznego oraz prawidłowego funkcjonowania państwa i jego instytucji,

praworządnym – jako gwarancje prawne.

4. Czy wolność słowa ma swoje granice?

Informacja dla nauczyciela: Wolność słowa nie jest wolnością absolutną. W art. 10 ust. 2 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności wymieniono ograniczenia wolności wypowiedzi. Warto także zwrócić uwagę, że w dokumencie tym wyraźnie podkreślono, że korzystanie z tej wolności pociąga za sobą obowiązki i odpowiedzialność.

Artykuł 10

Wolność wyrażania opinii

1. Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa państw do poddania procedurze zezwoleń przedsiębiorstw radiowych, telewizyjnych lub kinematograficznych.

2. Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej.

5. Czym jest mowa nienawiści? Projekcja filmu *Amnesty czyta hejty* (http://bit.ly/2nVDg6).

- Poproś uczniów, aby podzieli się swoimi wrażeniami po obejrzeniu tego materiału.
- Porozmawiaj z nimi, czym ich zdaniem jest mowa nienawiści. Po dyskusji podaj definicję mowy nienawiści.

Wskazówka dla nauczyciela: Wykorzystaj informacje dotyczące mowy nienawiści zamieszczone w podręczniku na temat dyskryminacji.

Informacja dla nauczyciela: Mowę nienawiści (hate speech) możemy zdefiniować jako zjawisko, które „polega na używaniu języka w celu rozbudzenia, rozpowszechniania czy usprawiedliwiania nienawiści i dyskryminacji, jak również przemocy wobec konkretnych osób, grup osób, przedstawicieli mniejszości czy jakiegolwiek innego podmiotu będącego «na celowniku» danej wypowiedzi. Akceptacja mowy nienawiści w wymiarze społecznym prowadzi do utrwalania się stereotypów, uprzedzeń i powodując mniejszą akceptację przedstawicieli grup ‚hejtowanych' może także prowadzić do tzw. przestępstw z nienawiści (ang. hate crimes). Mowa nienawiści przyjmuje różne formy i dlatego istnieje trudność w jednoznacznym określeniu, czym ona dokładnie jest"[13].

Rada Europy zdefiniowała mowę nienawiści jako: „wypowiedzi, które szerzą, propagują i usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nietolerancji, podważające bezpieczeństwo demokratyczne, spoistość kulturową i pluralizm"[14].

6. Podziel uczniów na grupy i poproś o napisanie haseł, które promują wolność słowa i przeciwstawiają się cenzurze prewencyjnej i/lub mowie nienawiści. Następnie poproś o głośne odczytanie haseł.

Materiał 5. Handel ludźmi, niewolnictwo? Mnie nie dotyczy!

1. Pokaż uczniom zdjęcia dzieci żebrzących na ulicach polskich miast. Zapytaj, czy są one ofiarami handlu ludźmi? Zapytaj uczniów, czym jest handel ludźmi i współczesne niewolnictwo?

Informacja dla nauczyciela: Niewolnictwo możemy zdefiniować jako zjawisko społeczne, którego istotą jest wykorzystywanie określonej grupy ludzi dla korzyści innych. Niewolnictwo przybiera różne formy, jedną z nich jest handel ludźmi.

Zgodnie z art. 115 § 22 Kodeksu karnego „Handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

1) przemocy lub groźby bezprawnej,

[13] Za: http://uprzedzuprzedzenia.org (data pobrania: 12.01.2018).
[14] Ibidem.

2) uprowadzenia,

3) podstępu,

4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania,

5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,

6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą – w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy.

Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt 1–6".

Warto zwrócić uwagę, że zgoda ofiary nie jest istotna.

2. Zapytaj uczniów o skalę współczesnego niewolnictwa. Czy w Polsce ten proceder też występuje?

Wskazówki dla nauczyciela: Warto wspomnieć uczniom o australijskiej organizacji Walk Free, powołanej do życia w 2012 r. i działającej przeciwko współczesnym formom niewolnictwa. Od 2013 r. Walk Free opracowuje globalny indeks niewolnictwa, będący rankingiem występowania warunków niewolniczych w poszczególnych państwach (*Global Slavery Index*, http://bit.ly/2uZTG09). Omawiając indeks, można skorzystać z opracowania A. Sudy, *Jak działa Global Slavery Index. Analiza i podstawowe informacje* (http://bit.ly/2Eight9). Można także wykorzystać infografiki zaprezentowane w materiałach i narzędziach edukacyjnych.

Informacja dla nauczyciela: Według Walk Free w 2016 r. na świecie żyło około 46 mln ludzi, których można uznać za współczesnych niewolników. W liczbach bezwzględnych połowa ofiar współczesnego niewolnictwa żyje w 5 krajach: Indiach, Chinach, Pakistanie, Bangladeszu i Uzbekistanie. Pod względem szacunkowej liczby niewolników pierwsze miejsce na liście zajmują Indie (ponad 18 mln osób), natomiast największy odsetek odnotowano w Korei Północnej, w której kryteria niewolnictwa spełnia prawie 5% populacji. Najmniej osób zniewolonych jest w: Luksemburgu, Islandii, Barbadosie, Nowej Zelandii, Irlandii, Danii, Szwajcarii, Austrii i Szwecji.

W rankingu liczb bezwzględnych Polska z wynikiem 181 100 osób zniewolonych zajęła 38. miejsce na 167 skalsyfikowanych państw, natomiast biorąc pod uwagę wynik 0,476% populacji uplasowaliśmy się na 73. miejscu (im niższa pozycja w rankingu, tym mniejsza skala zniewolenia). Większość ofiar niewolnictwa w Polsce pracuje w branży budowlanej, rolnictwie, handlu. Ofiarami padają także cudzoziemcy podejmujący pracę w Polsce (Ukraińcy, Białorusini, Bułgarzy, Rumuni, Wietnamczycy, Filipińczycy, Chińczycy czy Koreańczycy z Korei Północnej).

3. Zaprezentuj filmy o osobistych historiach nastolatków, którzy padli ofiarami handlu ludźmi, przygotowane przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę (http://bit.ly/2EU0guF, http://bit.ly/2G20AXo).

- Porozmawiaj z uczniami na temat tych filmów, uczul ich, że ofiarą handlu ludźmi może zostać praktycznie każdy, bez względu na wiek, wykształcenie, płeć, orientację seksualną czy przynależność do grupy społecznej.

- Przedstaw uczniom informacje zamieszczone na stronie La Strady zawierające wskazówki na temat bezpiecznego wyjazdu do pracy zagranicę (http://bit.ly/2nXM7o9).

Wskazówki dla nauczycieli:

- ciekawym narzędziem, które warto wykorzystać np. na lekcji informatyki/angielskiego, kiedy uczniowie mają dostęp do komputerów, jest ***Slavery Footprint – Made in a Free World*** (indywidulny „ślad niewolnictwa"). Narzędzie pokazuje globalne zależności pomiędzy naszymi codziennymi wyborami, szczególnie ekonomicznymi, a skalą współczesnego niewolnictwa (http://slaveryfootprint.org/).

- materiał dotyczący handlu ludźmi warto zrealizować na godzinie wychowawczej w okresie przedwakacyjnym, aby uwrażliwić młodych ludzi na zagrożenia związane z podejmowaniem pracy zagranicą.

Materiał 6. Prywatność? Ja o nią nie dbam!

1. Poproś uczniów, aby zastanowili się, czym jest dla nich prywatność.

Wskazówka dla nauczyciela: Uczestnicy zajęć w małych grupach mogą wypełnić mapę mentalną (w postaci tzw. słoneczka), na którą nanoszą swoje skojarzenia związane z elementami prywatności; następnie każda grupa prezentuje swoje skojarzenia (dodając tylko określenia, które jeszcze nie padły) (materiał pomocniczy 5).

Zapisz na tablicy wymieniane przez uczniów elementy.

Poproś uczniów, aby wypisane elementy podzielili na dwie grupy. Jedna ma zawierać elementy, które ich zdaniem są skłonni ujawniać osobom postronnym, druga – elementy, których nie chcieliby ujawniać. Możesz skorzystać z indywidualnych kart pracy (materiał pomocniczy 6).

Porozmawiaj z uczniami na temat stworzonego katalogu.

Informacja dla nauczyciela: Prawo do prywatności jest prawem pierwszej generacji i podlega ochronie. Jest zagwarantowane w prawie międzynarodowym i prawie polskim. Nie istnieje uniwersalna definicja prywatności. Możemy ją zdefiniować jako przestrzeń autonomicznej aktywności jednostki, która jest wolna od kontroli innych podmiotów. To uprawnienie jednostki do kształtowania sfery prywatnej życia, wolnej od ingerencji i często niedostępnej dla innych osób. Każdy z nas wyznacza przestrzeń swej prywatności, ujawniając bądź nie ujawniając elementy życia prywatnego. Do elementów prywatności tylko przykładowo możemy zaliczyć:

- życie rodzinne,
- mir domowy,
- dobra osobiste człowieka (np. zdrowie, wolność, cześć, swobodę sumienia, nazwisko, pseudonim, wizerunek, twórczość naukową, artystyczną, wynalazcą lub racjonalizatorską),
- integralność człowieka,
- ochronę danych osobowych,
- tajemnicę korespondencji i treści komunikatów,
- sferę intymną osoby ludzkiej.

W prawie polskim prawo do prywatności jest chronione przepisami Konstytucji RP w następujących artykułach:

47 – zawierającym ogólne gwarancje ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym;

49 – gwarantującym wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się;

50 – potwierdzającym nienaruszalność mieszkania;

51 – zawierającym gwarancje dotyczące ochrony danych osobistych.

Ponadto prawo do prywatności jest chronione na podstawie przepisów kodeksu cywilnego (kategoria dóbr osobistych) oraz Ustawy o ochronie danych osobowych (DzU 1997, nr 133, poz. 883).

2. Zaprezentuj film dotyczący ujawniania informacji w mediach społecznościowych (http://bit.ly/2nRZS8J).

- Porozmawiaj z uczniami o filmie. Zapytaj uczniów, jakie informacje zamieszczają na swój temat w mediach społecznościowych? Czy z ich profili można uzyskać równie dużo informacji, jak w przypadku bohaterów filmu?

- Poproś uczniów, aby przejrzeli informacje zamieszczone na swoich profilach w mediach społecznościowych i usunęli te, które pozwalają innym na pozyskiwanie danych, które uczniowie uznają za poufne.

1.5. Przydatne strony internetowe

Strony wybranych organizacji pozarządowych działających na rzecz praw człowieka

Amnesty International – https://amnesty.org.pl

Fundacja Centrum Praw Kobiet – https://cpk.org.pl

Fundacja Panoptykon – https://panoptykon.org

Helsińska Fundacja Praw Człowieka – http://hfhr.pl

Human Rights Watch – https://hrw.org/pl

Humanity in Action – https://humanityinaction.org

Polska Akcja Humanitarna – https://pah.org.pl

Strony zawierające informacje na temat uprzedzeń, dyskryminacji i mowy nienawiści

Fundacja Humanity in Action Polska – https//:uprzedzuprzedzenia.org

Fundacja RÓWNOŚĆ.INFO – https://rownosc.info

Pełnomocnik Rządu do spraw Społeczeństwa Obywatelskiego i Równego Traktowania – http://spoleczenstwoobywatelskie.gov.pl/dyskryminacja-i-mobbing

Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjne – http://ptpa.org.pl

Rzecznik Praw Obywatelskich – https://rpo.gov.pl/pl/content/czym-jest-dyskryminacja

Stowarzyszenie Nigdy Więcej – http://nigdywiecej.org

Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej – http://www.tea.org.pl

Przydatne strony dotyczące handlu ludźmi

Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę – http://fdds.pl

Global Slavery Index – https://globalslaveryindex.org

La Strada – http://www.strada.org.pl

Komisja Europejska – https://ec.europa.eu/anti-trafficking

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji – https://mswia.gov.pl/pl/tagi/641,Handel-ludzmi.html

Portal o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi – http://www.handelludzmi.eu

Walk Free Foundation – https://walkfreefoundation.org

1.6. Literatura uzupełniająca

- Balcerzak M., Sykuna S., *Leksykon ochrony praw człowieka: 100 podstawowych pojęć*, Wydawnictwo C.H. Beck, 2010.
- Chmaj M. (red.), *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Wolters Kluwer Polska SA, 2016.
- Hołda J. i in.., *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer Polska SA, 2014.
- Osiatyński W., *Prawa człowieka i ich granice*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2011.
- Wielomski A., Bała P., *Prawa człowieka i ich krytyka. Przyczynek do studiów o ideologii*, Fijorr Publishing, 2016.

1.7. Materiały pomocnicze dla nauczycieli

Materiał pomocniczy 1

Karta pracy: Cechy praw moralnych i pozytywnych

	Cechy praw moralnych	Cechy praw pozytywnych
Jaka jest cecha charakterystyczna?	.....	.....
Kto tworzy prawo?	.....	.....
Co grozi za nieprzestrzeganie prawa?	.....	.....
Kto wykonuje sankcję?	.....	.....

Materiał pomocniczy 2

Uwaga: katalog przedstawiony poniżej nie zawiera wszystkich praw i wolności potwierdzonych w Powszechnej deklaracji praw człowieka.

zasada poszanowania godności
zakaz dyskryminacji
prawo do życia
prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego
zakaz niewolnictwa
zakaz tortur, nieludzkiego, poniżającego, traktowania bądź karania
prawo do sądu
zakaz arbitralnego zatrzymania
ochrona życia prywatnego i rodzinnego
wolność poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania
prawo do azylu
prawo do obywatelstwa
prawo do zawierania związku małżeńskiego i zakładania rodziny
prawo własności
prawo do azylu
wolność myśli, sumienia i wyznania
prawo do wolności poglądów i wypowiedzi
wolność zgromadzania się i stowarzyszania
prawa wyborcze
prawo do wypoczynku
prawo do pracy
prawo do równej płacy za równą pracę
prawo do tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich
prawo do nauki

Materiał pomocniczy 3

Kartoniki z generacjami (do wycięcia)

I generacja: prawa osobiste i polityczne
II generacja: prawa ekonomiczne, społeczne i kulturalne
III generacja: prawa solidarnościowe

Kartoniki z prawami (do wycięcia)

zakaz dyskryminacji
prawo do humanitarnego traktowania i poszanowania godności ludzkiej
swoboda przemieszczania się i wyboru miejsca zamieszkania
prawo do życia
prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego
zakaz niewolnictwa i poddaństwa
zakaz tortur, nieludzkiego poniżającego traktowania bądź karania
prawo do sądu
zakaz arbitralnego zatrzymania, aresztowania lub wygnania
ochrona życia prywatnego i rodzinnego
prawo do azylu
prawo do obywatelstwa
prawo do zawarcia związku małżeńskiego i założenia rodziny
prawo własności
wolność zrzeszania się
wolność zgromadzeń
wolność myśli, sumienia i wyznania
bierne i czynne prawo wyborcze

prawo dostępu do urzędów publicznych
prawo do udziału w życiu publicznym
prawo do pracy
prawo do wynagrodzenia za wykonywaną pracę
prawo do odpowiednich warunków pracy
wolność tworzenia związków zawodowych
prawo do świadczeń socjalnych i ubezpieczeń
prawo do ubezpieczeń zdrowotnych
prawo do wypoczynku
prawo do ochrony zdrowia
prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym
prawo do nauki
prawo do swobodnych badań
prawo do wolności sztuki
ochrona danych osobowych
prawo narodów do samostanowienia
prawo do wszechstronnego rozwoju
prawo do korzystania z dóbr dziedzictwa kulturowego
prawo do pokoju
prawo do życia w czystym środowisku naturalnym
prawo do pomocy humanitarnej
prawo do demokracji

Dodatkowe kartoniki (do wycięcia)

prawa osobiste

prawa polityczne

prawa ekonomiczne

prawa społeczne

prawa kulturalne

Materiał pomocniczy 4

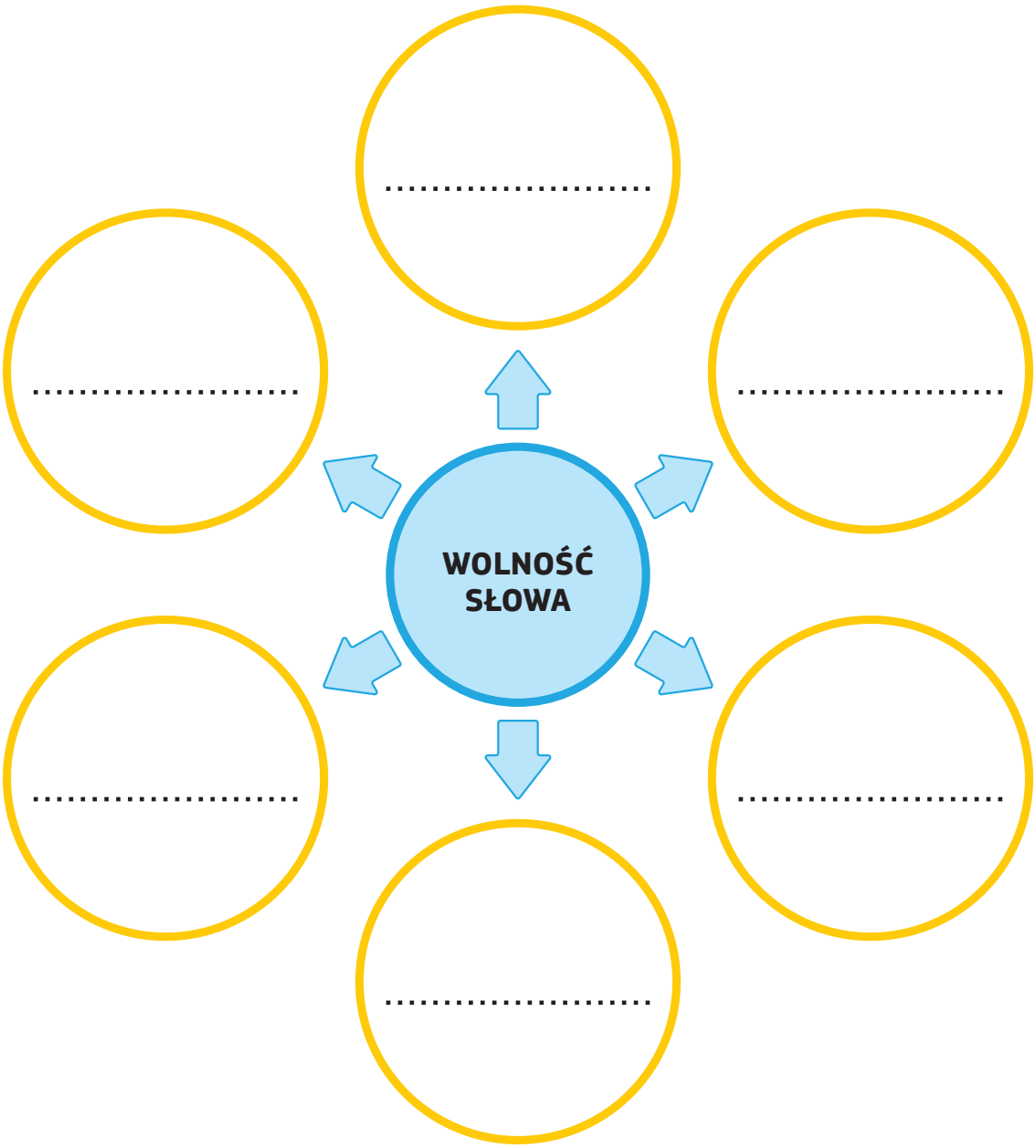

Materiał pomocniczy 5

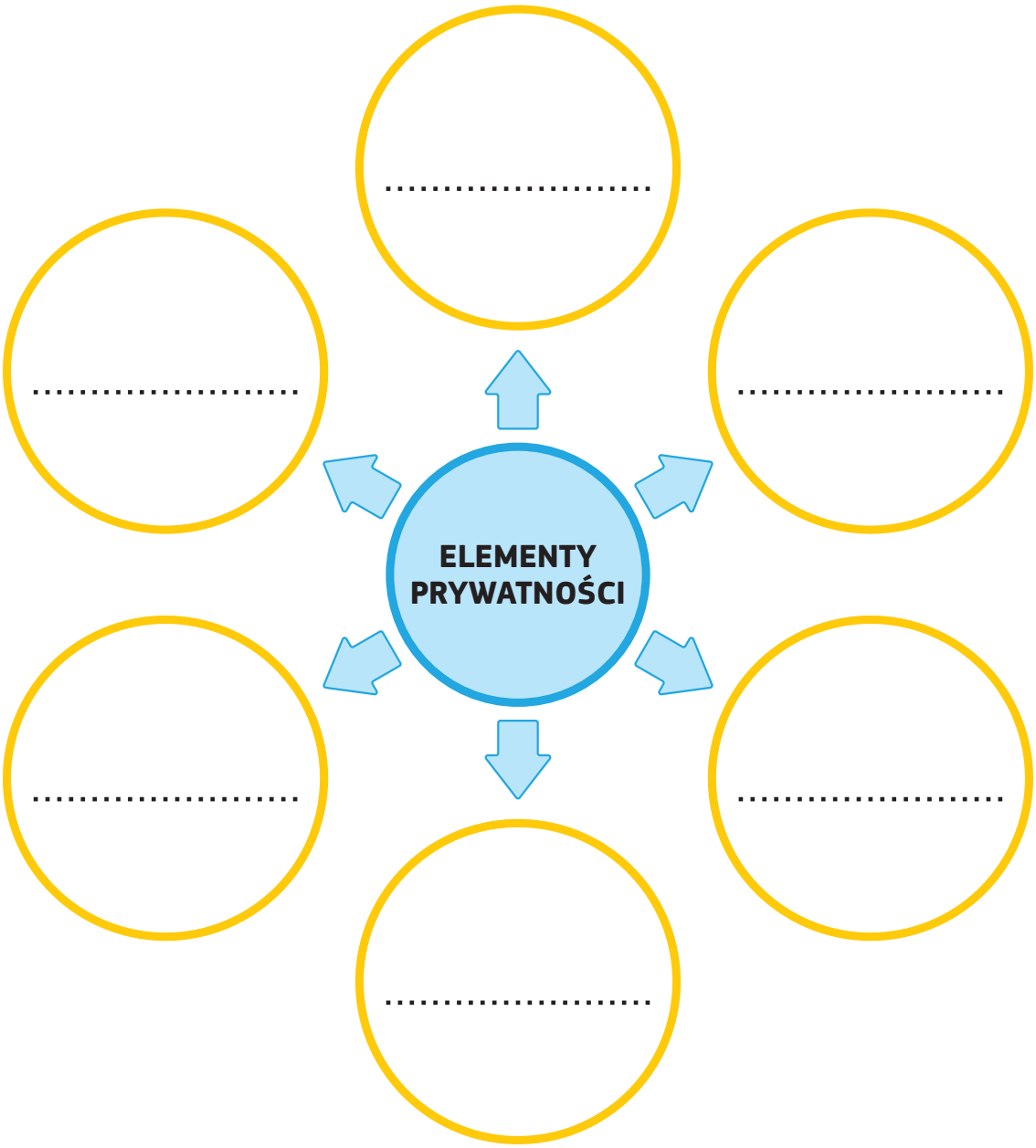

Materiał pomocniczy 6

Karta pracy ucznia dotycząca elementów prywatności.

Elementy prywatności, które mogę ujawniać	Elementy prywatności, których nie chcę ujawniać
1.	1. .....
2.	2. .....
3.	3. .....
4.	4. .....
5.	5. .....
6.	6. .....
7.	7. .....
8.	8. .....
9.	9. .....
10.	10. .....

Rola międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka w przestrzeganiu praw człowieka

1.1. Materiały bazowe

Systemy ochrony praw człowieka

Pojęcie systemu praw człowieka możemy odnosić z jednej strony do **ogółu norm prawnych regulujących kwestie związane z ochroną praw jednostek**, z drugiej – do **zespołu organów odpowiedzialnych za realizację i kontrolę przyjętych norm**.

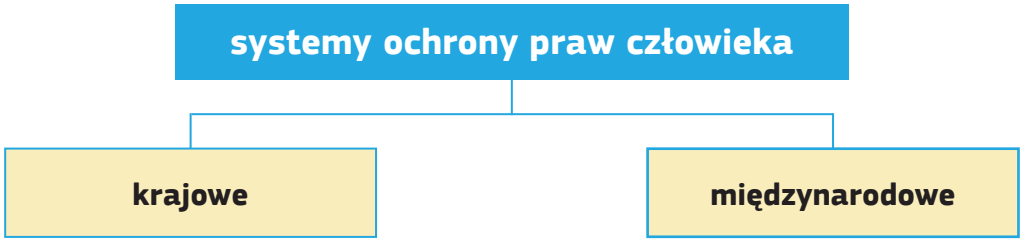

Ryc. 6. Klasyfikacja systemów ochrony praw człowieka.
Źródło: opracowanie własne.

Systemy krajowe

Fundamentalne znaczenie dla ochrony i realizacji praw jednostek mają systemy krajowe. Państwo potwierdzając w aktach prawnych (krajowych i międzynarodowych) prawa i wolności, ma, przy wykorzystaniu aparatu przymusu, najszersze możliwości egzekwowania tych zobowiązań. Może także wzmacniać ich ochronę pod względem instytucjonalnym, powołując wyspecjalizowane organy stojące na straży praw i wolności.

W państwach demokratycznych występują liczne mechanizmy służące realizacji podstawowych praw i wolności jednostki. Niektóre z nich służą ochronie represyjnej, z którą mamy do czynienia wtedy, gdy już nastąpiło naruszenie praw bądź wolności i jednostka wzywa konkretny organ państwowy do ich ochrony, inne są potrzebne do ochrony prewencyjnej, mającej na celu zapobieganie naruszeniu praw jednostki. W wielu sytuacjach te same instytucje pełnią funkcje z zakresu ochrony represyjnej i prewencyjnej.

Kluczowym dokumentem określającym status jednostki w państwie jest ustawa zasadnicza (konstytucja), zwierająca katalog praw i wolności przynależnych jednostce. Na tle innych regulacji prawnych pozycja konstytucji jest szczególna. Ustala bowiem wzajemne relacje między władzami państwa a jego obywatelami. Zagwarantowane w konstytucji prawa i wolności stanowią zbiór wartości, podlegających ochronie ze strony wszystkich organów władzy publicznej. Są ponadto wytycznymi do tworzenia wszelkich aktów prawa.

Katalog praw i wolności potwierdzonych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.

- prawo do własności i dziedziczenia (art. 21)
- prawo do wolności (art. 31)
- równość wobec prawa oraz zakaz dyskryminacji (art. 32)
- równość wobec prawa ze względu na płeć (art. 33)
- prawo do posiadania obywatelstwa polskiego (art. 34)
- wolność zachowania tożsamości i języka mniejszości narodowych (art. 35)
- prawo obywateli do opieki poza granicami kraju (art. 36)
- prawna ochrona życia (art. 38)
- wolność od poddawania eksperymentom naukowym bez zgody danej osoby (art. 39)
- wolność od tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania (art. 40)
- wolność i nietykalność osobista (art. 41)
- prawo do obrony (art. 42)
- prawo do rzetelnego procesu (art. 45)
- prawo do prywatności (art. 47)
- prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami (art. 48)
- prawo do nienaruszalności mieszkania (art. 50)
- prawo do ochrony danych osobowych (art. 51)
- wolność poruszania się po kraju, wyjazdu i powrotu (art. 52)
- wolność wyznania i poglądów (art. 53–54)
- wolność do gromadzenia i zrzeszania się (art. 57–59)
- prawo do równego dostępu do służby publicznej (art. 60)
- prawo do informacji publicznej (art.61)
- prawo wyborcze, rozumiane jako czynne prawo wyborcze dla obywateli (art. 62)
- prawo petycji (art. 63)

O pozycji praw i wolności w systemie krajowym stanowi możliwość ich egzekucji. W państwach demokratycznych funkcjonuje szeroki zakres praw proceduralnych, które gwarantują skuteczność ochrony, dodatkowo wzmocnionych systemem ochrony międzynarodowej. Do najważniejszych instytucji chroniących prawa człowieka na poziomie krajowym zaliczamy przede wszystkim:

- sądy powszechne i administracyjne,
- sądy konstytucyjne,
- ombudsmanów,

- parlament,
- inspektora ochrony danych osobowych,
- organizacje pozarządowe (stowarzyszenia i fundacje).

Systemy międzynarodowe

Pod pojęciem międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka rozumiemy strukturalne i funkcjonalne mechanizmy działania w dziedzinie praw człowieka, wykształcone w ramach organizacji międzynarodowych (rządowych i pozarządowych). Systemy te są obecnie w dość wysokim stopniu zinstytucjonalizowane i przejawiają aktywność w trzech płaszczyznach:

- normotwórczej, dotyczącej stanowienia prawa oraz norm postępowania,
- implementacyjnej, obejmującej mechanizmy wdrażania przyjętych norm oraz
- promocyjnej.

Wśród międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka możemy wyróżnić **system uniwersalny, systemy regionalne i systemy wyspecjalizowane**. Niemal wszystkie międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka powstały po II wojnie światowej. Należy jednak pamiętać, że podmiotem bezpośrednio odpowiedzialnym za poszanowanie i realizację praw człowieka jest państwo, instytucje międzynarodowe powinny stanowić jedynie mechanizmy uzupełniające w stosunku do działań podejmowanych przez państwo.

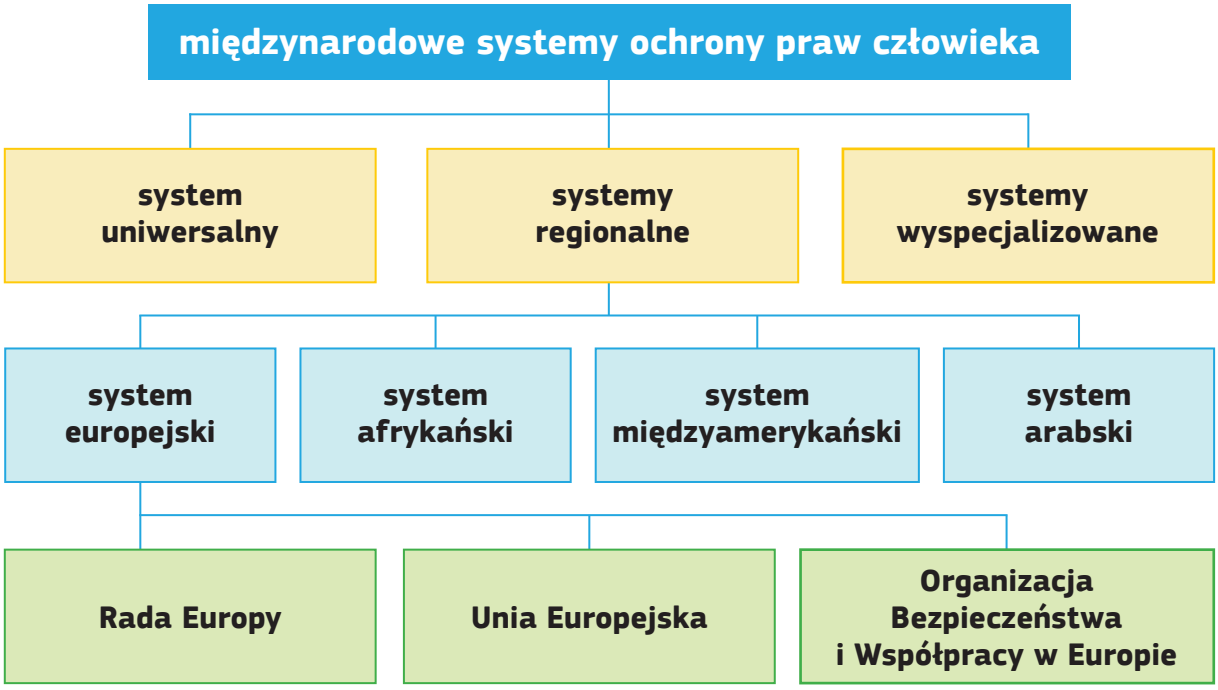

Ryc. 7. Klasyfikacja systemów ochrony praw człowieka.

Źródło: opracowanie własne.

Uniwersalny system ochrony praw człowieka

Uniwersalny system ochrony praw człowieka powstał w ramach utworzonej w 1945 r. Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Podstawę prawną funkcjonowania ONZ stanowi **Karta Narodów Zjednoczonych** (Karta NZ), na której mocy zarówno organizacja, jak i państwa członkowskie zobowiązały się do działania na rzecz „wspierania realizacji praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich, bez względu na rasę, płeć, język lub religię" (Karta NZ). Działalność ONZ na rzecz przestrzegania praw człowieka obejmuje trzy płaszczyzny: normotwórczą, implementacyjną i promocyjną.

Najważniejsze dokumenty ONZ dotyczące praw człowieka

- Powszechna deklaracja praw człowieka (1948 r.)
- Konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (1948 r.)
- Konwencja o statusie uchodźców (1951 r.)
- Konwencja o prawach politycznych kobiet (1952 r.)
- Konwencja o obywatelstwie kobiet zamężnych (1957 r.)
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (1966 r.)
- Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych (1966 r.)
- Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966 r.)
- Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości (1968 r.)
- Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu (1973 r.)
- Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (1979 r.)
- Konwencja przeciwko torturom oraz innemu nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu bądź karaniu (1984 r.)
- Konwencja praw dziecka (1989 r.)
- Międzynarodowa konwencja dotycząca ochrony praw migrujących pracowników i członków ich rodzin (1990 r.)
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych (2006 r.)
- Międzynarodowa konwencja w sprawie ochrony wszystkich osób przed przymusowym zaginięciem (2006 r.)

Kontrolą realizacji ochrony praw człowieka w systemie ONZ zajmują się liczne organy: główne i wyspecjalizowane.

Organy ONZ pełniące funkcje kontrolne w dziedzinie praw człowieka	
Organy główne	**Organy wyspecjalizowane (wybrane)**
• Zgromadzenie Ogólne • Rada Gospodarczo-Społeczna • Rada Bezpieczeństwa • Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości	• Rada Praw Człowieka • Organy konwencyjne: - Komitet Praw Człowieka - Komitet Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych - Komitet Przeciwko Torturom - Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej - Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet - Komitet Praw Dziecka - Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych - Komitet ds. Pracowników Migrujących - Komitet ds. Wymuszonych Zaginięć

Na szczególną uwagę zasługuje **Rada Praw Człowieka**. Powołana w 2006 r. jako organ pomocniczy Zgromadzenia Ogólnego ONZ zastąpiła, istniejącą od 1946 r., Komisję Praw Człowieka. Głównym celem Rady jest promowanie poszanowania praw i wolności oraz stwarzanie płaszczyzny dla rozwoju współpracy i dialogu w tej materii dla państw członkowskich ONZ. Rada jest wyposażona w specjalne mechanizmy (procedury), w ramach których bada stan przestrzegania praw człowieka w państwach członkowskich oraz przyjmuje zalecenia dla państw naruszających prawa i wolności. Najważniejszym mechanizmem kontrolnym jest obecnie **Powszechny Przegląd Okresowy** (Universal Periodic Review). Na jego podstawie Rada ocenia stan przestrzegania praw człowieka we wszystkich państwach członkowskich ONZ.

Organy konwencyjne powstają na podstawie traktatów przyjętych w systemie ONZ. Do ich najważniejszych funkcji należy:

- rozpatrywanie sprawozdań państw z realizacji określonych konwencji,
- interpretacja postanowień konwencji,
- rozpatrywanie zawiadomień o indywidualnych naruszeniach praw i wolności zagwarantowanych w konwencjach.

Ciała konwencyjne nie są organami sądowymi. Wydają jedynie zalecenia dla państw.

Przy ONZ funkcjonują liczne organizacje wyspecjalizowane, programy i agendy. Razem tworzą one tzw. **system Narodów Zjednoczonych**. W ramach systemu ONZ działa kilkanaście organizacji wyspecjalizowanych, z których część pełni ważne funkcje związane z ochroną praw człowieka. Wśród nich wymienić możemy na przykład: Międzynarodową Organizację Pracy (International Labour Organization, ILO), Organizację NZ ds. Oświaty, Nauki i Kultury (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO), Światową Organizację Zdrowia (World Health Organization, WHO).

System europejski

Europejski system ochrony praw człowieka jest wśród systemów regionalnych najbardziej rozbudowany. Tworzą go aż trzy organizacje: Rada Europy, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Unia Europejska (por. wykres).

Rada Europy

Najbardziej wszechstronne regulacje z zakresu praw człowieka wypracowane zostały w ramach Rady Europy (RE). Jest to międzynarodowa organizacja regionalna o charakterze politycznym. Została utworzona 5 maja 1949 r. w Londynie. Obecnie zrzesza 47 państw (wszystkie państwa europejskie, z wyjątkiem Białorusi). Polska uzyskała członkostwo w tej organizacji 26 listopada 1991 r.

przestrzeganie praw człowieka	**problemy społeczne**	**kultura**
oświata i sport	**ochrona zdrowia**	**ochrona środowiska naturalnego**
demokracja na szczeblu lokalnym i regionalnym	**migracje**	**rozwijanie współpracy prawnej między państwami członkowskimi**

Ryc. 8. Najważniejsze obszary aktywności Rady Europy.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Najważniejsze konwencje przyjęte w ramach RE w dziedzinie praw człowieka

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (1950)
Europejska karta socjalna (1961)
Europejski kodeks ubezpieczeń społecznych (1964)
Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu, poniżającemu traktowaniu lub karaniu (1987)
Europejska karta języków regionalnych i mniejszościowych (1992)
Ramowa konwencja o ochronie mniejszości narodowych (1995)
Zrewidowana europejska karta socjalna (1996)
Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej w dziedzinie zastosowania biologii i medycyny (1997)
Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (2005)
Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (2007)
Konwencja Rady Europy o zabieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (2011)
Konwencja Rady Europy przeciwko handlowi ludzkimi organami (2015)

Źródło: opracowanie własne.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Najważniejszym dokumentem Rady Europy w dziedzinie ochrony praw człowieka jest Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, inaczej zwana Europejską konwencją praw człowieka. Została podpisana w Rzymie 4 listopada 1950 r., weszła w życie 3 września 1953 r. Jej stronami są wszystkie państwa członkowskie RE. Katalog praw i wolności zagwarantowanych w dokumencie obejmuje prawa i wolności I generacji (osobiste i polityczne) (por. tabela 5). Konwencja została uzupełniona kilkunastoma protokołami dodatkowymi, z których część rozszerza pierwotny katalog praw i wolności w niej zawarty, inne natomiast wprowadzają zmiany proceduralne w jej systemie kontrolnym.

Tabela 5. Katalog praw i wolności gwarantowanych przez Europejską konwencję praw człowieka i protokoły dodatkowe

EKPC (1950 r.)	Protokoły dodatkowe
• prawo do życia (art. 2) • zakaz tortur (art. 3) • zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej (art. 4) • prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5) • prawo do rzetelnego procesu sądowego (art. 6) • zakaz karania bez ustawy (art. 7) • poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego (art. 8) • wolność myśli, sumienia i wyznania (art. 9) • wolność słowa (art. 10) • wolność zrzeszania się i stowarzyszania (art. 11) • prawo do zawarcia związku małżeńskiego (art. 12) • prawo do skutecznego środka odwoławczego (art. 13) • zakaz dyskryminacji przy korzystaniu z praw i wolności EKPC (art. 14)	**Protokół nr 1 (1952 r.)** • prawo do nauki • ochrona własności prywatnej • prawo do wolnych wyborów **Protokół nr 4 (1963 r.)** • zakaz pozbawiania wolności za długi • prawo swobodnego poruszania się • zakaz wydalania własnych obywateli • zakaz zbiorowego wydalania cudzoziemców **Protokół nr 6 (1983 r.)** • zakaz kary śmierci w czasie pokoju **Protokół nr 7 (1984 r.)** • gwarancje proceduralne przy wydalaniu cudzoziemców • prawo do odwołania w sprawach karnych • odszkodowanie za niesłuszne skazanie • zakaz ponownego sądzenia lub karania • równość małżonków w sferze cywilnoprawnej **Protokół nr 12 (2000 r.)** • ogólny zakaz dyskryminacji **Protokół nr 13 (2002 r.)** • całkowity zakaz kary śmierci (także w czasie wojny)

Źródło: opracowanie własne.

Prawa zagwarantowane w konwencji i protokołach dodatkowych przysługują nie tylko obywatelom państw, ale każdej osobie, która znajdzie się na terytorium państwa – strony konwencji.

Organem kontrolnym konwencji jest **Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC)**. Trybunał jest właściwy we wszystkich sprawach dotyczących interpretacji i stosowania EKPC oraz wydawania opinii doradczych. Składa się z sędziów, których liczba jest równa liczbie państw-stron wymienionej konwencji (obecnie 47), przy czym w jego skład może wejść tylko jeden obywatel tego samego państwa.

Mechanizm kontrolny konwencji opiera się na systemie skarg indywidualnych i państwowych. Skargi indywidualne wnoszone są przez jednostki (osoby fizyczne, grupy osób bądź organizacje pozarządowe). Skargi państwowe to skargi państwa na inne państwo naruszające prawa lub wolności zagwarantowane w konwencji. Skargi państwowe są stosunkowo rzadko wnoszone do trybunału.

Skargi indywidualne mogą być wniesione do ETPC po spełnieniu określonych kryteriów. Są to tzw. warunki dopuszczalności skargi.

Warunki dopuszczalności skargi indywidualnej przed ETPC

- państwo, przeciwko któremu składamy skargę musi być stroną konwencji. Jeśli skarga dotyczy któregoś z praw zagwarantowanych w protokołach dodatkowych, musimy upewnić się, że państwo jest stroną tego protokołu;
- skargę może złożyć każda osoba, która znalazła się pod jurysdykcją państwa;
- skargę może wnieść osoba fizyczna, grupa osób bądź organizacja pozarządowa;
- skarga musi dotyczyć naruszenia praw zagwarantowanych w EKPC bądź protokołach dodatkowych;
- skarga nie może być anonimowa;
- skarga może być wniesiona po wyczerpaniu drogi sądowej w systemie prawa krajowego;
- musi zostać złożona w przewidzianym terminie (6 miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji w sprawie w systemie krajowym);
- nie może być rozpatrywana przez inny organ międzynarodowy.

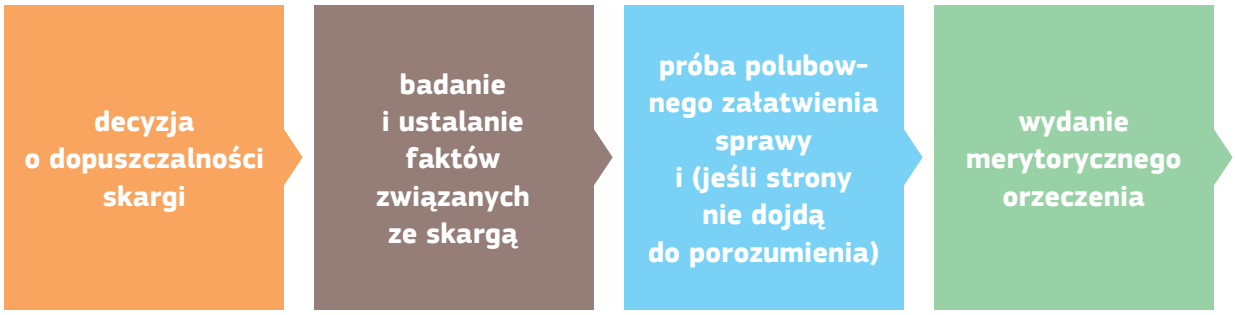

Ryc. 9. Podstawowe zadania ETPC przy rozpatrywaniu skarg indywidualnych.

Źródło: opracowanie własne.

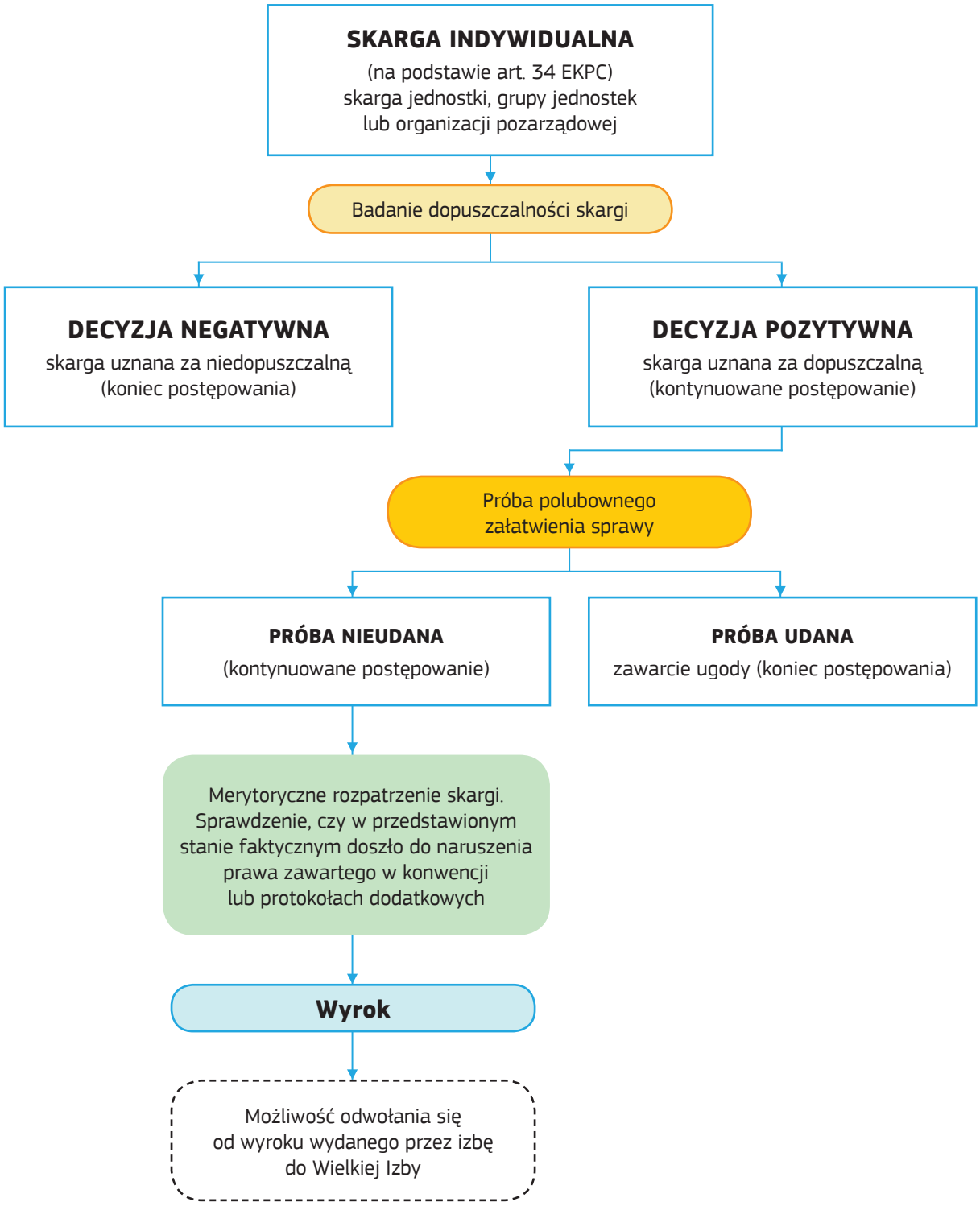

Ryc. 10. Rozpatrywanie skargi indywidualnej przed ETPC.
Źródło: http://bit.ly/2ETlA3e.

Strony postępowania zobowiązane są do przedkładania wszelkich informacji oraz dokumentów, o które trybunał się zwróci. ETPC, może także, w razie szczególnie skomplikowanych spraw, zażądać, by strony postępowania były reprezentowane przez adwokatów. W takich sytuacjach postępowanie toczy się w Strasburgu, a skarżący ma prawo do otrzymania bezpłatnej pomocy prawnej. Orzeczenia trybunału są jawne i wiążące dla stron. Zawierają rozstrzygnięcie dotyczące zarzutów naruszenia EKPC, decyzje o przyznaniu poszkodowanemu odszkodowania lub zadośćuczynienia oraz postanowienia w sprawie zwrotu kosztów i wydatków poniesionych przez skarżącego. Postępowanie ugodowe jest poufne, natomiast rozprawy przed trybunałem jawne. Orzeczenia są wiążące dla stron. Gdy sprawa rodzi poważne problemy dotyczące interpretacji konwencji i/lub protokołów lub jeśli orzeczenie byłoby niezgodne z dotychczasową linią orzeczniczą ETPC, sprawa może zostać przekazana do Wielkiej Izby, orzekającej w składzie siedemnastoosobowym. Wyjątkowo sprawa może być skierowana do rozpatrzenia przez Wielką Izbę również na wniosek stron, wniesiony w ciągu trzech miesięcy od wydania orzeczenia. O dopuszczalności skargi przed Wielką Izbą decyduje zespół pięciu sędziów. Dopuszczane są tylko te sprawy, które dotyczą poważnego problemu interpretacyjnego konwencji lub stanowią istotne zagadnienie o znaczeniu ogólnym. Po podjęciu decyzji o dopuszczalności skargi Wielka Izba trybunału bada sprawę i wydaje orzeczenie.

Od początku lat 90. XX wieku wzrasta liczba skarg indywidualnych wnoszonych do ETPC. Jest to konsekwencja przyjęcia do RE państw Europy Środkowej i Wschodniej. W ostatnich latach do trybunału napływa około 60–65 tys. skarg rocznie. Systemem kontrolnym konwencji objętych jest ponad 800 milionów osób. Statystyki ostatnich lat pokazują, że trybunał wydaje 900–1600 orzeczeń rocznie. Najwięcej spraw jest wniesionych przeciwko Federacji Rosyjskiej oraz Turcji.

Pod względem przyjętych mechanizmów kontrolnych, konwencja powszechnie uznawana jest za najdoskonalszy instrument dotyczący ochrony praw człowieka.

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Problematyka praw człowieka znalazła również swoje odbicie w procesie Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE). W Akcie Końcowym KBWE (Helsinki, 1 sierpnia 1975 r.) poszanowanie praw człowieka uznane zostało za jedną z dziesięciu zasad, jakimi powinny kierować się państwa w stosunkach międzynarodowych. Na szczególną uwagę zasługują również dokumenty: końcowy wiedeńskiego spotkania przeglądowego KBWE z 19 stycznia 1989 r., spotkania kopenhaskiego konferencji w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE z 29 czerwca 1990 r. W ramach procesu KBWE wprowadzono specjalne mechanizmy ochrony praw człowieka, zinstytucjonalizowano współpracę z organizacjami pozarządowymi oraz powołano specjalne organy, takie jak: Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (do 1992 r. Biuro Wolnych Wyborów) z siedzibą w Warszawie oraz Wysokiego Komisarza do spraw Mniejszości Narodowych. Z dniem 1 stycznia 1995 r. KBWE została przekształcona w Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Problematyka praw człowieka, obok zapobiegania konfliktom w Europie, jest jedną z kluczowych dziedzin aktywności organizacji.

Systemy wyspecjalizowane

Systemy wyspecjalizowane funkcjonują w ramach organizacji rządowych i pozarządowych. Koncentrują się na ochronie grup osób (np. kobiet, uchodźców, dzieci, mniejszości narodowych lub seksualnych), konkretnej generacji praw lub nawet pojedynczych prawach i wolnościach. Do wyspecjalizowanych systemów należą m.in.: organizacje wyspecjalizowane ONZ (Międzynarodowa Organizacja Pracy, Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty Nauki i Kultury - UNESCO, Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci - UNICEF, Światowa Organizacja Zdrowia - WHO, Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa - FAO).

Szczególną rolę w ochronie praw człowieka odgrywają, tworzące swoiste systemy, organizacje pozarządowe. Obecnie funkcjonuje wiele różnorodnych organizacji pozarządowych działających na rzecz praw człowieka pierwszej, drugiej i trzeciej generacji. Spotykamy organizacje wyspecjalizowane w ochronie pewnych kategorii, a nawet pojedynczych specyficznych praw i wolności oraz organizacje, których podejście jest uniwersalne, odpowiadające treści dokumentów w rodzaju Powszechnej deklaracji praw człowieka czy międzynarodowych paktów.

Organizacje pozarządowe są zaangażowane w tworzenie norm i popieranie ochrony praw człowieka przez opracowywanie projektów odpowiednich regulacji prawnych, wprowadzanie zmian i poprawek do propozycji przedkładanych przez państwa lub organy organizacji rządowych, tworzenie systemu inspekcji, a także przez nakłanianie rządów państw do ratyfikacji konwencji i adoptowania instrumentów implementacyjnych służących ochronie praw człowieka. Do ich zadań należy także wywieranie wpływu na system edukacji w poszczególnych krajach i podnoszenie świadomości społecznej w zakresie praw człowieka.

Organizacje te zajmują się też często gromadzeniem faktów dotyczących naruszeń praw człowieka i rozpowszechnianiem informacji o takich naruszeniach. Jako przykłady wpływowych i znanych organizacji pozarządowych przywołać możemy Międzynarodowy Ruch Czerwonego Krzyża i Czerwonego Półksiężyca, Amnesty International czy Human Rights Watch.

2.2. Uwagi i sugestie dotyczące materiału bazowego

Analizując materiał bazowy, warto zwrócić uwagę na następujące kwestie:

1. **Systemy ochrony praw człowieka mogą mieć wymiar krajowy i międzynarodowy**, przy czym najważniejsze znaczenie dla ochrony i realizacji praw jednostek mają systemy krajowe. Systemy międzynarodowe powinny stanowić jedynie mechanizmy uzupełniające w stosunku do działań podejmowanych przez państwo.

2. **Państwa demokratyczne zapewniają dostęp do licznych mechanizmów ochrony praw człowieka**, za których pomocą jednostka może domagać się realizacji przez państwo fundamentalnych praw i wolności.

3. **Mechanizmy służące realizacji podstawowych praw i wolności mogą służyć ochronie represyjnej i prewencyjnej**.

4. **Najważniejszym dokumentem określającym status jednostki w państwie jest ustawa zasadnicza (konstytucja)**. Konstytucja RP z 1997 r. w rozdziale II potwierdza katalog wszystkich fundamentalnych praw i wolności przysługujących jednostce.

5. **Niemal wszystkie międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka powstały po II wojnie światowej. Globalny system ochrony praw człowieka funkcjonuje w ramach ONZ**, który prowadzi w wielu obszarach działalność na rzecz praw człowieka. Mimo szeroko rozwiniętej aktywności normotwórczej i powołaniu licznych organów kontrolnych, w wielu sytuacjach organizacja jednak nie jest w stanie zabiegać naruszeniom praw człowieka. Funkcjonujące w ONZ mechanizmy kontrolne często są dość słabe, co niekiedy powoduje, że prawa człowieka pozostają w sferze deklaratywnej. Musimy pamiętać, że ONZ jest w stanie zrobić tyle, ile będą chcieli zrobić członkowie (państwa) wchodzący w jej skład.

6. **Najefektywniejszym systemem regionalnym ochrony praw człowieka jest system europejski**. Jest to także najbardziej rozbudowany system, w którego ramach funkcjonują aż trzy organizacje zajmujące się problematyką praw człowieka: Rada Europy, Unia Europejska, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

7. **Szczególne miejsce w europejskim systemie ochrony praw człowieka zajmuje Rada Europy**. Warto zwrócić uwagę, że jest to struktura, która spośród wymienionych organizacji najdłużej zajmuje się problematyką ochrony praw człowieka i wypracowała niezwykle efektywne mechanizmy dochodzenia roszczeń.

8. Warto podkreślić, że **Rada Europy i Unia Europejska to dwie zupełnie niezależne od siebie organizacje międzynarodowe**. Wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej są także członkami Rady Europy. Natomiast liczba członków UE jest mniejsza (28 państw, w porównaniu do 47 skupionych w Radzie Europy). Każda z organizacji, choć w nieco innym zakresie, zajmuje się problematyką praw człowieka. Jednakże to Rada Europy pozostaje organizacją wyspecjalizowaną w ochronie podstawowych praw i wolności. Geneza oraz rozwój ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej zostały omówione nieco szerzej w części trzeciej niniejszego podręcznika.

9. **Podstawowym dokumentem Rady Europy w dziedzinie ochrony praw człowieka od lat 50. pozostaje Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności**. O jej efektowności przesądza nie sam katalog praw i wolności potwierdzonych w dokumencie i protokołach uzupełniających, lecz mechanizm kontrolny oparty na funkcjonowaniu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i systemie skarg indywidualnych. Wszystkie państwa członkowskie Rady Europy (w tym także państwa, które jednocześnie należą do Unii Europejskiej) są stroną konwencji i uznały jurysdykcję ETPC do rozpatrywania skarg państwowych i indywidualnych. W tym kontekście warto pamiętać, że Unia Europejska przyjęła swój dokument, gwarantujący katalog podstawowych praw i wolności I i II generacji, a mianowicie **Kartę praw podstawowych** (szerzej zobacz w trzeciej części podręcznika). Stosowanie Karty ograniczone jest jednak do zakresu prawa unijnego. Zatem, jeśli prawo lub wolność jednostki zostanie naruszone, a naruszenie owo nie stanowi pogwałcenia prawa unijnego, najbardziej skutecznym międzynarodowym mechanizmem dochodzenia roszczeń będzie złożenie skargi do ETPC.

10. **Zagrożeniem dla efektywności funkcjonowania systemu kontrolnego Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności jest duża liczba skarg indywidualnych napływająca do ETPC**. W związku z tym od wielu lat podejmowane są prace nad reformą systemu, tak aby uczynić go skuteczniejszym.

11. **Od lat 90. dyskutowana jest kwestia przystąpienia Unii Europejskiej jako strony do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności**. Podstawy prawne do przystąpienia Unii do konwencji dał traktat lizboński (art. 6 ust. 2 Traktatu o Unii Europejskiej), który wszedł w życie w 2009 r. W 2013 r. wypracowano tekst porozumienia akcesyjnego wraz z dokumentami towarzyszącymi. Zgodnie z postanowieniami Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (art. 218 ust. 11) Komisja złożyła wniosek do Trybunału Sprawiedliwości UE o wydanie opinii co do zgodności porozumienia z postanowieniami traktatów. W dniu 18 grudnia 2014 r. Trybunał Sprawiedliwości UE w opinii 2/13[15] uznał, że zaproponowany projekt porozumienia nie jest zgodny z traktatami. W konsekwencji negocjacje w sprawie przystąpienia Unii do konwencji zostały zawieszone.

12. **W pozaeuropejskich organizacjach międzynarodowych także ukształtowały się systemy ochrony praw człowieka**. Jednakże żaden z systemów (afrykański i interamerykański) nie jest tak efektywny, jak europejski. Kontynent azjatycki, ze względu na brak organizacji regionalnej, nie ma systemu ochrony praw człowieka. Państwa azjatyckie funkcjonują natomiast w globalnym (uniwersalnym) systemie ochrony praw człowieka ONZ. Pewne działania na rzecz praw człowieka podejmuje Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (Association of South-East Asian Nations, ASEAN).

13. **Szczególne miejsce w systemach ochrony praw człowieka zajmują organizacje pozarządowe**. Dzięki aktywności i determinacji aktywistów tych organizacji postępuje nie tylko kodyfikacja prawa międzynarodowego w kwestii praw człowieka, ale także wzrost świadomości na temat ich naruszeń. To organizacjom pozarządowym zawdzięczamy w dużej mierze utworzenie Międzynarodowego Trybunału Karnego czy nagłośnienie informacji o tajnych więzieniach Centralnej Agencji Wywiadowczej Stanów Zjednoczonych (Central Intelligence Agency, CIA).

---

[15] Por. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, Komunikat prasowy nr 180/14 Luksemburg, 18 grudnia 2014 r. Opinia 2/13, źródło: http://bit.ly/2CbnPMz (data pobrania: 10.02.2018).

2.3. Materiały i narzędzia edukacyjne

Prezentowane materiały edukacyjne dotyczą przede wszystkim funkcjonowania systemu ochrony praw człowieka ukształtowanego w ramach Rady Europy.

1. Doskonałym narzędziem edukacyjnym do wykorzystania w pracy z młodzieżą są krótkie filmy. Można polecić:

• Krótki, trzyminutowy film, prezentujący **katalog praw i wolności zagwarantowanych w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności i protokołach dodatkowych** (http://bit.ly/2siOc3g).

• Film poświęcony **funkcjonowaniu ETPC** (http://bit.ly/2nXlMGQ). Materiał ukazuje nie tylko genezę trybunału i zasady jego funkcjonowania, ale także, na przykładzie konkretnych, wnoszonych spraw, wyzwania, przed jakimi stoi trybunał, interpretując postanowienia konwencji. Film stanowi doskonałe uzupełnienie warsztatów, w ramach których będą omawiane orzeczenia ETPC.

• ***Niejasna przyszłość ETPC*** (http://bit.ly/2G0OzBq) – film ukazujący problemy, z jakimi boryka się trybunał, do którego napływa coraz większa liczba skarg i który ma coraz większe problemy z realizacją przez państwa wydawanych orzeczeń.

• Dziesięciominutowy **wykład** prof. Romana Wieruszewskiego **na temat ETPC** (http://bit.ly/2FZTvGT) lub wykład Marka Antoniego Nowickiego (http://bit.ly/2EVNDPB).

2. Podstawowe narzędzie edukacyjne w tej części materiałów stanowi warsztat, w ramach którego zostaną przeanalizowane sprawy wnoszone do ETPC. Praca ze sprawami wniesionymi do trybunału spełnia kilka ważnych funkcji edukacyjnych. Umożliwia m.in.:

• **zaznajomienie uczniów z przepisami Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności**, aktami prawa krajowego, regulującymi kwestie ochrony praw człowieka (w tym konstytucji i ustaw) oraz (w razie potrzeby) innymi aktami prawa międzynarodowego z dziedziny praw człowieka,

• **przeanalizowanie konkretnych**, indywidualnych przypadków **naruszeń praw człowieka**,

• **ukazanie trudności interpretacyjnych przepisów prawnych** dotyczących praw człowieka,

• **wskazanie na kolizyjność praw i wolności**.

Ponadto warsztat rozwija umiejętność analizowania aktów prawnych, argumentacji i dyskusji oraz pracy w grupie.

Przedstawiamy tylko kilka spraw rozpatrywanych przez ETPC. Ich wybór jest subiektywny, zachęcamy do wyszukania innych spraw, które mogą stanowić doskonały materiał analitycznych w pracy w uczniami. Monografie oraz strony, na których można znaleźć sprawy rozpatrywane przed trybunałem, zostały podane w wykazie literatury i przydatnych stron internetowych.

2.4. Propozycje do dyskusji i aktywności z uczniami

Warsztat z orzecznictwem

1. Przed rozpoczęciem warsztatu należy uczniom przekazać podstawowe informacje na temat Rady Europy, Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz trybie rozpatrywania skarg przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka. Przy prezentacji praw i wolności można skorzystać z filmiku przygotowanego przez ETPC (http://bit.ly/2siOc3g).

Warto zaprezentować także film na temat ETPC (http://bit.ly/2nXlMGQ).

2. Uczniów należy podzielić na kilkuosobowe grupy (najlepiej tak, by grupę stanowiło nie więcej niż 5 osób). W każdej grupie, jeśli to tylko możliwe, powinna być nieparzysta liczba osób. Gdy liczba osób jest parzysta, należy wyznaczyć osobę, która będzie miała podwójny głos (np. pierwsza lub ostatnia osoba zgodnie z porządkiem alfabetycznym).

3. Uczniowie otrzymują skrócony opis sprawy, bez orzeczenia przyjętego przez ETPC(!) i proszeni są o zaznajomienie się z nim. Należy dać im odpowiedni czas, aby zapoznali się ze sprawą i przedyskutowali w grupach.

4. Zadaniem uczniów jest podjęcie decyzji, czy w opisanej sprawie doszło do naruszenia konkretnego prawa lub wolności. Uczniowie podejmują decyzje w grupach przez głosowanie (decyduje zwykła większość głosów). Przy rozstrzyganiu sprawy nikt – podobnie jak w ETPC – nie może wstrzymać się od głosu. Podkreśl, że można zgłaszać zdanie odrębne.

5. Poproś uczniów, aby przedstawili werdykt. Przedyskutuj z nimi, dlaczego podejmowali określone decyzje.

Wskazówka dla nauczyciela: Należy bardzo wyraźnie podkreślić, że celem zadania nie jest, by uczniowie przyjmowali rozstrzygnięcia analogiczne do ETPC, lecz refleksja nad indywidualnymi naruszeniami praw jednostki i próba interpretacji zapisów konwencji.

Nauczyciel otrzymuje dodatkowo skrócony opis orzeczenia wydanego przez ETPC i po rozstrzygnięciu sprawy przez uczniów oraz przeprowadzeniu dyskusji informuje o decyzji podjętej przez trybunał.

Warianty warsztatu

Warsztat można przeprowadzić w różnych wariantach. Pierwszy zakłada, że każda z grup otrzymuje sprawę dotyczącą naruszenia innego prawa lub wolności. W tym wariancie należy założyć, że omówienie spraw zajmie więcej czasu, szczególnie jeśli nauczyciel będzie chciał przeprowadzić dogłębniejszą analizę danego prawa lub wolności. Drugi wariant zakłada, że wszystkie grupy analizują tę samą sprawę, przedsta-

wiają wyniki głosowania i dyskutują na jej temat. W trzecim wariancie grupy mogą otrzymać różne sprawy, ale dotyczące naruszeń tego samego prawa lub wolności (np. prawa do życia, wolności od tortur, prawa do prywatności).

Nauczyciel może skorzystać z załączonych opisów spraw rozpatrywanych przez ETPC lub samodzielnie wyszukać opisy orzeczeń.

PROPONOWANE SPRAWY

Sprawa: McCann i inni przeciwko Wielkiej Brytanii (orzeczenie z 27 września 1995)[16]

Artykuł 2. Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Prawo do życia

1. Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę.

2. Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnie koniecznego użycia siły:

a) w obronie jakiejkolwiek osoby przed bezprawną przemocą;

b) w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie, pozbawionej wolności zgodnie z prawem;

c) w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania.

Skrócony opis sprawy

„Władze brytyjskie, hiszpańskie i gibraltarskie posiadały przed 4 marca 1988 r. informacje, że IRA planuje atak terrorystyczny na Gibraltarze i że tego dnia «jednostka służby czynnej IRA» w trzyosobowym składzie pojawi się w Maladze w Hiszpanii. Do 5 marca, z ustaleń brytyjskich i hiszpańskich służb specjalnych wynikało, że zidentyfikowana w tym czasie grupa IRA przeprowadzi atak nie wcześniej niż 8 marca, przy użyciu bomby umieszczonej w samochodzie, która miała być zdetonowana prawdopodobnie za pomocą fal radiowych. Planowano aresztowanie członków grupy po wprowadzeniu samochodu na Gibraltar. Pozwoliłoby to zabezpieczyć dowody na użytek przyszłego procesu. Uważano, że członkowie grupy, niebezpieczni terroryści, są prawie na pewno uzbrojeni. Istniało zdaniem władz prawdopodobieństwo, iż w konfrontacji z siłami bezpieczeństwa użyją broni, zdetonują bombę.

Seana Savage'a widziano 6 marca popołudniu, kiedy parkował samochód. Później widziano go razem z Danielem McCannem i kobietą – Mairead Farrell, idących w stronę zaparkowanego samochodu. Po ich odejściu od samochodu, ekspert – po zewnętrz-

[16] Niniejszy opis zawiera fragmenty tekstu autorstwa Marka A. Nowickiego, opublikowanego w: *Kamienie milowe. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1996, s. 33–39.

nych oględzinach – potwierdził możliwość zainstalowania bomby w samochodzie. Wtedy podjęto decyzje o aresztowaniu całej trójki. Zadanie to powierzono żołnierzom specjalnej jednostki SAS. Kontrolę operacji oddano w ręce dowódcy tej jednostki.

McCann i Farrell rozdzieli się z Savagem. Śledziło ich dwóch żołnierzy. Kiedy McCann rozejrzał się na boki, jeden z żołnierzy rzucił komendę „stój!". McCann wykonał wtedy ruch ręką, a Farrell sięgnęła po torebkę. W przekonaniu, iż oboje starają się uruchomić detonatory, żołnierze oddali do nich serię strzałów z bliskiej odległości i zabili ich.

W tym samym czasie Savage był śledzony przez dwóch innych żołnierzy. Po usłyszeniu strzałów do McCanna i Farrell odwrócił się i natknął na żołnierzy. Jeden z nich krzyknął „stój!" i wyciągnął pistolet. Savage przesunął prawą rękę. Obawiając się, że chce sięgnąć po pistolet, żołnierze zastrzelili go.

Przy zabitych nie znaleziono ani broni, ani detonatorów. Ustalono po bliższych oględzinach, że w samochodzie zaparkowanym przez Savage'a nie ma bomby. Jednak inny samochód, znaleziony potem przez policję hiszpańską w miejscowości Marbella, był wyładowany 64 kilogramami semtexu. Wokół niego umieszczono amunicję i dwa urządzenia zegarowe. Samochód był wynajęty przez Farrell na fałszywe nazwisko".

Po wyczerpaniu krajowych środków sądowych sprawa trafiła do ETPC.

Zadaniem trybunału jest orzec, czy nastąpiło naruszenie art. 2 Konwencji.

Można dołączać zdania odrębne.

Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Należy pamiętać, że uczniowie analizują sprawę przed ujawnieniem orzeczenia trybunału.

„Trybunał na wstępie podkreślił, iż art. 2 Konwencji jest jednym z jej podstawowych przepisów. (...)

Przy ocenie czy naruszono art. 2 Konwencji należało uwzględnić, że informacje otrzymane przez władze brytyjskie postawiły je przed trudną decyzją. Z jednej strony miały obowiązek ochrony życia mieszkańców Gibraltaru, łącznie ze stacjonującym tam personelem wojskowym, z drugiej zaś starania się, aby jak najbardziej ograniczyć użycie siły przeciw podejrzanym, ze względu na zobowiązania wynikające z prawa krajowego i międzynarodowego.

Trybunał uwzględnił również wiele innych okoliczności. Po pierwsze, władze miały do czynienia z jednostką bojową IRA, składającą się z dwu osób skazanych już wcześniej za zamachy bombowe oraz znanego eksperta od materiałów wybuchowych. IRA znana była z tego, że lekceważyła życie ludzkie, również swoich bojowników. Po drugie, władze otrzymały ostrzeżenie o przygotowywanej akcji terrorystycznej, miały więc możliwość zaplanowania reakcji na nią i podjęcia, wspólnie z władzami Gibraltaru, kroków pozwalających zapobiec zamachowi i aresztować podejrzanych. Służby bezpieczeństwa nie mogły oczywiście posiadać pełnej informacji, musiały więc formułować kierunki działań na podstawie hipotez.

Trybunał zgodził się z tym, że żołnierze szczerze uważali, że w świetle przekazanych informacji trzeba było strzelać do podejrzanych, uniemożliwiając w ten sposób zdetonowanie bomby. Działania, które podjęli na rozkaz przełożonych, były więc przez nich uznane za absolutnie konieczne dla ochrony życia niewinnych ludzi.

Użycie siły przez funkcjonariuszy państwa, realizujących jeden z celów wymienionych w ust. 2 art. 2, może być usprawiedliwione, jeżeli jego podstawą było szczere przekonanie, słusznie uważane w danej chwili za uzasadnione, chociaż później okazało się błędne. Ze względu na problem, przed którym stały władze, sama reakcja żołnierzy nie spowodowała naruszenia art. 2 Konwencji.

Przy badaniu sposobu kontroli i organizacji operacji przeprowadzonej przez władze Trybunał zauważył, że miały one zamiar aresztowania podejrzanych w odpowiednim momencie. (...) Trybunał postawił jednak pytanie, dlaczego podejrzani nie zostali zatrzymani natychmiast po wjeździe na Gibraltar oraz dlaczego postanowiono nie przeszkadzać im w tym, jeśli uważano, że przygotowują zamach bombowy. Tym bardziej że ostrzeżenie otrzymano. Hiszpańskie służby bezpieczeństwa miały fotografie, znały nazwiska, pseudonimy itp.

Trybunał stwierdził, że władze dokonały wielu ważnych ustaleń. (...) Zdaniem Trybunału niewystarczająco wzięto pod uwagę, m.in. to, że zamach nie powinien nastąpić wcześniej niż 8 marca, kiedy miała się odbyć uroczysta wojskowa odprawa warty. Istniało duże prawdopodobieństwo, że terroryści są tylko z misją rozpoznawczą (...) Ustalenie, że pojawił się 'samochód, co do którego istnieje podejrzenie, że zawiera bombę' zostało przyjęte przez żołnierzy jako ostateczne stwierdzenie, iż bomba rzeczywiście tam jest. Przy braku uwzględnienia w wystarczający sposób możliwości innego przebiegu wydarzeń, stwierdzenie istnienia bomby oraz wielu innych hipotez przyjętych przez żołnierzy za pewniki doprowadziło do sytuacji, w której użycie siły stało się nieuniknione.

Zdaniem Trybunału niewzięcie pod uwagę marginesu błędu należy oceniać z uwzględnieniem tego, że żołnierze byli wyszkoleni w strzelaniu tak, aby zabić. W dochodzeniu ustalono, że wszyscy czterej żołnierze strzelali właśnie w ten sposób. Z obowiązku władz poszanowania prawa do życia wynika, iż muszą one z największą troską oceniać informacje przed przekazaniem ich żołnierzom, jeśli użycie przez nich broni wiąże się automatycznie z zabiciem.

(...)

Przy uwzględnieniu, iż podjęto decyzję o nieprzeszkadzaniu podejrzanym w podróży na Gibraltar, nie wzięto wystarczająco pod uwagę, iż ustalenia tajnych służb mogą być, przynajmniej częściowo, błędne, automatycznie sięgnięto po śmiercionośną siłę w momencie otworzenia ognia przez żołnierzy. Trybunał uznał, iż nie został przekonany, że zabicie trzech terrorystów było użyciem siły w granicach absolutnej konieczności dla ochrony przed bezprawną przemocą, w rozumieniu art. 2 ust. 2 Konwencji.

Trybunał stosunkiem głosów dziesięć (wśród nich sędzia J. Makarczyk) do dziewięciu orzekł, iż naruszono art. 2 Konwencji. Nie zasądził żadnego zadośćuczynienia, bo zabici przybyli na Gibraltar z zamiarem przygotowania zamachu bombowego. (...)".

Materiały dodatkowe dla nauczycieli

Przy analizie przytoczonej sprawy można przedstawić zapisy różnych aktów prawnych dotyczące prawa do życia i podyskutować z uczniami na temat gwarancji w nich zapisanych.

PRZYKŁADOWE DOKUMENTY DO ANALIZY

Powszechna deklaracja praw człowieka (1948 r.)

Artykuł 3.

Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2000 r.)

Artykuł 2. Prawo do życia

1. Każdy ma prawo do życia.

2. Nikt nie może być skazany na karę śmierci ani poddany jej wykonaniu.

Artykuł 3. Prawo człowieka do integralności

1. Każdy ma prawo do poszanowania jego integralności fizycznej i psychicznej.

2. W dziedzinach medycyny i biologii muszą być szanowane w szczególności:

a) swobodna i świadoma zgoda osoby zainteresowanej, wyrażona zgodnie z procedurami określonymi przez ustawę;

b) zakaz praktyk eugenicznych, w szczególności tych, których celem jest selekcja osób;

c) zakaz wykorzystywania ciała ludzkiego i jego poszczególnych części jako źródła zysku;

d) zakaz reprodukcyjnego klonowania istot ludzkich.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (1966 r.)

Artykuł 6

1. Każda istota ludzka ma przyrodzone prawo do życia. Prawo to powinno być chronione przez ustawę. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia.

2. W krajach, w których kara śmierci nie została zniesiona, wyrok śmierci może być wydany jedynie za najcięższe zbrodnie, zgodnie z ustawą, która obowiązywała w chwili popełnienia zbrodni i nie narusza postanowień niniejszego Paktu i Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa. Kara ta może być wykonana tylko na podstawie prawomocnego wyroku wydanego przez właściwy sąd.

3. W przypadku gdy pozbawienie życia stanowi zbrodnię ludobójstwa, jest oczywiste, że żadne postanowienie niniejszego artykułu nie upoważnia żadnego Państwa-Strony niniejszego Paktu do uchylania się w jakikolwiek sposób od zobowiązań przyjętych przez nie na podstawie postanowień Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa.

4. Każdy skazany na śmierć ma prawo ubiegać się o ułaskawienie lub zamianę kary. Amnestia, ułaskawienie lub zamiana kary śmierci mogą być zastosowane we wszystkich przypadkach.

5. Wyrok śmierci nie będzie wydany w odniesieniu do przestępstw popełnionych przez osoby w wieku poniżej 18 lat i nie będzie wykonywany w stosunku do kobiet ciężarnych.

6. Nie można powoływać się na żadne postanowienie niniejszego artykułu w celu opóźnienia lub niedopuszczenia do zniesienia kary śmierci przez jakiekolwiek Państwo -Stronę niniejszego Paktu.

Amerykańska konwencja praw człowieka (1969 r.)

Artykuł 4. Prawo do życia

1. Każda osoba ma prawo do poszanowania jej życia. Prawo to będzie chronione ustawą i, w zasadzie, od momentu poczęcia. Nikt nie będzie arbitralnie pozbawiony życia.

2. W krajach, które nie zniosły kary śmierci, może być ona zastosowana tylko za najpoważniejsze przestępstwa i w wykonaniu prawomocnego wyroku wydanego przez właściwy sąd, zgodnie z prawem przewidującym taką karę wprowadzonym w życie przed popełnieniem przestępstwa. Stosowanie tej kary nie będzie rozszerzone na przestępstwa, do których obecnie jej się nie stosuje.

3. Kara śmierci nie będzie ponownie ustanowiona w państwach, które ją zniosły.

4. W żadnym razie kara śmierci nie będzie stosowana za przestępstwa polityczne lub związane z nimi przestępstwa pospolite.

5. Kara śmierci nie będzie stosowana wobec osób, które w momencie popełnienia przestępstwa nie ukończyły 18 lat lub ukończyły 70 lat, ani nie będzie ona stosowana wobec kobiet ciężarnych.

6. Każda osoba skazana na śmierć będzie miała prawo do ubiegania się o amnestię, łaskę lub zamianę wyroku, które mogą być przyznane we wszystkich sprawach. Kara śmierci nie będzie wykonywana w czasie rozpatrywania takiego wniosku przez właściwą władzę.

Afrykańska karta praw człowieka i ludów (1981 r.)

Artykuł 4

Osoby ludzkie są nienaruszalne. Każda osoba będzie miała prawo do poszanowania jej życia oraz jej integralności fizycznej i moralnej. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony tego prawa.

Sprawa: Soering przeciwko Wielkiej Brytanii (orzeczenie z 7 lipca z 1989 r.)[17]

Artykuł 3. Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Zakaz tortur

Nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu lub karaniu.

Skrócony opis sprawy

„Obywatel RFN Jens Soering siedział w brytyjskim więzieniu w związku z wnioskiem o wydanie go władzom amerykańskim. W USA toczyło się przeciwko niemu śledztwo o morderstwo popełnione w marcu 1985 r., w stanie Wirginia, gdzie wspólnie z narzeczoną zamordowali jej rodziców. Obydwoje byli wtedy studentami. Uciekli do Anglii, gdzie w kwietniu 1986 r. aresztowano ich za posługiwanie się sfałszowanymi czekami.

W obecności policjantów Soering przyznał się do zabójstwa. Ława przysięgłych sądu w Bedford (Wirginia, USA) uznała, iż są podstawy do oskarżenia go o obydwa morderstwa. Wkrótce władze USA wystąpiły z wnioskiem o ekstradycję.

Przy rozpatrywaniu tego wniosku rząd Wielkiej Brytanii, za pośrednictwem swojej ambasady w Waszyngtonie, zwrócił się do Amerykanów z następującym listem: «Ponieważ kara śmierci została w Wielkiej Brytanii zniesiona, upoważniono nas do wystąpienia o udzielenie gwarancji, iż w razie wydania, a następnie skazania pana Soeringa za zbrodnie, o które go oskarżono, kara śmierci, nawet jeśli będzie orzeczona, nie zostanie wykonana. Gdyby ze względów konstytucyjnych władze USA nie mogły udzielić takiej gwarancji, prosimy o zalecenie właściwym władzom, aby nie orzekły kary śmierci, a w razie jej orzeczenia – nie wykonały jej». (...)

W lutym 1987 r. sąd w Bonn nakazał aresztowanie Soeringa, w związku z czym również niemiecki rząd zwrócił się o jego ekstradycję. Amerykanie przekonali jednak Brytyjczyków o pierwszeństwie ich wniosku.

Narzeczoną Soeringa wydano Amerykanom. Skazana została na 90 lat więzienia.

Prokurator z Bedford odpowiedział na list i stwierdził, że w razie skazania Soeringa, podczas narady nad wymiarem kary przekaże sędziemu oświadczenie brytyjskich władz. Wyjaśnił jednocześnie, że nie ma żadnych szerszych kompetencji do udzielenia gwarancji. Tym bardziej, że podczas procesu ma zamiar domagać się kary śmierci ze względu na okoliczności sprawy. (...)

Brytyjski Sekretarz Stanu podpisał w sierpniu 1988 r. zgodę na wydanie Soeringa Amerykanom. Nie nastąpiło to jednak przed wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Soeringa umieszczono w więziennym szpitalu, obawiając się prób samobójstwa. I choć nie miał nic przeciwko ekstradycji do Niemiec, gdzie nie groziła mu kara śmierci,

[17] Niniejszy opis zawiera fragmenty tekstu autorstwa Marka A. Nowickiego, opublikowanego w: *ibidem*, s. 48–52.

w skardze oświadczył, iż jest przekonany o skazaniu go na śmierć w razie wydania do USA. Długie przebywanie w celi śmierci w oczekiwaniu na egzekucję i warunki, jakie tam panują, narażałoby go na nieludzkie poniżające traktowanie. Chodzi tu o tzw. korytarz śmierci. Zdaniem skarżącego stanowiłoby to więc naruszenie przez Wielką Brytanię art. 3 Konwencji. (...)".

Europejski Trybunał Praw Człowieka zwrócił się więc do Wielkiej Brytanii o zastosowanie środków tymczasowych do momentu wydania orzeczenia.

Europejski Trybunał Praw Człowieka ma za zadanie odpowiedzieć na pytanie: czy ekstradycja Soeringa narusza art. 3 Konwencji?

Można zgłaszać zdania odrębne.

Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Należy pamiętać, że uczniowie analizują sprawę przed ujawnieniem orzeczenia trybunału.

„Trybunał uznał jednak, że w sprawie Soeringa pojawił się problem, czy ów przepis mógł mieć zastosowanie, gdy ryzyko skutków ekstradycji istnieje poza jurysdykcją państwa wydającego decyzję. Trybunał przypomniał art. 1 Konwencji. Wynika z niego, że państwa-strony zapewniają każdemu, kto podlega ich jurysdykcji, prawa i wolności zawarte w Konwencji. Wobec tego istnieje wprawdzie wyraźne ograniczenie, również terytorialne, stosowania Konwencji, nie oznacza to jednak, że państwo-strona może zignorować przewidywalne konsekwencje decyzji o wydaleniu. (...)

W sprawie Soeringa wchodzi w grę art. 3 (...). Jest on bezwzględny, nie można go uchylić nawet w czasie wojny lub stanu wyjątkowego. (...)

Skarżący nie podniósł zarzutu, że kara śmierci jako taka jest sprzeczna z art. 3. (...) Trybunał był zdania, że sama kara nie stanowi pogwałcenia art. 3. Jednak sposób i okoliczności jej wymierzenia mogą spowodować naruszenie przepisu. Trybunał w sprawie Soeringa ocenił system wymiaru sprawiedliwości i warunki w więzieniu w Wirginii, do którego odesłano by go w razie ekstradycji.

W konkluzji stwierdził, iż skazany na śmierć nie może uniknąć oczekiwania na egzekucję oraz poważnego stresu. (...). Trybunał doszedł do wniosku, że ekstradycja naraziłaby Soeringa na realne ryzyko traktowania sprzecznego z art. 3 Konwencji. Chodziło przede wszystkim o perspektywę bardzo długiego pobytu w celi śmierci, w ciężkich warunkach. Istotne jest również, że w tym przypadku cel ekstradycji może być osiągnięty inaczej (wydanie Soeringa niemieckim władzom). Jeżeli więc brytyjski sekretarz stanu zdecydowałby się odesłać Soeringa Amerykanom, oznaczałoby to pogwałcenie art. 3 Konwencji (...)

Już po wyroku Trybunału władze USA dały Brytyjczykom dalsze gwarancje, że kara śmierci nie będzie orzeczona. W tej sytuacji władze Wielkiej Brytanii wydały Soeringa Amerykanom".

Materiały dodatkowe dla nauczycieli

Przy analizie tej sprawy można przedstawić zapisy różnych aktów prawnych dotyczące zakazu tortur, nieludzkiego, poniżającego traktowania bądź karania.

PRZYKŁADOWE DOKUMENTY DO ANALIZY

Konstytucja RP (1997 r.)

Artykuł 39

Nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody.

Artykuł 40

Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych.

Powszechna deklaracja praw człowieka (1948 r.)

Artykuł 5

Nikt nie może być poddany torturom lub okrutnemu, nieludzkiemu albo upokarzającemu traktowaniu lub karaniu.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (1966 r.)

Artykuł 7

Nikt nie będzie poddawany torturom lub okrutnemu, nieludzkiemu albo poniżającemu traktowaniu lub karaniu. W szczególności nikt nie będzie poddawany, bez swej zgody swobodnie wyrażonej, doświadczeniom lekarskim lub naukowym.

Konwencja przeciwko torturom i innemu okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu (1984 r.)

Artykuł 1

Tortury oznaczają: „(...) każde działanie, którym jakiejkolwiek osobie umyślnie zadaje się ostry ból lub cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo".

Warto podkreślić, że zakaz tortur ma charakter absolutny (nie można go ograniczyć z żadnych przyczyn i w żadnych okolicznościach).

Sprawa: Palusiński przeciwko Polsce (orzeczenie z dnia 3 października 2006 r.)[18]

Artykuł 10. Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Wolność wyrażania opinii

1. Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa Państw do poddania procedurze zezwoleń przedsiębiorstw radiowych, telewizyjnych lub kinematograficznych.

2. Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej.

Skrócony opis sprawy

„Skarżący, pan Robert Palusiński, jest obywatelem polskim (...). Jest pisarzem, tłumaczem oraz wydawcą i mieszka w Krakowie. (...) W 1994 r. skarżący opublikował książkę pod tytułem Narkotyki – przewodnik. Książka rozpoczynała się następującym wstępem: «Od autora: Zdając sobie sprawę z faktu, że wśród osób zainteresowanych w temacie, użycie słowa «Narkotyki» w tytule może budzić kontrowersje wynikające ze złożoności w/w terminu, chciałbym załączyć kilka poniższych zdań wyjaśnienia. W istocie termin «narkotyki» oznacza środki używane w narkozie chirurgicznej oraz znieczulające, nie stosowane w chirurgii (np. morfina), jednakże w języku potocznym powyższe słowo jest rozumiane w o wiele szerszym zakresie, być może z powodu niewykształcenia odpowiedniej i adekwatnej formy w języku polskim, takiej jak np. w j. angielskim ma szeroko stosowane słowo «drug». (...) Korzystając z okazji, chciałbym oświadczyć, że nie jest w najmniejszym stopniu moim zamiarem nakłanianie, zachęcanie czy propagowanie spożywania środków psychotropowych. Zamierzeniem niniejszej publikacji jest wypełnienie zatrważającej luki informacyjnej, z jaką mamy do czynienia w naszym kraju oraz wynikającej z tego, powszechnej ignorancji i nieznajomości podstaw zagadnienia noszącego nazwę (mylącą i często opacznie używaną): narkomania».

Książka była podzielona na następujące rozdziały:

1. Narkotyki – na czym polega problem?

2. Marihuana

- delegalizacja

[17] Fragmenty opisu sprawy oraz orzeczenia ETPC pochodzą z: http://bit.ly/2nQFUuY (data pobrania: 12.02.20017).

- koniec ery Anslingera?
- o roślinie i jej przetwarzaniu
- bardziej pożyteczna niż szkodliwa
- zastosowanie w medycynie
- efekty
- seks and marihuana

3. LSD
- Dawid i Goliat

4. Grzyby
- muchomór czerwony (amanita muscaria)
- grzyb – bóstwo.

(...)

Nieokreślonego dnia w 1995 r. Prokurator Rejonowy w Rzeszowie wszczął postępowanie w oparciu o podejrzenie, że książka skarżącego zawierała instrukcje produkcji i używania narkotyków. Prokurator powołał ekspertów, którzy mieli ocenić treść książki. 7 czerwca 1995 r. prokurator rejonowy oskarżył skarżącego na podstawie art. 32 ustawy o zapobieganiu narkomanii z 1985 r. o nakłanianie czytelników książki do używania narkotyków.

28 września 1995 r. odbyła się rozprawa przed Sądem Rejonowym w Krakowie.

25 stycznia 1996 r. Sąd Rejonowy dla Krakowa-Śródmieście wydał wyrok w sprawie skarżącego. Został uznany winnym zarzucanego czynu i skazany na piętnaście miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na dwa lata oraz grzywnę 2000 zł. (...)" Zdaniem Sądu w świetle zebranego w sprawie materiału dowodowego wina umyślna oskarżonego nie budziła żadnych wątpliwości. „Decydując się na napisanie wspomnianej książki jednym z celów oskarżonego było osiągnięcie przez niego korzyści majątkowej, co też oskarżony potwierdził w swoich wyjaśnieniach tłumacząc, że chęć zysku jest motywem każdej działalności gospodarczej. Zdaniem sądu oskarżony na poparcie stawianych w publikacji tez oraz wyprowadzanych wniosków w sposób zamierzony i celowy dokonał selekcji informacji, w których był posiadaniu, aby czytelnik zapoznając się z treścią napisanej przez oskarżonego książki odniósł wrażenie, że narkotyki w niej opisane nie tylko nie są w żaden sposób niebezpieczne, lecz przeciwnie zażywanie ich przynosi wymierne korzyści zarówno dla zdrowia psychicznego, jak i fizycznego człowieka. Zwrócić należy uwagę na istotny fakt, że oskarżony adresował swoją książkę przede wszystkim do ludzi młodych. Zamieszczając w swojej książce dokładne informacje dotyczące sposobu pozyskiwania poszczególnych surowców, ich przyrządzania oraz udzielając wskazówek co do wielkości przyjmowanych dawek, z opisem stanów psychicznych, jakich w odpowiednich odstępach czasu można oczekiwać, oskarżony udzielał instruktażu i tym samym również działał w celu ułatwienia zażywania wskazanych środków przez potencjalnych zainteresowanych tym czytelników.

Skarżący odwołał się od wyroku, ale jego odwołanie zostało 30 kwietnia 1996 r. odda-

lone przez Sąd Wojewódzki w Krakowie. Sąd odwoławczy całkowicie podzielił wnioski, do jakich doszedł sąd rejonowy i zgodził się, że książka stanowiła w rzeczywistości «podręcznik dla narkomanów». Sąd oparł się na opinii dwóch ekspertów, którzy dopatrzyli się w książce «instruktażu dla narkomanów, zachęty do ich [narkotyków] przyjmowania» w oparciu o stwierdzenia skarżącego, że narkotyki są «mniej szkodliwe lub wręcz nieszkodliwe».

19 sierpnia 1996 r. skarżący złożył kasację do Sądu Najwyższego. (...) 15 marca 2001 r. Sąd Najwyższy oddalił kasację skarżącego. Podzielił argumentację sądów niższych instancji i zgodził się z ich zdaniem, że książka skarżącego nakłaniała do używania narkotyków oraz ułatwiała zażywanie ich przez młodych ludzi.

W skardze do Europejskiego Trybunału skarżący twierdził, że ściganie go, sądzenie i skazanie były nieuzasadnioną ingerencją w jego swobodę wypowiedzi. Twierdził, że brak jest dowodów, iż ktokolwiek doznał jakichkolwiek szkód po przeczytaniu tej książki. Ponadto twierdził, że inni zagraniczni autorzy, których książki na ten sam temat były wydane w omawianym czasie w Polsce, nie byli ścigani. Skarżący był także zdania, że wszyscy autorzy publikują swoje książki z zamiarem uzyskania zysków finansowych i sądy krajowe nie powinny traktować okoliczności, iż uzyskał on korzyści finansowe ze sprzedaży książki, jako jednej z przyczyn skazania".

Europejski Trybunał Praw Człowieka ma za zadanie odpowiedzieć na pytanie: czy doszło do naruszenia art. 10. Konwencji?

Można zgłaszać zdania odrębne.

Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Należy pamiętać, że uczniowie analizują początkowo sprawę, nie ujawniamy orzeczenia trybunału.

„Trybunał zauważa, że jasne jest i nie było kontestowane, że doszło do ingerencji w swobodę wypowiedzi skarżącego poprzez uznanie go winnym i skazanie. Ingerencja jest sprzeczna z art. 10, chyba że jest «przewidziana przez prawo», dąży do realizacji jednego lub więcej uzasadnionych celów wskazanych w par. 2 art. 10 i była «konieczna w społeczeństwie demokratycznym» dla osiągnięcia tych celów. Ponieważ skazanie skarżącego oparte było o art. 32(1) ustawy o zapobieganiu narkomanii, Trybunał akceptuje fakt, że wynikająca z tego skazania ingerencja była «przewidziana przez ustawę». Skarżący nie kwestionował znacząco tego faktu. Rząd twierdził, że ingerencja była nakierowana na ochronę zdrowia i moralności. Trybunał uznaje, że zgodnie z art. 10 § 2 jest to uzasadniony cel. Do oceny pozostaje okoliczność, czy ingerencja była konieczna w demokratycznym społeczeństwie.

Trybunał zauważa, że skarżący został uznany za winnego z powodu napisania i wydania książki, w której szczegółowo opisywał on marihuanę, LSD oraz grzyby, które nazywał «narkotykami miękkimi». Książka zawierała bardzo mało informacji na temat negatywnych konsekwencji używania tych substancji oraz możliwego uzależnienia. Książka zawierała za to, co zostało także wskazane przez sądy krajowe,

«dokładne informacje dotyczące sposobu pozyskiwania poszczególnych surowców, ich przyrządzania», wskazówki «co do wielkości dawek» oraz zawierała opis «stanów psychicznych jakich w odpowiednich odstępach czasu można oczekiwać» po ich zażyciu. Trybunał zgadza się z konkluzjami sądów krajowych, że zgodnie z książką «narkotyki sprawiają od razu przyjemność, dostarczając niezapomnianych przeżyć (...), a co najważniejsze stosując dawki wskazane przez oskarżonego, używanie opisanych przez niego środków nie spowoduje żadnych negatywnych następstw zarówno dla życia jak i zdrowia» (zob. tłumaczenie wyroku sądu rejonowego zawarte powyżej). W świetle powyższego nie można uznać, że dokonana przez sądy krajowe ocena faktów była nie do zaakceptowania lub że nie zastosowały one standardów zawartych w art. 10 Konwencji. Trybunał uznaje więc, że władze krajowe podały «właściwe i wystarczające» powody dla swoich decyzji.

W niniejszej sprawie Trybunał uważa, że kara pozbawienia wolności w zawieszeniu oraz grzywna w wysokości 2000 zł nie mogą być postrzegane jako nieproporcjonalne.

Podsumowując, biorąc pod uwagę szczególne okoliczności sprawy, Trybunał nie uważa, by uznanie skarżącego winnym oraz skazanie go mogło być ocenione jako przekraczające zakres swobody uznania sądów krajowych w sferze ochrony zdrowia publicznego i moralności. Zaskarżona ingerencja może być więc postrzegana jako «konieczna w społeczeństwie demokratycznym»".

Materiały dodatkowe dla nauczycieli

Przy analizie przytoczonej sprawy można przedstawić zapisy różnych aktów prawnych dotyczące wolności wypowiedzi i podyskutować z uczniami na temat gwarancji w nich zapisanych oraz granicach tejże wolności.

PRZYKŁADOWE DOKUMENTY DO ANALIZY

Powszechna deklaracja praw człowieka (1948 r.)

Artykuł 19

Każdy człowiek ma prawo do wolności poglądów i swobodnego ich wyrażania; prawo to obejmuje swobodę posiadania niezależnych poglądów, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i idei wszelkimi środkami, bez względu na granice.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2000 r.)

Artykuł 11

Wolność wypowiedzi i informacji

1. Każdy ma prawo do wolności wypowiedzi. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe.

2. Szanuje się wolność i pluralizm mediów.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (1966 r.)

Artykuł 19

1. Każdy człowiek ma prawo do posiadania bez przeszkód własnych poglądów.

2. Każdy człowiek ma prawo do swobodnego wyrażania opinii; prawo to obejmuje swobodę poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania wszelkich informacji i poglądów, bez względu na granice państwowe, ustnie, pismem lub drukiem, w postaci dzieła sztuki bądź w jakikolwiek inny sposób według własnego wyboru.

3. Realizacja praw przewidzianych w ustępie 2 niniejszego artykułu pociąga za sobą specjalne obowiązki i specjalną odpowiedzialność. Może ona w konsekwencji podlegać pewnym ograniczeniom, które powinny być jednak wyraźnie przewidziane przez ustawę i które są niezbędne w celu:

a) poszanowania praw i dobrego imienia innych;

b) ochrony bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego albo zdrowia lub moralności publicznej.

Artykuł 20

1. Wszelka propaganda wojenna powinna być ustawowo zakazana.

2. Popieranie w jakikolwiek sposób nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej, stanowiące podżeganie do dyskryminacji, wrogości lub gwałtu, powinno być ustawowo zakazane.

Konstytucja RP (1997 r.)

Artykuł 54

1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.

2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej.

Sprawa: Witold Litwa przeciwko Polsce (orzeczenie z dnia 4 kwietnia 2000 r.)[19]

Artykuł 5. Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego

1. Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo:

a) zgodnego z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd;

b) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w przypadku niepodporządkowania się wydanemu zgodnie z prawem orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania określonego w ustawie obowiązku;

c) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą, lub, jeśli jest to konieczne, w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu;

d) pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem;

e) zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby w celu zapobieżenia szerzeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umysłowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi;

f) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby, w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa, lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.

2. Każdy, kto został zatrzymany, powinien zostać niezwłocznie i w zrozumiałym dla niego języku poinformowany o przyczynach zatrzymania i o stawianych mu zarzutach.

3. Każdy zatrzymany lub aresztowany zgodnie z postanowieniami ustępu 1 lit. c) niniejszego artykułu powinien zostać niezwłocznie postawiony przed sędzią lub innym urzędnikiem uprawnionym przez ustawę do wykonywania władzy sądowej i ma prawo być sądzony w rozsądnym terminie albo zwolniony na czas postępowania. Zwolnienie może zostać uzależnione od udzielenia gwarancji zapewniających stawienie się na rozprawę.

4. Każdy, kto został pozbawiony wolności przez zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo odwołania się do sądu w celu ustalenia bezzwłocznie przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności jest niezgodne z prawem.

5. Każdy, kto został pokrzywdzony przez niezgodne z treścią tego artykułu zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo do odszkodowania.

[19] Fragmenty opisu sprawy i orzeczenia ETPC pochodzą ze strony: http://bit.ly/2EXnVuc (data pobrania: 1.02.2017).

Skrócony opis sprawy

„Skarżący urodził się w 1946 r., jest inwalidą. Jest niewidomy na jedno oko, a jego widzenie drugim okiem jest poważnie osłabione. W dniu 5 maja 1994 r. w południe, skarżący wraz z psem, którego używa jako psa przewodnika, wszedł do Urzędu Pocztowego nr 30 w Krakowie, w celu sprawdzenia swoich skrytek pocztowych. Towarzyszył mu W. K. Skrytki pocztowe skarżącego były otwarte i puste. Skarżący wniósł skargę do urzędnika pocztowego, który następnie wezwał policję, zarzucając, że skarżący był pijany i zachowywał się agresywnie.

Tego samego dnia o godzinie 12.20 skarżący został zabrany przez funkcjonariuszy policji do Izby Wytrzeźwień w Krakowie i zatrzymany tam przez sześć godzin i trzydzieści minut. Personel izby wypełnił formularz relacjonujący pobyt skarżącego w izbie wytrzeźwień".

W notatce w formularzu zapisano: «[Skarżący] awanturował się na poczcie w osiedlu Urocza». Lekarz odnotował, że od zatrzymanego czuć było wyraźnie woń alkoholu i odmówił dmuchania w alkomat. Zdaniem lekarza zatrzymany był «(...) w stanie nietrzeźwości uzasadniającym zatrzymanie w izbie wytrzeźwień na przeciąg [pismo ręczne] 6 [druk] godzin».

Dnia 10 maja 1994 r. skarżący złożył wniosek do Prokuratora Rejonowego w Krakowie o wszczęcie postępowania karnego przeciwko policjantom, którzy zatrzymali go w dniu 5 maja 1994 r. oraz przeciwko personelowi Izby Wytrzeźwień w Krakowie. Zarzucał, że policjanci pobili go oraz skarżył się na zachowanie personelu Izby.

Dnia 29 maja 1994 r. skarżący wniósł do Sądu Wojewódzkiego w Krakowie powództwo przeciwko Skarbowi Państwa o odszkodowanie «za bezprawną napaść ze strony funkcjonariuszy państwowych w dniu 5 maja 1994 r. i zabór mienia osobistego». Sąd postanowił, że powództwo skarżącego powinno być rozpatrzone jako wniosek o odszkodowanie za niesłuszne aresztowanie, na podstawie art. 487 Kodeksu postępowania karnego.

Dnia 28 listopada 1994 r. Sąd Wojewódzki w Krakowie oddalił powództwo uznając, że aresztowanie skarżącego było uzasadnione. (...)

Dnia 1 grudnia 1994 r. Prokurator Rejonowy dla Krakowa-Śródmieście podejrzewając, że zostały popełnione przestępstwa pobicia, kradzieży i naruszenia nietykalności osobistej skarżącego, wszczął dochodzenie w odniesieniu do wniosku skarżącego z dnia 10 maja 1994 r.

Dnia 5 grudnia 1994 r. skarżący zaskarżył postanowienie Sądu Wojewódzkiego w Krakowie z dnia 28 listopada 1994 r. Argumentował, że postanowienie to nie było oparte na żadnym z wysłuchanych zeznań, a jedynie na oświadczeniach policjantów. Dalej oświadczył, że został pobity przez policjantów oraz, że jego rzeczy osobiste zostały skradzione. (...) Dnia 25 stycznia 1995 r. Sąd Apelacyjny w Krakowie oddalił zażalenie. (...)

Dnia 28 lutego 1995 r. Prokurator Rejonowy dla Krakowa-Śródmieście umorzył dochodzenie wszczęte na wniosek skarżącego. Jednakże, w dniu 1 grudnia 1995 r. Pro-

kurator Wojewódzki w Krakowie, na skutek zażalenia skarżącego, uchylił powyższe postanowienie i zarządził wszczęcie dochodzenia uzupełniającego. (...)

Dnia 26 lutego 1996 r. Policja Kraków-Grzegórzki umorzyła dochodzenie uznając, że nie zostało popełnione przestępstwo. (...) Postanowienie to zostało utrzymane w mocy przez Prokuratora Rejonowego dla Krakowa-Śródmieście w dniu 27 lutego 1996 r. (...)

Dnia 5 kwietnia 1996 r. Prokurator Rejonowy w Krakowie-Śródmieściu wznowił, ex officio, dochodzenie w sprawie zdarzeń z dnia 5 maja 1994 r., a w dniu 23 maja 1996 r. umorzył je uznając, że nie zostało popełnione przestępstwo. (...)

Skarżący, (...) wnosił, aby Trybunał uznał, że został bezprawnie pozbawiony wolności oraz, że pozwany rząd naruszył art. 5 ust. 1 Konwencji. Wnosił także o przyznanie mu przez Trybunał odszkodowania w oparciu o art. 41 Konwencji".

Zadaniem Trybunału jest orzec, czy nastąpiło naruszenie art. 5 Konwencji.

Można dołączać zdania odrębne.

Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Należy pamiętać, że uczniowie analizują sprawę przed ujawnieniem orzeczenia trybunału. W tym przypadku warto także pracować z Ustawą z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (DzU 1982 nr 35, poz. 230).

„Skarżący zarzucił, że został bezprawnie i samowolnie zatrzymany w Izbie Wytrzeźwień w Krakowie. Utrzymywał, że jego zatrzymanie nie wchodzi w zakres żadnego z wyjątków uzasadniających pozbawienie wolności, wymienionych w pkt od (a) do (f) ust. 1 art. 5 Konwencji. Jego zatrzymanie nie miało dostatecznych podstaw prawnych na gruncie prawa polskiego, uwzględniając okoliczności, w jakich został zatrzymany. Argumentował, że nastąpiło naruszenie ust. 1 art. 5 Konwencji (...)

Rząd (...) podtrzymał, że zatrzymanie skarżącego zostało przeprowadzone w zgodzie z prawem polskim oraz wymogami art. 5 ust. 1 (e) Konwencji, który dopuszcza «zgodne z prawem pozbawienie wolności alkoholików». (...)

Trybunał uważa, że umieszczenie skarżącego w Izbie Wytrzeźwień w Krakowie było równoznaczne z «pozbawieniem wolności», w rozumieniu art. 5 ust. 1 Konwencji. (...)

Trybunał przypomina, że art. 5 ust. 1 Konwencji zawiera wyczerpującą listę dopuszczalnych podstaw pozbawienia wolności. W konsekwencji, żadne pozbawienie wolności nie będzie zgodne z prawem, jeżeli nie jest oparte na jednej z podstaw wyznaczonych przez pkt od (a) do (f) art. 5. (...)

Trybunał zauważa, że Rząd nie powołał innej podstawy, oprócz tej wynikającej z pkt (e), aby usprawiedliwić pozbawienie wolności skarżącego. Jest zatem wspólnym stanowiskiem, że obecne pozbawienie wolności nie mieściło się w ramach pkt (a), (b), (c), (d) i (f) art. 5. Trybunał nie widzi powodu by uznać inaczej. Trybunał musi zatem usta-

lić, czy pozbawienie wolności było usprawiedliwione w oparciu o pkt (e), to znaczy, czy można uznać to za formę «zgodnego z prawem pozbawienia wolności ...alkoholików», w rozumieniu tego przepisu. (...) kluczowym zagadnieniem było – jakie znaczenie ma być nadane pojęciu «alkoholicy» („d'un alcoolique" we francuskim tekście Konwencji). Skarżący utrzymywał, że z medycznego punktu widzenia nigdy nie można było stwierdzić, że pojedynczy przypadek upojenia alkoholowego równy był «alkoholizmowi». Na tej podstawie skarżący twierdził, że «osoby pod wpływem alkoholu» nie mogą być określane jako «alkoholicy», jako że termin ten, zarówno w znaczeniu naukowym, jak i potocznym – określał osoby uzależnione od alkoholu, a nie chwilowo będące pod jego wpływem. (...)

Trybunał zauważa, że słowo «alkoholicy», w swoim typowym zastosowaniu, określa osoby, które są uzależnione od alkoholu. Z drugiej strony, w art. 5 ust. 1 Konwencji termin ten znajduje się w kontekście, który zawiera odniesienie do kilku innych kategorii osób, tzn. osób szerzących chorobę zakaźną, osób chorych umysłowo, narkomanów i włóczęgów. Istnieje związek między wszystkimi tymi osobami – mogą być pozbawione wolności albo w celu udzielenia im leczenia medycznego lub ze względu na uwarunkowania wynikające z polityki społecznej. W tym kontekście, zasadniczym powodem, dla którego Konwencja pozwala osobom wspomnianym w ust. 1 (e) art. 5 być pozbawionym wolności jest nie tylko to, że są one niebezpieczne dla porządku publicznego, ale również to, że ich własny interes może wymagać ich pozbawienia wolności (zob. wyrok w sprawie Guzzardi przeciwko Włochom z 6 listopada 1980, Serie A nr 39, s. 39, p. 37, § 98 *in fine*).

Ratio legis wskazuje, jak pojęcie «alkoholicy» powinno być rozumiane w świetle przedmiotu i celu art. 5 ust. 1 (e) Konwencji. Wskazuje ono, że przedmiot i cel tego przepisu nie mogą być interpretowane jako wyłącznie pozwalające na pozbawienie wolności «alkoholików», w ograniczonym znaczeniu osób w klinicznym stanie «alkoholizmu». Trybunał uznaje, że zgodnie z art. 5 ust. 1 (e) Konwencji, osoby które nie są medycznie zdiagnozowane jako «alkoholicy», ale których postępowanie i zachowanie pod wpływem alkoholu stwarza zagrożenie dla porządku publicznego lub dla nich samych, mogą być zatrzymane dla ochrony publicznego lub ich własnego interesu, takiego jak zdrowie lub bezpieczeństwo osobiste.

Nie oznacza to, że art. 5 ust. 1 (e) Konwencji może być interpretowany jako pozwalający na pozbawienie wolności danej osoby wyłącznie ze względu na spożycie alkoholu. Jednakże, Trybunał uznaje, że w tekście art. 5 nie istnieje nic, co by sugerowało, że artykuł ten uniemożliwia zastosowanie tego środka przez Państwo w stosunku do obywatela nadużywającego alkoholu, w celu zapobieżenia niebezpiecznemu zachowaniu po spożyciu alkoholu. W tym miejscu Trybunał zauważa, że nie może być wątpliwości, że szkodliwe korzystanie z alkoholu stwarza zagrożenie dla społeczeństwa, i że osoba będąca w stanie po spożyciu alkoholu może stwarzać zagrożenie dla siebie i innych, niezależnie od tego, czy jest ona uzależniona od alkoholu, czy też nie. (...)

Na tej podstawie Trybunał konkluduje, że pozbawienie wolności skarżącego mieściło się w ramach art. 5 ust. 1 (e) Konwencji. (...)

W obecnej sprawie Trybunał odnotowuje, że nie istnieje spór co do faktu, że policja, w trakcie zatrzymania skarżącego i zabrania go do izby wytrzeźwień, postępowała zgodnie z procedurą przewidzianą przez art. 40 ustawy z dnia 26 października 1982 r. [Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi – przyp. A.F.] Trybunał uznaje tym samym, że pozbawienie wolności skarżącego miało podstawę prawną w polskim prawie.

Trybunał w dalszej części zauważa, że zasadnicze warunki ustawowe pozwalające na zastosowanie środków przewidzianych przez art. 40 ustawy z dnia 26 października 1982 r., to po pierwsze, by osoba zatrzymywana była pod wpływem alkoholu i po drugie, by jej zachowanie było agresywne lub jej stan był taki, który zagraża jej własnemu lub innych osób życiu lub zdrowiu (...)

W tym kontekście Trybunał ma pewne poważne obawy co do tego, czy można stwierdzić, że skarżący będąc pod wpływem alkoholu, zachowywał się w taki sposób, że stwarzał zagrożenie dla porządku publicznego lub dla samego siebie, albo że jego własne zdrowie lub bezpieczeństwo osobiste były zagrożone. Wątpliwości Trybunału są wzmocnione przez raczej błahe podstawy faktyczne do zastosowania detencji oraz fakt, iż skarżący jest prawie niewidomy.

Trybunał przypomina, że koniecznym elementem «zgodności z prawem» zastosowania pozbawienia wolności, w rozumieniu art. 5 ust. 1 (e), jest brak arbitralności. Pozbawienie wolności osoby jest tak poważnym środkiem, że jest ono wyłącznie usprawiedliwione w sytuacji, w której inne mniej surowe środki zostały rozpatrzone i uznane za niewystarczające w celu zabezpieczenia osoby lub interesu publicznego, który może wymagać by dana osoba była zatrzymana. Oznacza to, że nie wystarczy by pozbawienie wolności było zgodne z prawem krajowym, ale by było konieczne w danych okolicznościach.

(...) w sprawie skarżącego wydaje się, że nie wzięto pod uwagę faktu, iż art. 40 ustawy z dnia 26 października 1982 r. przewiduje kilka różnych środków, które można zastosować w stosunku do osoby będącej pod wpływem alkoholu, wśród których pozbawienie wolności w izbie wytrzeźwień należy do najbardziej surowych środków. Co prawda, zgodnie z tym artykułem osoba będąca pod wpływem alkoholu niekoniecznie musi być pozbawiona wolności, jako że równie dobrze może być zabrana przez policję do ośrodka opieki społecznej lub do swojego miejsca zamieszkania (...)."

Ostatecznie Trybunał uznał stosunkiem głosów sześć do jednego, że pozbawienie wolności skarżącego nie może być uznane za „zgodne z prawem" w rozumieniu art. 5 ust. 1 (e). Tym samym, miało miejsce naruszenie tego postanowienia. Trybunał zasądził na rzecz skarżącego 8000 PLN odszkodowania.

Materiały dodatkowe dla nauczycieli

Przy analizie przytoczonej sprawy można przedstawić zapisy różnych aktów prawnych dotyczące prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego i podyskutować z uczniami na temat gwarancji w nich zapisanych. Szczególną uwagę należy zwrócić na dopuszczalne w dokumentach przesłanki ograniczenia wolności. Przydatne będzie też

wykorzystanie Ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, która może posłużyć do analizy praw przysługujących osobom umieszczonym w izbach wytrzeźwień. Ponadto warto podyskutować na temat interpretacji postanowień konwencji w odniesieniu do definicji terminu 'alkoholik', przyjętej przez ETPC.

PRZYKŁADOWE DOKUMENTY DO ANALIZY

Powszechna deklaracja praw człowieka (1948 r.)

Artykuł 3

Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby.

Artykuł 9

Nikt nie może być poddany arbitralnemu zatrzymaniu i aresztowaniu lub wygnaniu z kraju.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2000 r.)

Artykuł 6

Prawo do wolności i bezpieczeństwa

Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (1966 r.)

Artykuł 9

1. Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być samowolnie aresztowany lub zatrzymany. Nikt nie może być pozbawiony wolności inaczej, jak tylko na zasadach i w trybie ustalonym przez ustawę.

2. Osobę aresztowaną należy poinformować w chwili aresztowania o przyczynach aresztowania i w krótkim czasie powiadomić o wysuwanych przeciwko niej zarzutach.

3. Osoba aresztowana lub zatrzymana pod zarzutem dokonania przestępstwa powinna być w krótkim czasie postawiona przed sędzią lub przed inną osobą ustawowo uprawnioną do sprawowania władzy sądowej i powinna być osądzona w rozsądnym terminie lub zwolniona. Nie powinno stanowić ogólnej zasady, że osoby oczekujące na rozprawę mają być zatrzymane w areszcie, lecz zwolnienie ich może być uzależnione od gwarancji zapewniających ich stawienie się na rozprawę, w każdej innej fazie postępowania sądowego oraz – w razie potrzeby – w celu wykonania wyroku.

4. Każdy pozbawiony wolności przez aresztowanie lub zatrzymanie ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego orzeczenia przez sąd o legalności zatrzymania i zarządzenia zwolnienia, jeżeli to zatrzymanie okaże się bezprawne.

5. Każdy, kto został bezprawnie aresztowany lub zatrzymany, ma prawo do odszkodowania, którego może dochodzić w drodze sądowej.

Artykuł 10

1. Każda osoba pozbawiona wolności będzie traktowana w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności człowieka.

2. a) Osoby oskarżone będą, oprócz wyjątkowych okoliczności, oddzielone od osób skazanych i będą podlegały innemu traktowaniu, odpowiadającemu ich statusowi osób nie skazanych.

b) Oskarżeni młodociani będą oddzieleni od dorosłych i możliwie jak najszybciej postawieni przed sądem celem osądzenia.

3. System penitencjarny obejmować będzie traktowanie więźniów, którego zasadniczym celem będzie ich poprawa i rehabilitacja społeczna. Przestępcy młodociani będą oddzieleni od dorosłych i traktowani stosownie do swego wieku i statusu prawnego.

Konstytucja RP (1997 r.)

Artykuł 41

1. Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie.

2. Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności.

3. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami.

4. Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny.

5. Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania.

Artykuł 42

1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego.

2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu.

3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.

Artykuły 39–42 Ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (DzU 1982 nr 35, poz. 230).

Sprawa: Lustig-Prean i Beckett przeciwko Wielkiej Brytanii oraz Smith i Grady przeciwko Wielkiej Brytanii – orzeczenia z 27 września 1999 r.[20]

Artykuł 8. Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Prawo do prywatności

1. Każda osoba ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego domicylu oraz swojej korespondencji.

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa z wyjątkiem przypadków, które są zgodne z prawem i konieczne w demokratycznym społeczeństwie ze względu na interesy bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa publicznego lub dobrobytu gospodarczego kraju, zapobieganie zamieszkom i przestępczości, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

Skrócony opis sprawy

„Duncan Lustig-Prean i John Beckett oraz pani Joanette Smith, jak również Graeme Grady, żołnierze brytyjskich sił zbrojnych byli podejrzani o homoseksualizm. Każda z tych osób potwierdziła ten fakt. Zwolniono ich ze służby w różnym czasie, w okresie od lipca 1993 r. do stycznia 1995 r., ze względu na obowiązujący w armii absolutny zakaz utrzymywania personelu o takich skłonnościach. Uzyskali zgodę na złożenie wniosku o sądową kontrolę decyzji o ich zwolnieniu. Sąd Apelacyjny w listopadzie 1995 r. oddalił jednak ich zarzuty.

W skardze do Trybunału znalazł się zarzut, że dochodzenia sprawdzające czy nie są homoseksualistami, a w efekcie zwolnienia ze służby naruszyły prawo do poszanowania życia prywatnego (...)".

Zadaniem Trybunału jest orzec, czy nastąpiło naruszenie art. 8 Konwencji.

Można dołączać zdania odrębne.

Orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Należy pamiętać, że uczniowie analizują sprawę przed ujawnieniem orzeczenia trybunału.

„W pierwszej sprawie (Lustig-Prean i Beckett) Trybunał uznał, że dochodzenia, a zwłaszcza przesłuchania skarżących wyjątkowo głęboko sięgały w sferę prywatności. Decyzje o zwolnieniu miały poważne skutki dla ich kariery oraz planów na przyszłość. Szczególnie wyraźny był absolutny i ogólny charakter niedopuszczającej wyjątków polityki Ministerstwa Obrony.

Zdaniem Trybunału dochodzenia dotyczące orientacji seksualnej skarżących w połączeniu ze zwolnieniem z sił zbrojnych były szczególnie poważnymi ingerencjami w ich życie prywatne. Tymczasem art. 8 konwencji wymaga istnienia szczególnie poważnych

[19] Fragmenty opisu sprawy i orzeczenia ETPC pochodzą ze strony: http://bit.ly/2EXnVuc (data pobrania: 1.02.2017).

względów, by władze publiczne mogły ingerować w najbardziej intymną sferę życia prywatnego jednostki.

Według władz brytyjskich obecność homoseksualistów w wojsku miałaby mieć negatywny wpływ na stan moralny i w rezultacie na zdolność bojową oraz skuteczność operacyjną sił zbrojnych. Powołały się przy tym na raport Grupy ds. Oceny Polityki wobec Homoseksualizmu (HTAP), opublikowany w lutym 1996 r.

Skuteczność operacyjna sił zbrojnych służy ochronie bezpieczeństwa państwa, każde państwo może więc zorganizować własny system dyscypliny wojskowej i korzysta przy tym z pewnego marginesu swobody. Trybunał uznał, że państwo może ograniczyć prawo do poszanowania życia prywatnego, jeżeli rzeczywiście jest zagrożona skuteczność operacyjna wojska. Trudno bowiem wyobrazić sobie właściwe funkcjonowanie armii bez regulacji prawnych mających temu zapobiec. Władze krajowe nie mogą jednak powoływać się na takie regulacje, aby przeszkodzić żołnierzom w korzystaniu z prawa do poszanowania życia prywatnego. Korzystają oni z niego tak samo jak każda inna osoba pozostająca pod jurysdykcją państwa. Poza tym argumenty o zagrożeniu dla skuteczności operacyjnej muszą być poparte konkretnymi przykładami.

Przy ocenie czy władze wykazały szczególnie przekonujące i ważkie racje usprawiedliwiające ingerencję, Trybunał podkreślał, że na tyle na ile można uznać za reprezentatywne poglądy wojskowych wyrażone w raporcie HTAP, wskazywały one wyłącznie na negatywny stosunek personelu heteroseksualnego do osób o orientacji homoseksualnej. Podstawą polityki Ministerstwa Obrony nie był szczególny moralny punkt widzenia, nie kwestionowano także zdolności fizycznych, odwagi, subordynacji oraz umiejętności personelu homoseksualnego. Ten negatywny stosunek wynikał z uprzedzeń. Trybunał uznał więc, że samo to nie może usprawiedliwiać kwestionowanych ingerencji bardziej niż negatywny stosunek do osób odmiennej rasy, pochodzenia lub koloru skóry.

Nic nie uzasadniało twierdzeń władz o ewentualnych szkodach moralnych oraz uszczerbku do skuteczności operacyjnej. (...) Władze – jego zdaniem – nie przedstawiły przekonujących i poważnych argumentów na usprawiedliwienie zwolnienia skarżących z wojska".

Trybunał uznał ponadto, że „dochodzenie prowadzone po przyznaniu się przez skarżących było również nieusprawiedliwione.

Trybunał orzekł, że nastąpiło naruszenie art. 8 ust. 1 Konwencji (jednogłośnie). (...) W drugiej sprawie (Smith i Gardy) Trybunał doszedł do tych samych wniosków".

Uwaga: W tej sprawie skarżący zarzucali także naruszenia innych postanowień konwencji. Zacytowane fragmenty dotyczą tylko naruszenia prawa do prywatności.

Materiały dodatkowe dla nauczycieli

Przy analizie przytoczonej sprawy można przedstawić zapisy różnych aktów prawnych dotyczących prawa do prywatności i podyskutować z uczniami na temat gwarancji w nich zapisanych. Szczególną uwagę należy zwrócić na dopuszczalne w dokumentach przesłanki ograniczenia prawa do prywatności.

PRZYKŁADOWE DOKUMENTY DO ANALIZY

Powszechna deklaracja praw człowieka (1948 r.)

Artykuł 12

Nie wolno ingerować samowolnie w czyjekolwiek życie prywatne, rodzinne, domowe, ani w jego korespondencję, ani też uwłaczać jego honorowi lub dobremu imieniu. Każdy człowiek ma prawo do ochrony prawnej przeciwko takiej ingerencji lub uwłaczaniu.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2000 r.)

Artykuł 7

Poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego.

Każdy ma prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, domu i komunikowania się.

Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych (1966 r.)

Artykuł 17

1. Nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie prywatne, rodzinne, dom czy korespondencję ani też na bezprawne zamachy na jego cześć i dobre imię.

2. Każdy ma prawo do ochrony prawnej przed tego rodzaju ingerencjami i zamachami.

Konstytucja RP (1997 r.)

Artykuł 47

Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym.

Artykuł 49

Zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Artykuł 50

Zapewnia się nienaruszalność mieszkania. Przeszukanie mieszkania, pomieszczenia lub pojazdu może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Artykuł 51

1. Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby.

2. Władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym.

3. Każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych. Ograniczenie tego prawa może określić ustawa.

4. Każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.

5. Zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa.

2.5. Przydatne strony internetowe

Strony organizacji międzynarodowych

Unia Europejska – https://europa.eu/european-union

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie – http://osce.org

Organizacja Narodów Zjednoczonych – http://un.org

Organizacja Państw Amerykańskich – http://oas.org

Rada Europy – https://coe.int

Unia Afrykańska – https://au.int

Strony trybunałów praw człowieka

Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów – http://african-court.org

Europejski Trybunał Praw Człowieka – http://echr.coe.int

Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka – http://corteidh.or.cr

Strony z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Europejski Trybunał Praw Człowieka – http://bit.ly/2dJ6TF2

Ministerstwo Sprawiedliwości – http://bit.ly/2BmhtNi

Wybrane zestawienia tematyczne orzecznictwa ETPC – http://bit.ly/2BmmHZw

Wyroki ETPC wydane w sprawach dotyczących innych stron konwencji niż Polska w języku polskim – http://bit.ly/2ETwdTK

Trybunał Konstytucyjny (sprawy przeciwko Polsce) – http://bit.ly/2G5nkWF

Helsińska Fundacja Praw Człowieka (omówienie orzeczeń) – http://bit.ly/2H1YesW

2.6. Literatura uzupełniająca

- Banaszak B. i in., *System ochrony praw człowieka*, wyd. II, Zakamycze 2003.
- *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Praktyczny przewodnik w sprawie kryteriów dopuszczalności*, http://bit.ly/2Ej5nY4 (data pobrania: 1.12.2017).
- Jaskiernia J., Spryszak K. (red.), *Azjatyckie systemy ochrony praw człowieka. Inspiracja uniwersalna – uwarunkowania kulturowe – bariery realizacyjne*, Wydawnictwo Adam Marszałek 2016.
- Nowicki M.A., *Kamienie milowe. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1996.
- Nowicki M.A., *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Zakamycze 2005.
- Sękowska-Kozłowska K., Gliszczyńska-Grabias A., Baranowska G., Hernandez-Połczyńska A. (red.), *O prawach człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Romana Wieruszewskiego*, Wolters Kluwer 2017.
- Wieruszewski R., Gliszczyńska A., Sękowska-Kozłowska K. (red.), *Komitet Praw Człowieka ONZ. Wybór orzecznictwa*, Wolters Kluwer 2009.

Prawa wynikające z obywatelstwa UE

3.1. Materiały bazowe

Geneza i rozwój ochrony praw podstawowych w Unii Europejskiej

W latach 50. powstały trzy wspólnoty, które dały początek dzisiejszej Unii Europejskiej. Były to:

- utworzona na podstawie traktatu paryskiego w 1951 r. Europejska Wspólnota Węgla i Stali (EWWiS),
- utworzone na podstawie traktatów rzymskich w 1957 r. Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG) i Europejska Wspólnota Energii Atomowej (EWEA).

W pierwszych dekadach funkcjonowania wspólnoty nastawione były przede wszystkim na integrację gospodarczą, w szczególności budowę wspólnego rynku. Prawa człowieka traktowane były zarówno przez państwa członkowskie EWG, jak i przez jej instytucje, dość instrumentalnie i wprowadzane w zakresie niezbędnym i niekolidującym z logiką wspólnego rynku. Z tego też powodu w pierwotnej wersji Traktu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Gospodarczą z 1957 r. odniesień do praw człowieka szukać możemy w przepisach wprowadzających zakaz dyskryminacji ze względu na narodowość, regulacjach dotyczących swobodnego przepływu pracowników (w kontekście zakazu dyskryminacji w zakresie zatrudnienia, wynagrodzenia i innych warunków pracy), w artykułach dotyczących wolności przedsiębiorczości oraz w ogólnej zasadzie równości wynagrodzenia bez dyskryminacji ze względu na płeć.

Problematyka praw człowieka została wprowadzona do prawa wspólnotowego po raz pierwszy pod koniec lat 60. za sprawą orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości. Istotne znaczenie dla rozwoju ochrony praw człowieka w systemie prawa wspólnotowego miały postanowienia przyjętego w 1986 r. Jednolitego Aktu Europejskiego (JAE, wszedł w życie w 1987 r.). W preambule tego dokumentu podkreślono konieczność wspólnego podejmowania czynności zmierzających do pogłębienia demokracji opartej na prawach podstawowych, szczególnie na wolności, równości i sprawiedliwości społecznej. Po raz pierwszy też w akcie o randze konstytucyjnej w prawie wspólnotowym znalazł się wykaz źródeł praw podstawowych. Za takowe uznano konstytucje państw członkowskich, Europejską konwencję praw człowieka oraz Europejską kartę społeczną.

Wiele istotnych postanowień i rozwiązań dotyczących ochrony prawa człowieka zostało zagwarantowanych w traktacie z Maastricht (podpisany w 1992 r., wszedł w życie w 1993 r.). Zaliczyć do nich można regulacje dotyczące obywatelstwa Unii Europejskiej i praw z niego wynikających (omówione nieco szerzej poniżej), powołanie Rzecznika Praw Obywatelskich, czy też odniesienia do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz praw, jakie wynikają ze wspólnych tradycji konstytucyjnych państw członkowskich jako ogólnych zasad prawa wspólnotowego. Na uwagę w tym względzie zasługuje preambuła, w której państwa członkowskie potwierdziły swoje przywiązanie do zasad wolności, demokracji i poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz rządów prawa. Od traktatu amsterdamskiego (podpisany w 1997 r., wszedł w życie w 1999 r.) uznano, że „Unia jest ustanowiona na zasadach wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz praworządności, na zasadach, które są wspólne dla Państw Członkowskich". Istotne jest, że oprócz samych zasad w postanowieniach traktatu amsterdamskiego znalazła się również możliwość nakładania sankcji na państwa członkowskie, które te zasady naruszają.

Krokiem milowym we wprowadzaniu zagadnień ochrony praw człowieka do prawa wspólnotowego było przyjęcie na szczycie Rady Europejskiej w Nicei w 2000 r. **Karty praw podstawowych**. Karta zawiera katalog praw osobistych, politycznych, społecznych i ekonomicznych sklasyfikowanych w sześciu rozdziałach: godność, wolność, równość, solidarność, obywatelstwo i sprawiedliwość (por. ryc. poniżej). Katalog ów z jednej strony potwierdza prawa i wolności zagwarantowane we wcześniejszych dokumentach międzynarodowych z dziedziny praw człowieka, takich jak: Powszechna deklaracja praw człowieka, Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności czy Europejska karta socjalna, z drugiej natomiast uwzględniono w niej prawa gwarantowane w systemie prawa wspólnotowego oraz prawa dotąd nieznane, jak na przykład zakaz klonowania jednostek ludzkich. W preambule Karty czytamy:

„Świadoma swego duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa, Unia stworzona jest na niepodzielnych i uniwersalnych wartościach: godności człowieka, wolności, równości i solidarności. Opiera się na zasadzie demokracji i praworządności. Przez stworzenie obszaru wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości oraz ustanowienie instytucji obywatelstwa Unii, Unia stawia jednostkę w centrum swego działania".

Katalog praw zagwarantowanych w Karcie praw podstawowych

Godność człowieka (art. 1-5)	ochrona godności ludzkiej
	prawo do życia (w tym zakaz orzekania i wykonywania kary śmierci)
	prawo do integralności cielesnej (w tym zakaz praktyk eugenicznych, zakaz czerpania zysków z ciała ludzkiego jako takiego i jego części, zakaz klonowania w celach reprodukcyjnych)
	zakaz tortur i poniżającego traktowania lub karania
	zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej
Wolności (art. 6-19)	prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego
	prawo do poszanowania prywatności i życia rodzinnego
	ochrona danych osobowych
	prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny
	wolność myśli, sumienia i religii
	wolność wypowiedzi i informacji
	wolność zgromadzania się i stowarzyszania się
	wolność sztuki i badań naukowych
	prawo do nauki
	wolność wyboru zawodu i prawo do podejmowania pracy
	wolność prowadzenia działalności gospodarczej
	prawo własności (w tym własności intelektualnej)
	prawo do azylu
	ochrona na wypadek wydalenia lub ekstradycji

Równość (art. 20-26)	równość wobec prawa
	zakaz dyskryminacji
	poszanowanie różnorodności kulturowej, religijnej i językowej
	równość kobiet i mężczyzn
	prawa dziecka
	prawa osób w podeszłym wieku
	integracja osób niepełnosprawnych
Solidarność (art. 27-38)	prawo pracowników do informacji i konsultacji w ramach przedsiębiorstwa
	prawo do rokowań i działań zbiorowych
	prawo dostępu do usług wyszukiwania miejsc pracy
	ochrona w przypadku nieuzasadnionego zwolnienia z pracy
	należyte i sprawiedliwe warunki pracy
	zakaz pracy dzieci i ochrona pracującej młodzieży
	zakaz zwolnień z powodu macierzyństwa
	prawo do zasiłku macierzyńskiego i opiekuńczego
	prawo do pomocy socjalnej
	prawo dostępu do służby zdrowia
	ochrona środowiska
	ochrona konsumenta
Prawa obywatelskie (art. 39-46)	prawo do głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego
	prawo do głosowania i kandydowania w wyborach samorządowych
	prawo do dobrej administracji
	prawo dostępu do dokumentów unijnych
	prawo składania skarg do Rzecznika Praw Obywatelskich
	prawo składania petycji do Parlamentu Europejskiego
	prawo przemieszczania się i osiedlania
	prawo do ochrony dyplomatycznej i konsularnej
Wymiar sprawiedliwości (art. 47–50)	prawo do rzetelnego procesu sądowego
	domniemanie niewinności i prawo do obrony
	zasady legalności oraz proporcjonalności czynów zabronionych zagrożonych karą i kar
	zakaz ponownego sądzenia lub karania w postępowaniu karnym za ten sam czyn zabroniony zagrożony karą

W art. 51 zapisano, że postanowienia Karty obowiązują zarówno organy i instytucje Unii, jak i państwa członkowskie przy realizacji prawa unijnego. Ze względu na brak mocy prawnej, podkreślono jednocześnie, że Karta nie ustanawia żadnych nowych kompetencji ani nowych zadań dla Wspólnoty i Unii. W Karcie możemy odnaleźć prawa ograniczone podmiotowo tylko i wyłącznie do obywateli Unii (np. prawo do głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego, prawo do opieki dyplomatycznej), jak i prawa przysługujące wszystkim jednostkom (np. prawo do życia).

Na szczycie Rady Europejskiej w Nicei Karta została określona jako „deklaracja moralności europejskiej", co oznaczało, że standardy ochrony w niej zagwarantowane powinny być uwzględniane w procesie stanowienia prawa Unii Europejskiej. Należy jednak pamiętać, że Karta nie miała charakteru wiążącego. Sytuacja ta uległa zmianie w 2009 r., kiedy w życie wszedł traktat lizboński. Zgodnie z nowym brzmieniem art. 6 TUE postanowienia Karty praw podstawowych stały się wiążące, a sama Karta zaliczona została do katalogu najważniejszych aktów prawnych, na których opiera się funkcjonowanie Unii Europejskiej. Do traktatu dołączono uaktualnienie postanowień Karty oraz Wyjaśnienia, które nie są wiążące prawnie, ale mają stanowić instrument wykładni Karty[21].

Polska dołączyła do traktatu lizbońskiego dwie deklaracje bezpośrednio związane z postanowieniami Karty. Pierwsza z nich dotyczy spraw z zakresu moralności publicznej, druga stosunku do praw pracowniczych i społecznych. Ponadto na mocy tzw. protokołu brytyjskiego Polska ograniczyła, podobnie jak Wielka Brytania, stosowanie niektórych postanowień Karty (protokół nr 30)[22]. Protokół gwarantuje, że sądy unijne i krajowe nie będą mogły orzekać o ewentualnej niezgodności prawa krajowego z postanowieniami Karty. W odniesieniu do praw zawartych w rozdziale IV Karty (prawa pracownicze i socjalne) w protokole zastrzeżono, że obywatele będą mogli się na nie powoływać, tylko w sytuacji, jeśli zostały one zagwarantowane w prawie krajowym. Jednakże w grudniu 2011 r. Trybunał Sprawiedliwości UE wydał wyrok[23], w którym podkreślił, że Protokół nr 30 nie wyłącza stosowania Karty praw podstawowych w stosunku do Wielkiej Brytanii i Polski oraz nie ogranicza stosowania przez sądy narodowe obu tych państw postanowień Karty. W praktyce oznacza to, że postanowienia protokołu mają jedynie symboliczny charakter i mogą być pomocne przy dokonywaniu wykładni Karty[24].

Reasumując, od momentu kiedy Karta stała się dokumentem prawnie wiążącym instytucje UE, podobnie jak państwa, są zobligowane do przestrzegania jej postanowień w sytuacji wykonywania prawa unijnego. Wartość Karty nie polega na pozytywizacji praw człowieka, ale na uznaniu Unii jako wspólnoty praw i wartości oraz potwierdzeniu kluczowej roli praw podstawowych w porządku prawnym UE.

---

[21] Por. DzUrz UE C 326/391 z 26.10.2012 oraz DzUrz UE C 303/17 z 14.12.2007.
[22] Protokół w sprawie stosowania Karty praw podstawowych Unii Europejskiej do Polski i Zjednoczonego Królestwa, DzU 2009, nr 203, poz. 1569. Tekst protokołu stanowi załącznik do traktatu lizbońskiego.
[23] Wyrok w sprawie N.S. przeciwko Wielkiej Brytanii (Secretary of State for the Home Department, sprawa nr C 411/10) oraz M. E. i inni przeciwko Wielkiej Brytanii (Refugee Applications Commissioner, Minister for Justice, Equality and Law Reform, sprawa nr C 493/10).
[24] Szerzej na ten temat zob.: http://bit.ly/2CeenIl (data pobrania: 12.02.2018).

Obywatelstwo Unii Europejskiej – istota i zakres praw

Obywatelstwo Unii Europejskiej formalnie powstało na podstawie zrewidowanego w 1992 r. Traktatu o Wspólnocie Europejskiej (tzw. traktat z Maastricht, art. 17–22 TWE; obecnie art. 20–24 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej).

Jak wspomniano wyżej, w latach poprzedzających utworzenie Unii Europejskiej swobody obywateli państw członkowskich miały *stricte* ekonomiczny charakter i były zredukowane do swobód pracowniczych. Korzystanie z ruchu bezwizowego czy podejmowanie pracy było efektem bycia „obywatelem rynku", a nie „obywatelem europejskim"[25].

Powstanie obywatelstwa należy silnie łączyć, po pierwsze, z dążeniem do wzmocnienia praw jednostkowych oraz, po drugie, wzmocnieniem poczucia przynależności obywateli państw członkowskich do szerszej wspólnoty. Obywatelstwo UE nie zastępuje obywatelstwa krajowego (każdy obywatel państwa członkowskiego automatycznie staje się obywatelem UE), nie jest też więzią wzajemną, tak jak obywatelstwo klasyczne, ponieważ obywatele UE dysponują jedynie uprawnieniami, a nie mają żadnych obowiązków (w przypadku obywatelstwa klasycznego są to np. obowiązek przestrzegania prawa lub służby wojskowej).

Wymienione powyżej uprawnienia wynikają z obywatelstwa Unii Europejskiej. Należy jednak pamiętać, że zasadnicze cele Unii mają społeczno-ekonomiczny charakter, a adresatem odpowiednich polityk mających skutkować realizacją owych celów są zarówno społeczeństwa, jak i jednostki. Należą do nich zrównoważony i harmonijny rozwój, wysoki poziom zatrudnienia i opieki społecznej, spójność społeczno-gospodarcza, a także podwyższenie poziomu i jakości życia. Środkiem do osiągnięcia tych celów jest ustanowienie wspólnego rynku, opartego na swobodzie przepływu osób, usług, towarów i kapitału oraz wolności przedsiębiorczości. W praktyce oznacza, że obywatele Unii Europejskiej korzystają także ze swobód konstytuujących wspólny rynek.

Jednym z najważniejszych praw wynikających z obywatelstwa UE jest **prawo do przemieszczania się**. Oznacza ono swobodę w podróżowaniu, wyborze miejsca zamieszkania, prawo do poszukiwania oraz podejmowania pracy w każdym państwie UE. Swoboda ta jest esencją obywatelstwa europejskiego, a jej treść jest wzmacniana przez tzw. prawo schengenowskie. Układ z Schengen skutkował zniesieniem kontroli na granicach wewnętrznych oraz wzmocnieniem kontroli na granicy zewnętrznej strefy. Do strefy Schengen należy większość państw UE (bez Wielkiej Brytanii, Irlandii, Cypru, Chorwacji, Rumunii, Bułgarii) oraz państwa zrzeszone w Europejskim Stowarzyszeniu Wolnego Handlu (European Free Trade Association, EFTA) – Islandia, Szwajcaria, Lichtenstein i Norwegia[26]. Do przekraczania granicy w ramach strefy Schengen nie jest potrzebny paszport (wystarczy dowód osobisty). Przemieszczając się do państw UE niebędących w strefie Schengen, też nie są wymagane wiza i paszport, ale konieczna jest odprawa graniczna.

---

[25] A. Gubrynowicz, *Obywatelstwo Unii Europejskiej – stan obecny i perspektywy*, Zeszyty OIDE, nr 9/2008, s. 8.
[26] Stan prawny na dzień 1.01.2018.

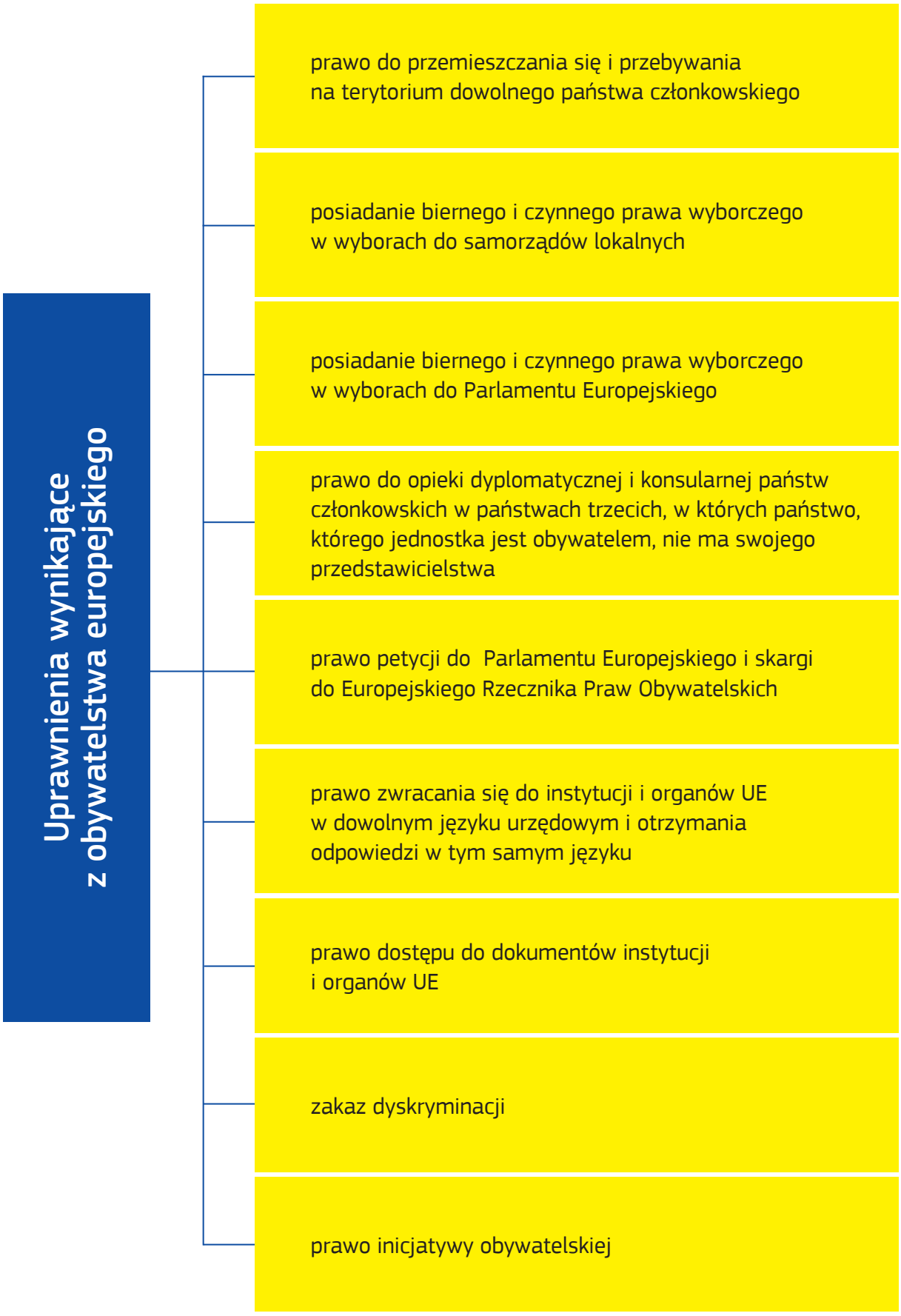

Ryc. 11. Uprawnienia wynikające z obywatelstwa europejskiego.

Źródło: opracowanie własne.

Prawo do swobodnego przemieszczania się nie ma charakteru absolutnego, a państwa mogą je ograniczyć ze względu na utrzymanie bezpieczeństwa publicznego, porządku publicznego i zdrowia publicznego. Prawo przemieszczania się nie likwiduje uprawnień państwa goszczącego do rejestrowania przepływu (przez np. procedury meldunkowe) oraz nie oznacza bezwarunkowego prawa do przebywania na terytorium państwa członkowskiego (co do zasady wymagane jest posiadanie środków finansowych, podjęcie pracy lub poszukiwanie pracy). Po pięciu latach rejestrowanego pobytu w każdym z państw członkowskich obywatel uzyskuje prawo do stałego pobytu.

Do kategorii praw wynikających z obywatelstwa zaliczamy także **czynne i bierne prawo wyborcze** w wyborach do samorządu lokalnego oraz do Parlamentu Europejskiego (PE). Może ono być przyznane obywatelowi UE w państwie, w którym przebywa, a którego nie jest obywatelem, jeśli spełni te same kryteria, co obywatele państwa, w którym zamieszkuje.

Obywatele UE mogą także korzystać z **prawa do opieki konsularnej** dowolnego państwa członkowskiego. Może to być szczególnie przydatne podczas przebywania na kontynentach o słabo rozwiniętej sieci placówek dyplomatycznych (z perspektywy Polski jest to np. Afryka Subsaharyjska i Ameryka Łacińska).

Dzięki **prawu do inicjatywy obywatelskiej** obywatele UE, co najmniej milion z co najmniej siedmiu państw członkowskich, mogą zwracać się do Komisji Europejskiej o przedstawienie wniosku dotyczącego aktu prawnego. Procedura inicjatywy obejmuje kilka etapów, których finałem jest zainicjowanie procedury uchwałodawczej przez Komisję Europejską (http://bit.ly/2CeV69E). Inicjatywę obywatelską zgłasza się przez formularz Komisji Europejskiej (http://bit.ly/2CesZHz).

Idea obywatelstwa wpisuje się w realizację idei Europy obywateli, zgodnie z którą UE jest instrumentem zwiększania komfortu obywatelskiego[27] i służby społeczeństwom państw członkowskim. Służą temu inicjatywy podejmowane od lat 90., mające na celu ułatwienie funkcjonowania w wymiarze transgranicznym oraz zwiększenie poziomu ochrony interesów obywateli wobec przedsiębiorstw i rządów. Zbieżna z ideą obywatelstwa jest budowa poczucia przynależności do Unii jako wspólnoty, czego wyrazem są m.in. wspólny europejski hymn (*Oda do radości* Ludwiga von Beethovena), europejska flaga (krąg z dwunastu złotych gwiazd na niebieskim tle), wspólna waluta euro czy europejski paszport (w kolorze burgundzkiego wina). **Dzień Europy** obchodzony jest w każdym państwie członkowskim 9 maja, a mottem Unii jest „**Zjednoczona w różnorodności**". Działania podejmowane przez instytucje unijne ułatwiają funkcjonowanie jednostek w wielu obszarach (por. ryc. poniżej). Tylko przykładowo wspomnieć można np. o instytucji pomagającej chronić prawa konsumenckie w UE. Jest to sieć Europejskich Centrów Konsumenckich. Ich celem jest dostarczanie konsumentom bezpłatnej informacji i porady w sprawach związanych z transgranicznym dostarczaniem towarów i usług. Doradztwo dotyczy m.in. wspomagania w rozpatrywaniu reklamacji oraz pomoc w rozwiązywaniu sporów między konsumentem a dostawcą z innego państwa Unii (do sieci należą również Islandia i Norwegia).

[27] Przez pojęcie komfortu obywatelskiego autorzy rozumieją ogół warunków stwarzanych przez Unię Europejską, zapewniających obywatelom państw członkowskich wygodę, dobrobyt i usprawnianie funkcjonowania w różnych sferach życia.

Rozwój gospodarczy	wspieranie dobrobytu
	wspieranie rozwoju gospodarczego
	tworzenie miejsc pracy
	wspieranie słabszych regionów
	wspieranie sprawiedliwego handlu z państwami trzecimi
	wspólna waluta - euro
	wspieranie rolnictwa
Ochrona konsumentów	ochrona praw pasażerów
	bezpieczniejsze zakupy przez internet
	zwiększenie bezpieczeństwa na drogach
	łatwiejsze dochodzenie praw
	ochrona oszczędności obywateli
Zmniejszenie kosztów życia	spadek cen na rynku wewnętrznym
	tańsze rozmowy telefoniczne
	tańsze bilety lotnicze
	niższe opłaty bankowe
	niższe koszty korzystania z kart kredytowych
	bezpieczne kupowanie leków
Zdrowe odżywianie i ochrona środowiska	promowanie zdrowej żywności
	ochrona przed imitacjami żywności
	wspieranie regionalnych przysmaków
	dbałość o jakość wody pitnej
	dbałość o czyste powietrze
	recykling
	przeciwdziałanie zmianom klimatu
Podróże i praca	możliwość podjęcia pracy w każdym państwie członkowskim
	możliwość zamieszkania w każdym państwie członkowskim
	ubezpieczenie zdrowotne
	wspólny numer alarmowy
	prawo jazdy ważne we wszystkich państwach członkowskich
	podróżowanie bez granic

Edukacja, badania naukowe, kultura	Erasmus+, w tym studia za granicą
	Europejski Korpus Solidarności
	zatrudnienie młodych ludzi
	Horyzont 2020
	bezpłatne sieci WLAN
	wspieranie różnorodności kultr
	europejskie stolice kultury
Bezpieczeństwo wewnętrzne	walka z terroryzmem
	walka z przestępczością zorganizowaną
	walka z handlem ludźmi
Kryzys uchodźczy	ratuje ludzkie życia
	strzeże swoich granic
	walczy z przemytem ludzi
	wspiera europejskie normy w sprawie azylu
	zajmuje się przyczynami migracji

Ryc. 12. Obszary działań UE podwyższające komfort funkcjonowania obywateli.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *60 argumentów za Unią Europejską. Dlaczego warto być w UE*, http://bit.ly/2El8wqf.

Mechanizmy dochodzenia roszczeń jednostek w systemie prawa unijnego

Jednostki (osoby fizyczne i prawne), których prawa wynikające z przepisów unijnych zostały naruszone, mają do dyspozycji cały wachlarz mechanizmów dochodzenia roszczeń. Mechanizmy te obejmują środki sądowe i pozasądowe.

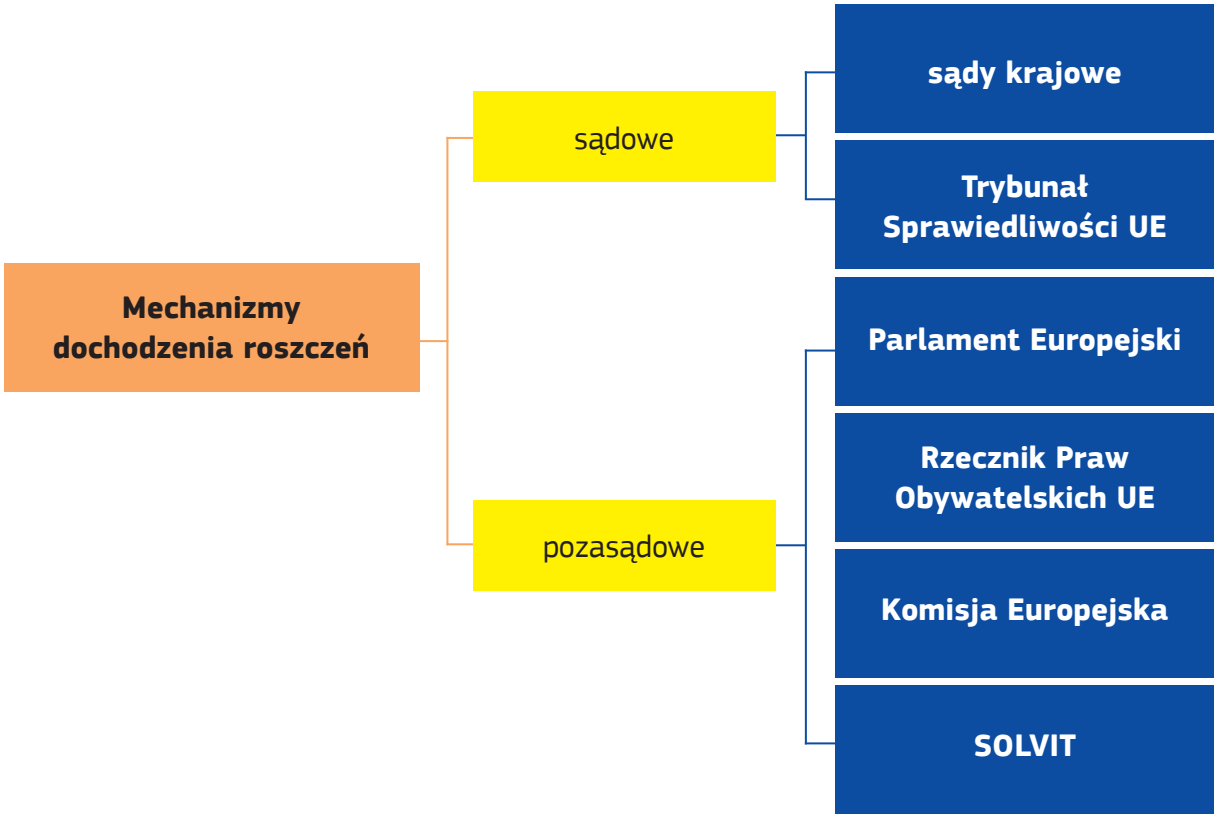

Ryc. 13. Klasyfikacja mechanizmów dochodzenia roszczeń w systemie prawa unijnego.
Źródło: opracowanie własne.

Warto pamiętać, że część mechanizmów dochodzenia roszczeń (zwłaszcza pozasądowych) wiąże się z realizacją idei obywatelstwa europejskiego. **Do środków sądowych zaliczamy sądy krajowe i unijne**. Sądy państw członkowskich pełnią funkcje sądów powszechnych prawa unijnego i to one w dużej mierze zapewniają efektywne przestrzeganie tego prawa. Są zobowiązane chronić uprawnienia jednostek wynikające z bezpośrednio skutecznych norm prawa unijnego. Mają także kompetencje do przyznawania jednostkom odszkodowań, jeśli doznały szkody wskutek naruszenia przez państwo członkowskie prawa unijnego. Warto podkreślić, że sądy państw członkowskich mają obowiązek dokonywać wykładni prawa krajowego w sposób zapewniający efektywność prawa unijnego.

Najważniejszym organem z punktu widzenia skuteczności ochrony praw jednostki w ramach prawa unijnego jest Sąd[28]. Organ ten jest właściwy do rozpatrywania skarg wnoszonych przez osoby fizyczne i prawne. Najważniejszymi typami skarg z punktu widzenia jednostki dochodzącej roszczeń są:

[28] Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej obejmuje dwa organy sądowe: Trybunał Sprawiedliwości i Sąd (utworzony w 1988 r.). Dawna nazwa Sądu to Sąd Pierwszej Instancji.

- skargi mające na celu „stwierdzenie nieważności aktów instytucji, organów i jednostek organizacyjnych Unii Europejskiej, których są one adresatami lub które dotyczą ich bezpośrednio i indywidualnie (przykładem tego rodzaju skargi jest skarga złożona przez przedsiębiorstwo na decyzję Komisji nakładającą na nie grzywnę), jak również aktów regulacyjnych, które dotyczą ich bezpośrednio i nie obejmują środków wykonawczych, oraz skarg wniesionych przez te same osoby na zaniechanie działania przez te instytucje, organy i jednostki organizacyjne;
- skargi o naprawienie szkody wyrządzonej przez instytucje, organy lub jednostki organizacyjne Unii Europejskiej lub ich pracowników;
- skargi z dziedziny własności intelektualnej przeciwko Urzędowi Unii Europejskiej ds. Własności Intelektualnej (EUIPO) oraz Wspólnotowemu Urzędowi Ochrony Odmian Roślin (CPVO)"[29].

Szczegółowe informacje na temat poszczególnych typów skarg oraz przebiegu postępowania można znaleźć na stronie: http://bit.ly/2sxcrLt.

W związku z wprowadzeniem w traktacie z Maastricht obywatelstwa UE rozbudowano także katalog pozasądowych mechanizmów dochodzenia roszczeń. Każdy obywatel ma **prawo do złożenia skargi do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich**. Jego rolą jest prowadzanie postępowań wyjaśniających w sprawie skarg składanych przeciw instytucjom i organom UE. Podstawą do złożenia skargi może być m.in. nieudzielenie informacji przez instytucję/organ UE, dyskryminacyjne traktowanie, zbędna zwłoka w zajęciu się sprawą petenta, nadużycie władzy, niesprawiedliwe potraktowanie. Najprościej złożyć skargę w postaci elektronicznej. Formularz skargi wraz z instrukcją jest dostępny na stronach internetowych Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich (http://bit.ly/2Eo4Vry).

Obywatele UE oraz przedsiębiorstwa, organizacje i stowarzyszenia, które posiadają siedzibę na terenie Unii Europejskiej mają **prawo do składania petycji do PE**. Prawo to ograniczone jest do spraw należących do kompetencji Unii (m.in. praw obywateli zagwarantowanych traktatami, ochrony konsumenta, ochrony środowiska naturalnego, praw rynku wewnętrznego, zatrudnienia i polityki społecznej). Petycja może mieć formę skargi lub wniosku, a składać można ją w postaci pisemnej lub elektronicznej. Petycję można wysłać, korzystając z portalu Parlamentu Europejskiego (http://bit.ly/2G8HPBV).

Jednostki, których prawa zostały naruszone mogą składać **skargi także do Komisji Europejskiej**. Prawo to nie jest zagwarantowane w traktatach, ale wynika z innych aktów prawa unijnego i roli Komisji Europejskiej jako „strażnika" tego prawa. Do najważniejszych praw skargowych jednostek zaliczamy:

- prawo skargi na naruszenie zasad dobrej administracji przez Komisję,
- prawo skargi na naruszenie prawa unijnego przez państwo członkowskie (skarga o uchybienie zobowiązaniom),
- prawo skargi w zakresie prawa antytrustowego,
- prawo skargi w zakresie pomocy publicznej,
- prawo skargi w zakresie praktyk dumpingowych,

[29] Źródło: http://bit.ly/2sxcrLt (data pobrania: 12.02.2018).

- prawo skargi w zakresie praktyk subwencyjnych,
- prawo skargi w zakresie innych praktyk handlowych.

Powyższy katalog nie wyczerpuje wszystkich mechanizmów ochronnych. Więcej informacji na temat skarg do Komisji Europejskiej można znaleźć na stronie: http://bit.ly/2G8L0tl.

Instytucją wspierającą obywateli UE w sporach z urzędami administracji publicznej państw członkowskich jest **SOLVIT**. Z pomocy sieci skorzystać można w przypadku dyskryminacyjnych wobec obywateli UE (poza obywatelami państwa, w którym znajduje się organ administracji) decyzji, stojących z definicji w sprzeczności z prawem unijnym. Najczęściej dotyczy to sytuacji dotyczących prawa pobytu, uznawania kwalifikacji zawodowych, świadczeń socjalnych (np. zasiłków rodzinnych i dla osób bezrobotnych), ubezpieczenia zdrowotnego.

3.2. Uwagi i sugestie dotyczące materiału bazowego

Edukator praw człowieka po zapoznaniu się z materiałem bazowym i w trakcie szkolenia powinien zwrócić uwagę na kilka kwestii.

1. **Unia Europejska nie decyduje o sposobach uzyskiwania obywatelstwa UE. Jest to w rzeczywistości wyłączna kompetencja państw**. Obywatelstwo UE nabywa się automatycznie poprzez nabycie obywatelstwa państwa członkowskiego.

2. **Nie można zrzec się obywatelstwa Unii Europejskiej**. Jedyną drogą do rezygnacji z obywatelstwa europejskiego jest utrata obywatelstwa państwa członkowskiego UE.

3. **Tzw. prawo schengenowskie jest częścią prawa UE i umożliwia przekraczanie granicy o dowolnej porze, w dowolnym miejscu i w dowolny sposób przy spełnianiu wymogu posiadania dokumentu tożsamości (dowodu osobistego lub paszportu)**. Kontrola przekraczających granicę jest możliwa na terytorium państw (nie tylko w strefie przygranicznej), ale nie ma charakteru odprawy, tylko działań służących utrzymaniu bezpieczeństwa i wymierzonych w przestępczość. W wyjątkowych sytuacjach jest możliwe przywrócenie kontroli granicznej (w praktyce realizowanej wyrywkowo), m.in. w przypadku podwyższonego ryzyka dla bezpieczeństwa publicznego związanego np. z organizacją masowych imprez (np. Światowych Dni Młodzieży, Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej itd.).

4. **Przyjęcie euro jako wspólnej waluty jest zobowiązaniem każdego państwa członkowskiego, które jednak decydują samodzielnie o tempie przystępowania do strefy euro (czyli trzeciego etapu Unii Gospodarczo-Walutowej)**. Przyjęcie euro nie zmniejsza, wbrew powszechnym i mylnym przekonaniom, siły nabywczej konsumentów i producentów, a niesie korzyści w postaci redukcji kosztów transakcyjnych i kluczowych dla eksporterów i importerów wahań kursowych.

5. **Protokół brytyjski nie oznacza, że Polska nie jest związana Kartą praw podstawowych**. Protokół zawiera wskazówki interpretacyjne, wynikające z treści samej Karty i dotyczą niemożności powoływania się na nią przed sądami w przypadku spraw należących do kompetencji państw, a nie UE (np. nie można powoływać się na Kartę praw podstawowych i zawarte w niej prawo do małżeństwa przez osoby homoseksualne, gdyż o treści prawa rodzinnego, co do zasady, decydują państwa członkowskie, a nie instytucje Unii Europejskiej).

6. **Prawo do przemieszczania się nie oznacza możliwości podejmowania pracy w każdej branży i dziedzinie życia społecznego** – praca w administracji publicznej, siłach zbrojnych, policji i innych służbach może być ograniczona do obywateli danego państwa.

7. **Obywatele Unii Europejskiej mają do dyspozycji szeroki katalog mechanizmów dochodzenia roszczeń, sądowych i pozasądowych**. Warto podkreślić, że należy z nich korzystać w przypadku naruszenia prawa unijnego.

3.3. Materiały i narzędzia edukacyjne

Przedstawione propozycje narzędzi, zadań i pytań w dyskusjach zorientowane są na sytuacje praktyczne, co do których istnieje duże prawdopodobieństwo, że mogą się przytrafić przeciętnemu obywatelowi UE. Z tego powodu koncentrujemy się na kwestiach związanych z zakupami transgranicznymi (zwłaszcza przez internet) lub korzystaniem ze swobody przemieszczania się.

1. Użyteczne informacje dla wszystkich, którzy chcą skorzystać ze swoich praw, będąc w dowolnym państwie członkowskich UE, znajdują się na stronie http://bit.ly/2ssFIXu. Materiał wskazuje na główne sfery, w których UE przyjęła przepisy wspierające komfort obywatelski. Informacje dotyczą m.in. korzystania z prawa pobytu, opieki medycznej, prawa jazdy, przemieszczania się, praw konsumenckich, edukacji transgranicznej. Krótki opis wsparty jest przykładowymi sytuacjami.

2. Podstawą do przeprowadzenia zajęć na temat dochodzenia roszczeń oraz egzekwowania swoich praw na terytorium państw członkowskich mogą stać się krótkie filmy: http://bit.ly/1CKtR0b (działanie SOLVIT) oraz http://bit.ly/2o70BE2 (działanie sieci Europejskich Centrów Konsumenckich).

3. Luźnym nawiązaniem do tematyki korzystania z praw obywatelskich są krótkie filmy internetowe. Jeden z nich dotyczy najbardziej znanych wolnych transferów w piłce nożnej (http://bit.ly/2nTLbBU), a drugi to rozmowa z przeciwnikiem członkostwa Polski w Unii Europejskiej (https://bit.ly/2GTytih).

4. Ciekawe wykonania *Ody do radości* można usłyszeć np. pod adresem http://bit.ly/2EKpqL1 (nawiązujące do muzyki rockowej) lub http://bit.ly/2CfG2bH (na jednej z ulic włoskich miast). Tekst *Ody do radości* można odnaleźć bez trudu w internecie.

5. Najbardziej rozbudowanym narzędziem edukacyjnym jest kilkuwariantowa gra poświęcona obywatelstwu UE i uprawnieniom powiązanym z obywatelstwem. Uczestnicy gry w nieskomplikowanej formie zapoznają się z poszczególnymi uprawnieniami przysługującymi obywatelom państw członkowskich Unii oraz z prawdopodobnymi kosztami, które są konsekwencją pozostawania państwa poza UE z punktu widzenia jednostki.

3.4. Propozycje do dyskusji i aktywności z uczniami

Propozycje mogą stać się podstawą do lekcji na kilku przedmiotach: przede wszystkim lekcji wychowawczych (np. o byciu świadomym konsumentem w Europie) oraz wiedzy o społeczeństwie (np. gra o obywatelstwie), ale także matematyki lub historii. Wybór należy do nauczycieli, którzy powinni traktować podane propozycje jak puzzle, które mogą z dużą swobodą wykorzystywać w pracy dydaktycznej.

Materiał 1. Spotkanie z urzędnikiem innego państwa UE

Przeprowadź z uczniami dyskusję na wskazany temat.

1. Zapytaj uczniów, czy:

- mieli kiedyś kontakt z jakimkolwiek urzędem i chcieli załatwić jakąś sprawę o charakterze urzędowym?
- było to stresujące i czy mieli wsparcie ze strony tego urzędu? Kto ma przewagę w tej sytuacji, ty czy urząd?

2. Poproś uczniów, aby wyobrazili sobie, że są poza granicami kraju. Czy jest ktoś, kto może im pomóc w sytuacji, gdy nie uda się im załatwić sprawy urzędowej, a są przekonani, że zostały naruszone ich prawa jako obywatela UE? Pomocą w zadaniu może być krótki film: http://bit.ly/1CKtR0b.

Materiał 2. Sanki wiosną

1. Zadaj uczniom następujące pytania:

- Czy byłeś/byłaś kiedyś w sytuacji, kiedy czułeś/czułaś się oszukana/y jako konsument?
- Co wtedy zrobiłeś/zrobiłaś?
- Trudno czy łatwo jest w takiej sytuacji dochodzić swoich praw?

2. Zaprezentuj krótki film http://bit.ly/2o70BE2 i spróbuj udzielić odpowiedzi na pytanie, jak i dlaczego działa Europejskie Centrum Konsumenckie?

3. Poproś uczniów, aby wyobrazili sobie, że nie ma takiej instytucji – jakie podjęliby działania, aby dochodzić swoich praw jako konsumenci?

Zadanie: Zbliża się zima i zamierzasz kupić młodszej siostrze na ferie zimowe sanki od dostawcy z Finlandii. Składasz zamówienie przez internet i czekasz na super prezent. Przesyłka dotarła pierwszego dnia wiosny. Sprzedawca nie poczuwa się do odpowiedzialności, a ty czujesz bezsilność. Czy wiesz, jakie prawa ci przysługują i co możesz zrobić?

Informacja dla nauczyciela: Jeżeli klient nie otrzyma zamówionego towaru w ciągu 30 dni lub we wspólnie uzgodnionym terminie, to gdy termin ma duże znaczenia (np. jest to prezent na urodziny), klient ma prawo do natychmiastowego rozwiązania umowy i zwrotu pieniędzy. W innej sytuacji klient powinien wyznaczyć dodatkowy termin zrealizowania dostawy, szczególnie gdy dostawca informował o problemach związanych z ryzykiem wydłużenia terminu dostawy. Jeżeli dostawca uchyla się od odpowiedzialności, możesz zwrócić się o pomoc do Europejskiego Centrum Konsumenckiego lub skorzystać z internetowego systemu rozwiązywania sporów dostępnego na stronach Komisji Europejskiej – więcej informacji na ten temat znajdziesz na stronach internetowych: http://bit.ly/2ElkuAc.

Materiał 3. Jak radzić sobie z codziennymi problemami w UE?

1. Przejrzyj z uczniami materiały zamieszczone na stronach Komisji Europejskiej (http://bit.ly/2ssFIXu).

2. Poproś uczniów, aby dzięki zgromadzonym informacjom udzielili odpowiedzi na następujące pytania:

- Masz receptę, którą musisz zrealizować. Sytuacja zmusza się do wyjazdu do państwa UE. Czy możesz w nim zrealizować swoją receptę?

Informacja dla nauczyciela: Warunkiem realizacji recepty jest dysponowanie na recepcie standardowymi informacjami, takimi jak: twoje imię i nazwisko, dawkowanie itd.

- Korzystasz z usług przewoźnika kolejowego w Czechach. Czekasz na stacji, ale twój pociąg spóźnia się już ponad godzinę. Jak się czujesz w takiej sytuacji? Jakie możliwości daje ci bycie obywatelem UE w takiej sytuacji?

Informacja dla nauczyciela: Każdy podróżny co do zasady ma prawo w takiej sytuacji domagać się m. in. zwrotu ceny biletu bez potrąceń lub odszkodowania w przypadku chęci kontynuowania podróży. Inne przywileje w takiej sytuacji opisane są na wskazanej wyżej stronie internetowej.

- Masz skierowanie od lekarza w swojej miejscowości do szpitala w celu usunięcia migdałków. Niestety musisz wyjechać do Holandii, ponieważ rozpoczynasz tam półroczne szkolenie zawodowe. Czy możesz przeprowadzić zabieg w Holandii?

Informacja dla nauczyciela: Prawo UE umożliwia przeprowadzenie planowanego zabiegu opłaconego przez ubezpieczyciela państwa pochodzenia. Opis procedury dostępny jest m.in. na przywoływanych stronach internetowych, a w Polsce także w oddziałach Narodowego Funduszu Zdrowia (NFZ).

- Udajesz się w podróż do Hiszpanii. Jadąc autokarem przez Czechy, Niemcy i Francję, rozmawiasz często ze znajomymi przez telefon komórkowy. Wracając do Polski, uświadamiasz sobie, że jest coś takiego jak roaming i zaczynasz się obawiać reakcji rodziców, gdy dostaną rachunek za twoje rozmowy telefoniczne. Jak myślisz, ile zapłacisz za rozmowy telefoniczne?

Informacja dla nauczyciela: Koszt prowadzonych rozmów jest taki sam, jak w kraju, w którym numer jest zarejestrowany. Ograniczenia występują jedynie w przypadku korzystania z transferu danych, jednak dostawca usług telekomunikacyjnych związany jest maksymalnymi wysokościami opłat.

- Jedziesz ze szkolną wycieczką na Litwę. W trakcie wyprawy z kolegami do klubu w Wilnie jesteś świadkiem niebezpiecznego wydarzenia i chcesz zadzwonić po pogotowie ratunkowe i policję. Zastanawiasz się, czy numery 997 i 999 są odpowiednie... Jaki numer wybierasz, by wezwać konieczną pomoc?

Informacja dla nauczyciela: 112 to numer alarmowy we wszystkich państwach UE. W państwach poza Europejskim Obszarem Gospodarczym (EOG) albo nie ma numeru alarmowego, albo jest inny niż 112.

Sugestia dla nauczycieli: Wszystkie uprawnienia i dogodności dla obywateli UE korzystających ze swobody przemieszczania się są konsekwencją prawa unijnego przyjmowanego w celu zwiększenia „komfortu obywatelskiego" mieszkańców Unii.

Materiał 4. Lekcja europejska w sklepie. Czy trudno być świadomym konsumentem?

Bycie świadomym konsumentem wymaga poświęcenia – gromadzenia informacji, dokonywania obliczeń, poszukiwania opinii o dostawcach... Spróbuj wykonać proste zadania, będąc z uczniami w placówce handlowej.

- Sprawdź ceny produktów tego samego typu, najlepiej towaru wystandaryzowanego (np. masła). Czy jesteś w stanie stwierdzić, które masło jest tańsze, a które droższe?

Informacja dla nauczyciela: Producenci mogą manipulować konsumentem, np. przez zwiększanie opakowania, nie uiszczając czytelnej informacji o masie dobra lub zmniejszanie masy towaru, tak by sprawiał wrażenia tańszego. Przepisy UE wymagają podawanie ceny jednostkowej, np. za litr lub kilogram, by konsument mógł jednoznacznie porównać ceny towarów.

- Weź do ręki dowolny produkt żywnościowy. Czy konsumujesz produkt, jeśli nie jest na nim wskazany dokładny jego skład? Oczywiście możesz zaufać producentowi...

Informacja dla nauczyciela: Przepisy UE wymagają umieszczania jasnych, zrozumiałych i dokładnych informacji o składzie produktów żywnościowych.

- Wiesz, że nie tylko żywność po otwarciu się psuje – kosmetyki także. Skąd masz wiedzieć, jak długo możesz korzystać z szamponu, kremu lub żelu po ich otwarciu?

Informacja dla nauczyciela: Przepisy UE wymagają na kosmetykach umieszczania informacji o przydatności do użycia po otwarciu opakowania (symbol otwartego opakowania z liczbą miesięcy).

- Weź do ręki zabawkę albo produkt elektryczny. Czy masz pewność, że produkt jest bezpieczny dla ciebie, młodszego brata lub sąsiadki, która poprosiła cię o kupno suszarki?

Informacja dla nauczyciela: Przepisy UE wymagają, aby produkty o takim charakterze przechodziły określony prawem proces certyfikacji, zakończony nadaniem oznaczenia CE (Conformité Européenne). To świadectwo spełniania wymogów w zakresie bezpieczeństwa użytkowania i ochrony środowiska.

Zadanie dodatkowe: Poproś uczniów, aby wyobrazili sobie, że kupują bilet w internecie na podróż samolotem lub koleją. Zapytaj, czy na pewno wiedzą, ile zapłacą za bilet? Czy szukają informacji drobnym drukiem o możliwych dopłatach, miejscówkach, podatkach zwiększających cenę?

Informacja dla nauczyciela: Przepisy UE wymagają od dostawców usług podawania ceny obejmującej podatki, opłaty dodatkowe, miejscówki itd.

Materiał 5. Kto gra w Śląsku i Legii?

1. Prześwietl z uczniami składy wybranych drużyn piłkarskich uczestniczących w polskich rozgrywkach piłkarskich.

2. Zapytaj uczniów, czy wiedzą, ilu obcokrajowców może zagrać w drużynie? Ilu obywateli UE może zagrać w trakcie meczu?

3. Zaprezentuj uczniom film (http://bit.ly/2nTLbBU) **obrazujący transfery zawodników. Zapytaj, czy wiedzą, że były one możliwe dzięki prawu UE i orzeczeniu TS UE?**

Informacja dla nauczycieli: w trakcie meczu polskiej bądź niemieckiej czy czeskiej drużyny ligi piłki nożnej może grać nawet 11 obywateli państw członkowskich, ponieważ w UE (*de facto* EOG) obowiązuje swobodny przepływ osób. Wspomniana reguła jest konsekwencją tzw. sprawy Bosmana, belgijskiego piłkarza, który zaskarżył reguły transferowe do TS UE. Jej konsekwencją jest tzw. prawo wolnego transferu jako konsekwencja prawa wyboru pracodawcy w UE.

Materiał 6. Czy każdy może swobodnie podróżować po UE?

1. Przedstaw uczniom następującą informację:

Radykalny aktywista narodowy z państwa członkowskiego Unii Europejskiej nie został wpuszczony na terytorium Wielkiej Brytanii.

2. Zastanów się z uczniami, dlaczego tak się stało, skoro w UE obowiązuje swobodny przepływ osób?

3. Zapytaj, czy wspomniany w punkcie 1 obywatel UE, któremu odmówiono prawa wjazdu w obronie swoich praw, może zaskarżyć decyzję brytyjskich służb do TS UE?

Informacja dla nauczyciela: Władze brytyjskie odmawiając wjazdu mogły powołać się na fakt, że obywatel UE stanowi zagrożenie dla porządku publicznego Wielkiej Brytanii. Ochrona porządku publicznego, bezpieczeństwa oraz zdrowia publicznego stanowią wg prawa UE uzasadnione względy skutkujące ograniczeniem swobodnego przepływu osób. Każdy obywatel UE, któremu odmówiono prawa wjazdu na terytorium państwa członkowskiego, może skorzystać ze swoich praw i zaskarżyć taką decyzję do adekwatnych instytucji.

Sugestia dla nauczyciela: Nauczyciel może w pracy z uczniami dodatkowo wykorzystać artykuł M. Zapart z „Rzeczpospolitej", z 24 czerwca 2017, http://bit.ly/2Eq5i4M.

Materiał 7. Podróż po Europie – oszczędności dzięki euro

1. Poproś uczniów, aby wyobrazili sobie, że wybierają się na wycieczkę ufundowaną przez dyrekcję szkoły i odwiedzają po kolei Szwecję, Danię, Czechy, Węgry, Chorwację, Bułgarię, Rumunię i na koniec lądują w Wielkiej Brytanii. Uczniowie mają do dyspozycji 1000 euro i za każdym razem wymieniają tę kwotę (poczynając od wymiany na szwedzkie korony, a kończąc na wymianie funtów na euro) na krajową walutę. Nie muszą ponosić wydatków zakwaterowania, wyżywienia i podróży. Jedyny koszt, jaki ponoszą, to wymiana w kantorze lub banku posiadanej waluty na walutę kraju, do którego przybywają.

2. Zastanów się z uczniami, ile pieniędzy przywiozą do Polski, zakładając, że koszt wymiany wynosi każdorazowo 5% posiadanych środków?

3. Policzcie, ile pieniędzy przywiezie z powrotem osoba, która podróżowała na takich samych warunkach, ale jej podróż prowadziła przez Niemcy, Luksemburg, Holandię, Belgię, Francję, Włochy, Hiszpanię i Portugalię.

Informacja dla nauczyciela: Zadanie matematyczne można uprościć, przyjmując, że koszt wymiany jest ryczałtowy. Osoba pierwsza podróżując przez państwa, w których nie ma wspólnej waluty euro, wróci do Polski z kwotą 630 euro, natomiast osoba druga podróżując przez państwa, w których środkiem płatniczym jest euro, wróci do Polski z kwotą 1000 euro. Koszt wymiany w pierwszym wypadku pochłonął aż 370 euro, mimo że dana osoba nie dokonała ani jednego zakupu konsumpcyjnego. Zwróć uwagę, że w sytuacji odmiennych walut narodowych trudno porównywać ceny towarów (nie ma takiego problemu w państwach z wspólną walutą). Zadanie można zrealizować również w formie quizu, np.

1) Z jaką kwotą wróci osoba pierwsza:

a) 900 euro, b) 820 euro, c) 630 euro, d) 100 euro

2) Z jaką kwotą wróci osoba druga:

a) 1000 euro, b) 950 euro, c) 820 euro, d) 630 euro.

Materiał 8. „Polexit" – konsekwencje hipotetycznego wyjścia Polski z Unii Europejskiej z perspektywy przeciętnego obywatela

1. Zapytaj uczniów, czy popierają członkostwo Polski w Unii Europejskiej?

Informacja dla nauczyciela: Polacy na tle państw europejskich zaliczają się do zdecydowanych zwolenników integracji europejskiej i uczestnictwa Polski w UE. Od czasu do czasu pojawiają się w przestrzeni medialnej, publicystycznej, a szczególnie wirtualnej pomysły o wystąpieniu Polski z UE jako panaceum na społeczno-ekonomiczne i polityczne bolączki naszego kraju. Korzystając z uzyskanej wiedzy na temat UE, rozpraw się z mitami i nieprawdziwymi informacjami o Unii Europejskiej.

2. Przeprowadź zadanie typu burza mózgów na tematy:

a) jak zmieniłoby się życie przeciętnego obywatela Polski (ucznia/studenta, przedsiębiorcy-eksportera, rolnika, urzędnika, poszukującego pracy), gdyby nasz kraj wystąpił z UE?

b) co stałoby się z korzyściami wynikającymi z obywatelstwa UE?

Informacja dla nauczyciela: Konsekwencje wyjścia z Polski są krótko/średniookresowe oraz długookresowe i najłatwiej wskazać na te pierwsze. Przykładowe, wybrane skutki:

dla uczniów/studentów to np.:

- ograniczone możliwości korzystania z usług edukacyjnych w państwach UE i z programów wymiany,
- wzrost kosztów studiowania poza granicami kraju,
- ograniczone możliwości przemieszczania się;

dla przedsiębiorcy/eksportera to np.:

- wzrost kosztów funkcjonowania firmy i ograniczanie eksportu do UE ze względu na wyjście z Jednolitego Rynku,
- zwiększone ryzyka kursowe,
- wzrost kosztów pozyskiwania pieniądza (pożyczek i kredytów);

dla rolnika to np.:

- utrata dopłat bezpośrednich i środków z programów na rozwój wsi,
- spadek dochodów ze względu na spadek popytu na polską żywność w wyniku utraty dostępu do wspólnego rynku;

dla urzędnika:

- jeśli zajmuje się sprawami europejskimi – utrata pracy;

dla poszukującego pracy:

- brak możliwości swobodnego poszukiwania i podjęcia pracy w UE,
- mniejsze prawdopodobieństwo znalezienia lepiej płatnej pracy w Polsce.

3. Obejrzyj z uczniami film w internecie przedstawiający rozmowę z przeciwnikiem członkostwa Polski w Unii Europejskiej (https://bit.ly/2GTytih).

4. Dokonaj analizy poglądów przedstawionych w filmie. Poproś uczniów, aby wskazali fałszywe informacje oraz manipulacje prezentowane w materiale.

Informacja dla nauczycieli: Proszenie uczniów o wskazanie manipulacji i fałszywych informacji w materiale może być dość trudnym zadaniem dla nich. Warto zwrócić uwagę, że ściśle łączy się z zadaniem poprzednim (konsekwencje opuszczenia UE dla obywateli RP). Należy wesprzeć uczniów, zachęcając do odważnych pytań i przeprowadzając analizę niemal każdego twierdzenia, które sugeruje m. in., że:

- gdy Polski nie będzie w Unii, to kryzys ekonomiczny w Europie i rozpad/implozja Unii nie dotknie Polski,
- obywatele Polski będą mogli korzystać z podobnej możliwości podróżowania, jak w okresie członkostwa w UE,
- Wielka Brytania dokonała rachunku zysków i strat z członkostwa i na tej podstawie podjęła decyzję o Brexicie,
- Polska sama przez wpłaty do budżetu UE *de facto* finansuje napływ funduszy do Polski po tym jak biurokracja UE „zeżre 20%" tych środków,
- Unia potrzebuje Polski, bo chce ją wysysać z siły roboczej i traktować jako rynek zbytu.

Tymczasem:

- wyjście z UE oznacza, poza niestabilnością polityczno-międzynarodową, trudny do oszacowania kryzys ekonomiczny mierzony spadkiem przyrostu produktu krajowego brutto (PKB), spadkiem obrotów handlowych, wahaniami walutowymi, wzrostem zadłużenia międzynarodowego i spadkiem przyrostu dochodów (lub nawet spadkiem dochodów) *per capita* w średnim okresie;
- wyjście z UE oznaczać może powrót reżimu wizowego i brak możliwości uzyskiwania prawa pobytu;
- rząd Wielkiej Brytanii nie dokonał rachunku zysków i strat członkostwa, a dostępne rządowe analizy przewidują jednoznacznie negatywne ekonomiczne konsekwencje Brexitu (np. *HM Treasury analysis: the long-term economic impact of EU membership and the alternatives*, za: http://bit.ly/2213kgL);
- Polska jest beneficjentem netto budżetu unijnego – pozyskała w ciągu 11 lat członkostwa 135 mld euro, wpłacając do budżetu UE 43 mld euro. Dla porównania 92 mld euro (135 mld pomniejszone o 43 mld) to wartość mniej więcej dwuletnich (*sic!*) wpływów budżetowych Polski w roku 2005. Mitem jest rozrośnięta biurokracja w UE – liczba pracowników instytucji wykonawczych UE (tzw. biurokracja brukselska) wynosi ok. 50 tys. urzędników – czyli podobnie jak liczba urzędników pojedynczego dużego europejskiego miasta i tyle, co liczba urzędników w Warszawie, Wrocławiu, Krakowie i Łodzi razem wziętych. W całej Polsce zatrudnionych jest ponad 450 tys. urzędników (czyli prawie 10 razy więcej niż w instytucjach UE!);

- gros Polaków wyjeżdżała do pracy w państwach UE ze względu na warunki życia i zarobkowania w Polsce, a nie ze względu na zachęty ze strony tych państw. W handlu zagranicznym z państwami UE Polska dysponuje nadwyżką wynoszącą w 2015 r. około 37 mld euro (*sic!*), co oznacza, że w istocie to państwa UE są dla Polski rynkiem zbytu.

Materiał 9. Gra o obywatelstwie Unii Europejskiej

Przeprowadź grę o obywatelstwie w wybranym we współpracy z uczniami wariancie. Zwycięzca gry może uzyskać określoną nagrodę – ocenę, książkę (forma gratyfikacji zależy od nauczyciela i uczniów).

Opis gry:

Gra może być realizowana w postaci planszowej oraz wariantu niewymagającego dodatkowych (poza kartami do gry) akcesoriów. Gra nie zawiera z góry przygotowanej planszy. Planszę mogą stanowić pola narysowane na tablicy w kształcie węża (wtedy np. pola o określonym kolorze lub pola parzyste bądź nieparzyste będą polami akcji). Gracze mogą przesuwać się po polach, korzystając z kolorowych magnesów. Planszę może stanowić także ciąg ławek, z których co druga będzie oznaczona jakimś emblematem/figurą itd. (np. flagami państw europejskich), tak by oznaczyć pola akcji. Kształt planszy może ulec zmianie według preferencji nauczyciela i uczniów.

W przypadku wariantu planszowego gracze zdają się na los (rzut kostką), stąd ich sukces nie jest zależny od wiedzy/kompetencji uczniów. Walorem tego wariantu gry jest bezstresowy z perspektywy uczniów jej charakter. Elementem towarzyszącym grze jest komentarz merytoryczny załączony do kart akcji.

W trakcie gry uczestnicy przesuwają się z punktu start do punktu meta przez ok. 25–30 pól według wskazań kostki do gry. W grze może brać udział kilkoro uczniów lub kilka grup (uczniów połączonych w grupy). Grę wygrywa ten, kto pierwszy dotrze do punktu meta. W trakcie gry gracze napotykają pola akcji, które skutkują ciągnięciem/losowaniem karty akcji. Gracze postępują zgodnie ze postanowieniami karty. Pola akcji i pola puste ułożone są naprzemiennie (pole puste – pole akcji – pole puste – pole akcji itd.). Możliwe jest odmienne, według preferencji nauczyciela i uczniów, rozłożenie pól akcji.

Do przeprowadzenia gry wskazane jest dobre merytoryczne przygotowanie nauczyciela, który potrafi wyjaśnić treść kart, a przede wszystkim zaprezentować w syntetycznej formie poszczególne prawa oraz wskazać na tło zagadnień związanych z obywatelstwem UE. Pomocą nauczycielowi będzie służył komentarz załączony do kart akcji. Zadaniem nauczyciela jest pomoc w uwypukleniu zalet wynikających z bycia obywatelem UE (ewentualnie utraconych korzyści lub kosztów będących efektem niedysponowania obywatelstwem UE). Uczniowie w trakcie gry mogą zadawać pytania związane z treścią praw i wolności obywatelstwa UE.

Wariant drugi gry ma w większym stopniu charakter rywalizacyjny i wskazana byłaby (choć nie jest konieczna) podstawowa wiedza na temat obywatelstwa ze strony ucz-

niów. Przed rozpoczęciem gry uczniowie dzielą się na grupy, których zadaniem jest udzielenie odpowiedzi na pytanie testowe znajdujące się na wylosowanej karcie akcji. Każda z grup uczniów ma prawo do wylosowania z góry ustalonej liczby kart (np. jeśli ukonstytuują się cztery grupy, to na każdą z nich przypada pięć pytań; jeśli ukonstytuuje się pięć grup, to na każdą z grup przypadają cztery pytania). W grze mogą brać udział zamiast grup chętni uczniowie (trzech, czterech lub pięciu). Grę wygrywa ten gracz (grupa), który udzieli najwięcej poprawnych odpowiedzi.

Udzielenie poprawnej odpowiedzi jest równoznaczne z uzyskaniem jednego punktu. Cechą gry jest wprowadzenie elementu rywalizacji (uczniowie wraz z nauczycielem mogą wybrać taki wariant, jeśli wyda im się atrakcyjny). Zwycięzca może uzyskać określoną nagrodę – ocenę, książkę (forma gratyfikacji zależy od nauczyciela i uczniów). Podobnie jak w wariancie wcześniejszym dużą rolę odgrywa nauczyciel jako komentator z zadaniem uwypuklenia zalet wynikających z posiadania obywatelstwa UE (ewentualnie wskazania na utracone korzyści lub koszty będące efektem niedysponowania obywatelstwem UE).

Karty do gry wraz z komentarzami znajdują się w materiale pomocniczym.

3.5. Przydatne strony internetowe

Strony Unii Europejskiej poświęcone obywatelstwu

Informacje ogólne

http://europarl.europa.eu/atyourservice/pl/displayFtu.html?ftuId=FTU_2.1.1.html

https://europa.eu/european-union/topics/eu-citizenship_pl

Życie i praca w UE

https://europa.eu/european-union/life-business_pl

http://europa.eu/youreurope/citizens/index_pl.htm

SOLVIT – http://ec.europa.eu/solvit/index_pl.htm

Obywatelska inicjatywa ustawodawcza

http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome?lg=pl

Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich – https://ombudsman.europa.eu/pl

https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-ombudsman_pl

Inne użyteczne informacje dla nauczycieli

Europejskie Centra Konsumenckie – https://konsument.gov.pl

Materiały z witryn UE dla nauczycieli – http://europa.eu/teachers-corner/home_pl

Materiały informacyjne Unii Europejskiej – https://publications.europa.eu/en/home

Europejska Fundacja Praw Człowieka
– http://www.efhr.eu/2013/11/06/europejczyku-co-wiesz-o-swoich-prawach

Centrum Edukacji Obywatelskiej – http://www.ceo.org.pl/pl/epio/news/obywatelstwo-ue

Przedstawicielstwo Komisji Europejskiej w Polsce – https://ec.europa.eu/poland/home_pl

Sieci informacyjne Komisji Europejskiej w Polsce
– https://ec.europa.eu/poland/services/contact-points_pl

Twoja Europa – https://europa.eu/youreurope/citizens/index_pl.htm

3.6. Literatura uzupełniająca

- Bodnar A., *Obywatelstwo Unii Europejskiej a ochrona praw podstawowych obywateli państw członkowskich*, Zeszyty OIDE, nr 9/2008.
- Cieleń A., Szymański A., *Obywatelstwo Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, 2004.
- Florczak A. (red.), *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2009.
- Gubrynowicz A., *Obywatelstwo Unii Europejskiej – stan obecny i perspektywy*, Zeszyty OIDE, nr 9/2008.
- *Obywatelstwo europejskie. Pytania i odpowiedzi*, za: http://www.batory.org.pl/upload/files/pdf/obeuro.pdf, listopad 2017.
- Wyrozumska A., *Jednostka w Unii Europejskiej*, [w:] Barcz J. (red.), *Prawo Unii Europejskiej. Zagadnienia systemowe*, Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2006.

Dokumenty

- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, DzUrz UE, C 202 (2016).
- Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego z 23 stycznia 2004 roku, DzU 2004, nr 25, poz. 219.
- Sprawa N. S. przeciwko Wielkiej Brytanii C-411/10, DzUrz UE, 2012/C 49/13.
- Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 13 grudnia 2007 roku, DzU 2009, nr 203, poz. 1569.
- Ustawa z dnia 12 lutego 2009 r. o zmianie ustawy o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy o referendum ogólnokrajowym oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego. DzU 2009, nr 202, poz. 1547.
- Ustawia z dnia 5 stycznia 2011 roku – Kodeks wyborczy, DzU 2011, nr 21, poz. 112.

3.7. Materiał pomocniczy dla nauczycieli

1. Wyjechałeś/aś na narty we francuskie Alpy. Niestety w trakcie jazdy złamałeś/aś nogę. W trakcie korzystania z pomocy medycznej pokazujesz dokument, który umożliwia ci jej uzyskanie w standardzie przysługującym obywatelom Francji. Dokument ten to:

a) dowód osobisty,

b) EKUZ,

c) ubezpieczenie podróżne.

Komentarz: Jeśli jesteś obywatelem UE, wyjeżdżając za granicę, masz prawo do karty EKUZ, dzięki której korzystasz z opieki medycznej na terytorium każdego państwa UE tak samo jak obywatele tych państw. W niektórych państwach UE jego obywatele płacą za część usług, posiadanie karty EKUZ nie oznacza więc zawsze całkowitej nieodpłatności

2. Wyobraź sobie, że jesteś obywatelem państwa niebędącego członkiem UE. Wyjechałeś/aś na narty do Austrii. Niestety zwichnąłeś/aś staw barkowy podczas jazdy. Czy zostaniesz obciążony jakimiś kosztami w związku z udzieleniem pomocy medycznej w ramach systemu opieki zdrowotnej Austrii?

a) nie, w UE pomoc medyczna jest bezpłatna,

b) tak, poniosę koszt taki jak obywatele Austrii,

c) tak, zapłacę za procedury medyczne z własnej kieszeni.

Komentarz: Jeśli nie jesteś obywatelem UE, wyjeżdżając za granicę, nie masz prawa do karty EKUZ, dzięki której korzystasz z opieki medycznej na terytorium każdego państwa UE. Jeśli nie posiadasz dodatkowego ubezpieczenia, zostaniesz obciążony wszelkimi kosztami wynikającymi z udzielenia pomocy medycznej. W większości państw UE procedury medyczne są drogie i udzielenie pomocy może kosztować kilka tysięcy euro.

3. Wyjechałeś/aś na safari do Botswany. Niestety w trakcie podróży ukradziono ci dokumenty i wszystkie pieniądze. Do kogo możesz zwrócić się o skuteczną pomoc formalnoprawną w sprawie uzyskania pożyczki, dokumentów i powrotu do kraju?

a) wodza największego plemienia w kraju,

b) MSZ Botswany,

c) placówki konsularnej dowolnego państwa UE znajdującej się w Botswanie.

Komentarz: Jeśli jesteś obywatelem UE, będąc w państwie, w którym nie ma polskiej jednostki dyplomatycznej, możesz zwrócić się o pomoc do dowolnego państwa UE i jego placówki dyplomatycznej. Placówka ta ma obowiązek udzielenia ci pomocy. W wielu częściach świata państwa UE (np. Francja, Holandia, Hiszpania) mają bardziej rozbudowaną sieć placówek dyplomatycznych niż Polska.

4. Wyobraź sobie, że jesteś obywatelem państwa niebędącego członkiem UE. Wyjechałeś z wycieczką do państwa afrykańskiego, w którym nie ma placówki dyplomatycznej twojego państwa. Do kogo możesz zwrócić się o skuteczną pomoc formalnoprawną w sprawie uzyskania pożyczki, dokumentów i powrotu do kraju?

a) do nikogo, zostajesz w tym państwie,

b) do ambasady dowolnego państwa UE,

c) do MSZ państwa, którego jesteś obywatelem.

Komentarz: Jeśli nie jesteś obywatelem UE, będąc w państwie, w którym nie ma polskiej jednostki dyplomatycznej, musisz polegać na samym sobie w poszukiwaniu kontaktu ze swoim państwem bądź na dobrej woli placówek dyplomatycznych innych państw. Naraża cię to na stres, koszty i dłuższe przebywanie w państwie, w którym zostałeś poszkodowany (np. przez przestępstwo, zagubienie dokumentów, chorobę itd.).

5. Wyobraź sobie, że jesteś obywatelem państwa będącego poza UE. Wybierasz się w podróż po Europie i docierasz do granic UE. Jakie dokumenty są niezbędne, by kontynuować podróż?

a) paszport z wizą (jeśli jest potrzebna),

b) paszport z plikiem dolarów,

c) dowód osobisty lub paszport.

Komentarz: Będąc obywatelem UE, możesz poruszać się po całym terytorium UE, nie posiadając wizy i paszportu. W połączeniu z tzw. prawem schengenowskim znakomicie ułatwia to poruszanie się po UE – bez stania w kolejkach na granicach, bez kontroli i obaw o ważność dokumentów. UE może podpisać z państwami (np. stowarzyszonymi) umowy łagodzące obowiązek wizowy. Obywatele państw trzecich muszą posiadać oprócz paszportu zgodę na wjazd (wizę) otrzymaną od państwa, na którego terytorium mają zamiar przebywać.

6. Jedziesz na wakacje do Portugalii. Po drodze zamierzasz zwiedzić Austrię, Włochy, Francję i Hiszpanię. Jakie dokumenty są niezbędne, by kontynuować podróż?

a) prawo jazdy,

b) wiza i paszport,

c) dowód osobisty.

Komentarz: Obywatele UE mają prawo do swobodnego przemieszczania się po wszystkich państwach UE. Nie jest od nich wymagane jakiekolwiek zezwolenie na przekroczenie granicy (wiza). Zdecydowana większość państw UE jest częścią systemu Schengen, co upraszcza podróżowanie, ze względu na likwidację kontroli granicznych. Wjeżdżający z państw trzecich nie mają takich prerogatyw.

7. Wybrałeś/aś się na wycieczkę po górach w południowej Polsce. Przypadkowo przekroczyłeś/aś granicę państwa i napotkałeś służby graniczne innego państwa. Czy grożą ci jakieś sankcje za przekroczenie granicy?

a) tak, deportacja,

b) tak, grzywna lub upomnienie,

c) nie, masz prawo przekroczyć granicę, jak i kiedy chcesz.

Komentarz: Będąc obywatelem UE, w ramach tzw. systemu schengenowskiego, masz prawo do przekraczania granicy w dowolnym miejscu, o dowolnej porze i w dowolny sposób, posiadając jedynie dowód osobisty.

8. Wyobraź sobie, że nie jesteś obywatelem UE. Wybierasz się na wycieczkę po Tatrach i przekraczasz granicę państwa, posiadając jako jedyny dokument dowód osobisty. Napotykasz służby graniczne Słowacji. Czy grożą ci jakieś sankcje za przekroczenie granicy?

a) tak, zatrzymanie w związku z nielegalnym przekraczaniem granicy,

b) nie, ponieważ masz prawo pobytu w Polsce,

c) nie, gdyż nie dokonałeś żadnego przestępstwa.

Komentarz: Obywatele państw trzecich posiadając zezwolenie na pobyt czasowy lub stały, traktowani są jak obywatele tego państwa trzeciego. Podróżując po strefie Schengen, zawsze powinni mieć przy sobie ważną kartę pobytu, ważny paszport oraz poświadczenie posiadania ubezpieczenia zdrowotnego. Karta pobytu stałego wydana w Polsce nie uprawnia obywatela państwa nienależącego do UE do podjęcia i wykonywania pracy poza granicami Polski.

9. Wyobraź sobie, że nie jesteś obywatelem UE i przebywasz legalnie w Polsce. Chciałbyś wybrać się z wizytą do rodziny w Wielkiej Brytanii i na wycieczkę do Chorwacji. Jak zakończy się twoja podróż?

a) wjazdem do Chorwacji, ale zakazem wjazdu do Wielkiej Brytanii,

b) fiaskiem, nie dotrę ani do Wielkiej Brytanii, ani do Chorwacji,

c) wjazdem do Wielkiej Brytanii, ale zakazem wjazdu do Chorwacji.

Komentarz: Obywatele państw trzecich posiadając zezwolenie na pobyt czasowy lub stały, traktowani są jak obywatele tego państwa trzeciego. O ile umożliwia to przebywanie w strefie Schengen w celach turystycznych (do 3 miesięcy), o tyle poza strefą Schengen musisz dysponować tradycyjnymi dokumentami zezwalającymi na wjazd. Wielka Brytania, Irlandia, Chorwacja, Cypr, Bułgaria i Rumunia nie należą do strefy Schengen.

10. Uważasz, że zimy w Polsce działają na ciebie depresyjnie i wolisz cieplejszy klimat. Południowa Hiszpania wydaje się bardzo dobrym miejscem do zamieszkania i do pracy między listopadem a marcem. Czy możesz przeprowadzić się do Hiszpanii?

a) tak, ponieważ państwa UE chętnie przyjmują inwestycje polegające na zakupie nieruchomości,

b) tak, ponieważ swoboda przemieszczania się skutkuje prawem zakupu nieruchomości,

c) nie, ze względu na okres przejściowy.

Komentarz: Obywatele UE mają prawo zamieszkania i zakupu nieruchomości mieszkalnej w dowolnym prawie UE. Jeśli obywatel UE nie narusza rażąco prawa wewnętrznego danego państwa, to żadne z państw UE nie może nie udzielić zgody na przebywanie i podjęcie pracy w tym państwie.

11. Zakończyłaś/eś szkołę w Polsce. Podmiot z Niemiec poznał twój profil na LinkedIn i chciałby zaproponować ci kontrakt w Hanowerze. Czy możesz podjąć pracę na takich samych warunkach jak obywatele Niemiec?

a) tak, chyba że praca dotyczy stanowiska w administracji publicznej,

b) tak, pod warunkiem zdania państwowego egzaminu językowego,

c) tak, ale tylko wtedy gdy firma nie znajdzie obywatela Niemiec na poszukiwane stanowisko.

Komentarz: Obywatele UE korzystają z prawa do swobodnego przepływu osób, co oznacza możliwość poszukiwania i podejmowania pracy w dowolnym państwie UE. Państwa UE nie mogą uniemożliwiać podejmowania pracy, wydawać zakazu przebywania i preferować własnych obywateli w zatrudnianiu. Wyjątkiem są sytuacje określone w traktatach (np. praca w administracji i siłach zbrojnych).

12. Wyobraź sobie, że jesteś obywatelem państwa niebędącego członkiem UE. Znane przedsiębiorstwo z Niemiec poznało cię na profesjonalnych portalach internetowych i chciałoby zaproponować ci kontrakt. Jakie warunki formalnoprawne muszą być spełnione, by podjąć pracę?

a) musisz uzyskać obywatelstwo Niemiec,

b) musisz uzyskać zgodę niemieckiego rządu na pracę i przebywanie w Niemczech,

c) wystarczy ważny paszport, który umożliwi wjazd na terytorium Niemiec.

Komentarz: Obywatele państwa spoza UE nie korzystają z prawa do swobodnego przepływu osób, co oznacza, że nie mogą według własnego uznania korzystać z możliwości poszukiwania i podejmowania pracy w dowolnym państwie UE. Podjęcie pracy zależy w takiej sytuacji od zgody państwa goszczącego.

13. Wyobraź sobie, że wyjechałeś/aś na kilka lat do pracy do Francji. Zżyłeś/aś się z lokalną społecznością, która docenia twoją aktywność na rzecz miejscowości, w której mieszkasz. Czy możesz przyjąć propozycję startowania w wyborach lokalnych z list miejscowego komitetu wyborczego?

a) nie możesz, ponieważ wciąż jesteś obywatelem Polski,

b) możesz, gdyż jesteś od wielu lat zameldowany we Francji,

c) możesz, pod warunkiem uzyskania zgody polskiej i francuskiej państwowej komisji wyborczej.

Komentarz: Jako obywatel UE masz prawo brać udział w wyborach samorządowych, jeśli spełniasz warunki prawne, jakie są ustanowione dla korzystających z biernego i czynnego prawa wyborczego w danym państwie (zazwyczaj cenzus wieku i domicylu). Obywatele państwa mogą wziąć również udział w wyborach do Parlamentu Europejskiego.

14. Wyobraź sobie, że jesteś obywatelem Ukrainy. Od ponad 20 lat mieszkasz w Polsce, masz prawo pobytu, wynajmujesz mieszkanie i płacisz podatki. Od lat czujesz się związany z lokalną społecznością. Czy możesz brać udział w wyborach do rad miejskich i gminnych?

a) nie, ponieważ nie masz obywatelstwa Polski,

b) tak, wystarczy wieloletnie zameldowanie w Polsce,

c) tak, jeśli zgodę wyrazi właściwy minister rządu RP.

Komentarz: Obywatele państw niebędących członkami UE nie mają prawa do korzystania z biernego lub czynnego prawa wyborczego w wyborach samorządowych. Jedynie obywatele UE mogą korzystać z takich uprawnień.

15. Wyobraź sobie, że od kilku lat przebywasz w Niemczech, w których legalnie mieszkasz, pracujesz i płacisz podatki. Zbliżają się wybory do PE, w których chciałbyś wziąć udział (skorzystać z czynnego prawa wyborczego). Czy musisz pojechać do najbliższego konsulatu lub ambasady Polski, by to uczynić?

a) nie, możesz zagłosować w miejscu, w którym mieszkasz,

b) tak, ponieważ jesteś obywatelem Polski,

c) nie, ponieważ jedynym sposobem na wzięcie udziału w wyborach jest głosowanie w miejscu twojego zameldowania w Polsce.

Komentarz: Obywatele państw UE mogą wziąć udział w wyborach do PE w dowolnym państwie UE. Nie muszą w tym celu skorzystać z możliwości głosowania w lokalu wyborczym ustanawianym zazwyczaj w ambasadach RP, ale (jeśli są zameldowani w państwie goszczącym) mogą głosować w lokalu wyborczym właściwym dla miejsca zamieszkania.

16. Po zakończeniu szkoły średniej zamierzasz podjąć studia w którymś z państw Europy Zachodniej. Wybór padł na Włochy. Czy masz do tego prawo na takich samych zasadach jak obywatel Włoch?

a) tak, twoje prawa są identyczne z prawami obywateli Włoch,

b) tak, jeśli uzyskasz zgodę ministra edukacji we Włoszech,

c) nie, musisz opłacić studia (w przeciwieństwie do obywateli Włoch).

Komentarz: Państwa UE nie mogą stosować dyskryminacyjnych reguł przyjmowania na studia wobec obywateli UE. Oznacza to, że obywatele UE mogą podejmować studia w dowolnym państwie Unii na zasadach przyjętych w tych państwach. Jako obywatela UE obowiązują cię takie same zasady jak obywateli państw, które rozważasz jako goszczące. Dotyczy to, np.: płatności (czesnego), prawa do podejmowania pracy, stypendiów i zniżek na transport publiczny. Obywatele państw trzecich pozbawieni są takich możliwości (obowiązuje ich wyższe czesne, nie mają prawa do podejmowania pracy ani do korzystania z opieki medycznej – chyba że wykupią dodatkowe ubezpieczenie).

17. Wyobraź sobie, że masz dużo pieniędzy i chcesz zakupić nieruchomość we Francji, by zamieszkać tam na kilka lat z przyjaciółmi. Czy są jakieś warunki, które musisz spełnić, by skorzystać z tego prawa?

a) musisz uzyskać zgodę ministerstwa spraw wewnętrznych, w przeciwieństwie do obywateli Francji,

b) wystarczy, że spełnisz wymogi stawiane obywatelom francuskim,

c) wystarczy, że uzyskasz zgodę na zakup ministerstwa spraw wewnętrznych w Polsce.

Komentarz: Między państwami UE obowiązuje swobodny przepływ kapitału i osób, więc obywatele UE mogą, po spełnieniu niedyskryminacyjnych wymogów krajowych, zakupić dowolną nieruchomość i zaprosić osoby, które pochodzą z państw UE. Osoby z państw trzecich muszą uzyskiwać specjalne zgody zarówno na zakup nieruchomości, jak i wjazd na terytorium państwa UE.

18. Będąc w Czechach, poznałeś/aś Czeszkę – Janę, którą chciałbyś/chciałabyś zaprosić na kilka miesięcy do Polski. Czy Jana może po prostu się spakować i przyjechać do Polski?

a) tak, może przyjechać na trzy miesiące, ale potem musi wrócić do Czech,

b) tak, jeśli będzie miała ważny paszport,

c) tak, pod warunkiem posiadania zgody rodziców (jeśli ma mniej niż 18 lat).

Komentarz: Będąc obywatelem UE, masz prawo do swobodnego przemieszczania się między państwami UE. Wystarczy do tego jedynie ważny dowód osobisty. Jeśli chcesz przebywać dłużej niż 3 miesiące, państwo goszczące nie może co do zasady odmówić ci zgody na przebywanie w tym państwie. Jeśli Polska nie byłaby w UE, twoja przyjaciółka Jana musiałaby uzyskiwać zgodę na wjazd (wizę), jej przebywanie w Polsce byłoby ograniczone czasowo i musiałaby mieć ważny paszport.

19. Polubiłaś/eś Martinę z Czech i chcesz przenieść się do Pragi, by tam założyć firmę. Czy możesz to uczynić?

a) tak, jeśli spełnisz wymogi stawiane obcokrajowcom transferującym kapitał do Czech,

b) tak, gdyż każdy Czech ma takie prawo, a obywatele UE korzystają z zakazu dyskryminacji

c) tak, chyba że wcześniej założyłeś/aś już firmę w Polsce.

Komentarz: W Unii Europejskiej obowiązuje swobodny przepływ usług, a więc będąc obywatelem UE, możesz bez ograniczeń podejmować aktywność gospodarczą na terytorium innych państw UE. Jedyne warunki, jakie musisz spełniać to te, które obowiązują obywateli czeskich (związanych np. z rejestracją działalności i podatkami). Gdyby Polska nie była w UE, jej obywatele nie mogliby swobodnie zakładać firm i podejmować pracy w żadnym państwie UE (chyba że na mocy umów dających takie prawa, podobnych do umowy o EOG).

20. Wyobraź sobie, ze wyjeżdżasz do Belgii podjąć pracę w wymarzonym zawodzie. Niestety, władze wymagają od ciebie dodatkowych certyfikatów dotyczących doświadczenia zawodowego i poświadczających kwalifikacje. Wydaje ci się, że takie działanie wobec ciebie jako obywatela UE jest nieuzasadnione. Czy jest instytucja, które może ci szybko pomóc i podjąć działania, kontaktując się bezpośrednio z urzędami belgijskimi? Jest to

a) Europejskie Centrum Konsumenckie,

b) Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich,

c) Solvit.

Komentarz: W każdym państwie członkowskim istnieje system Solvit, którego zadaniem jest rozwiązywanie formalnoprawnych problemów związanych z korzystaniem z praw jako obywateli bądź rezydentów UE. Solvit pomaga m.in. w sprawach związanych z pobytem, pracą, studiowaniem, uznawaniem kwalifikacji zawodowych, świadczeń, dostępu do opieki medycznej itd. Solvit działa głównie przez internet. Korzystanie z jego usług jest bezpłatne.

PRZEDSTAWICIELSTWO KOMISJI EUROPEJSKIEJ W POLSCE oraz PRZEDSTAWICIELSTWO REGIONALNE KOMISJI EUROPEJSKIEJ

Zadaniem Przedstawicielstw Komisji Europejskiej jest objaśnianie wpływu polityki Unii Europejskiej na życie obywateli Polski, udzielanie polskiemu rządowi oraz innym instytucjom informacji o UE oraz informowanie Komisji Europejskiej w Brukseli na temat aktualnej sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej w Polsce. Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej prowadzą działalność komunikacyjno-informacyjną poprzez organizację debat, konferencji i seminariów o tematyce europejskiej. Co roku organizują też obchody Dnia Europy 9 maja oraz Europejskiego Dnia Języków. Przedstawicielstwa znaczną część swoich działań kierują do uczniów, studentów oraz nauczycieli.

Przedstawicielstwo Komisji Europejskiej w Polsce
ul. Jasna 14/16a, 00-041 Warszawa
tel. 22 556 89 89
e-mail: ec-poland@ec.europa.eu
www.ec.europa.eu/poland/home_pl

Przedstawicielstwo Regionalne Komisji Europejskiej
ul. Widok 10, 50-052 Wrocław
tel. 71 324 09 09
e-mail: ec-wroclaw@ec.europa.eu
www.ec.europa.eu/poland/home_pl

BIURO PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO W POLSCE oraz BIURO PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO WE WROCŁAWIU

Biura Parlamentu Europejskiego informują o Parlamencie Europejskim, jego działaniach, decyzjach oraz inicjatywach polskich europosłów. Pomagają mediom w informowaniu o UE oraz współpracują z władzami polskimi na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym, a także z Przedstawicielstwami Komisji Europejskiej. Uczestniczą także w targach edukacyjnych i studenckich targach pracy, organizują lekcje europejskie dla uczniów w całym kraju, a także chętnie goszczą uczestników projektów europejskich i stażystów partnerskich organizacji.

Biuro Parlamentu Europejskiego w Polsce
ul. Jasna 14/16a, 00-041 Warszawa
tel. 22 595 24 70
e-mail: epwarszawa@europarl.europa.eu
www.europarl.europa.eu/poland/pl/

Biuro Parlamentu Europejskiego we Wrocławiu
ul. Widok 10, 50-052 Wrocław
tel. 71 337 63 63
e-mail: epwroclaw@europarl.europa.eu
www.europarl.europa.eu/poland/pl/biuro_we_wroclawiu

PUNKTY INFORMACYJNE UNII EUROPEJSKIEJ W WARSZAWIE I WE WROCŁAWIU

Punkty Informacyjne Unii Europejskiej udzielają odpowiedzi na pytania dotyczące Unii Europejskiej, prowadzą lekcje europejskie o zróżnicowanej tematyce dla szkół i grup młodzieżowych, oferują publikacje, broszury i materiały informacyjne na temat polityk i programów Unii Europejskiej. Punkty Informacyjne UE udostępniają także publikacje oraz drobne upominki na konkursy o tematyce europejskiej.

Punkt Informacyjny Unii Europejskiej w Warszawie
ul. Jasna 14/16a, 00-041 Warszawa
tel. 22 55 68 970/971
e-mail: warszawa@europeinfo.eu
https://ec.europa.eu/poland/event/punkt_informacyjny_pl

Punkt Informacyjny Unii Europejskiej we Wrocławiu
ul. Widok 10, 50-052 Wrocław
tel. 71 324 09 10
e-mail: regionalny-infopoint-eu@e.pl
www.ec.europa.eu/punktue-wroclaw

SIECI INFORMACYJNE KOMISJI EUROPEJSKIEJ W POLSCE

Punkty Informacyjne Europe Direct
Dostarczają informacji i odpowiadają na pytania związane z Unią Europejską. Odpowiedzi udzielane są bezpośrednio i uwzględniają lokalne uwarunkowania. Odpowiednio przeszkolony personel organizuje również spotkania informacyjne w szkołach oraz debaty z udziałem lokalnych i regionalnych polityków, a także reprezentuje UE, np. podczas targów. Dzięki ponad milionowi pytań, które każdego roku są kierowane do punktów informacyjnych, unijni decydenci mają również okazję poznać potrzeby i obawy obywateli. Punkty Informacyjne Europe Direct znajdują się na terenie całej Polski, obecnie 24.

Centra Dokumentacji Europejskiej
Promują wiedzę i badania naukowe na temat integracji UE. Oferują szeroki zbiór publikacji na tematy europejskie oraz zachęcają środowiska naukowe, by włączyły się w debatę na temat Europy.

Team Europe
Sieć ekspercka Komisji Europejskiej składająca się ze specjalistów zajmujących się wieloma aspektami polityki europejskiej. Jej członkami są prawnicy, ekonomiści, politolodzy, historycy, socjologowie. Członkowie Team Europe uczestniczą w debatach i konferencjach, biorą udział w programach radiowych i telewizyjnych. Zainteresowane instytucje i organizacje, w tym placówki edukacyjne mogą zwracać się do nich, aby uzyskać ekspercką wiedzę lub analizę na konkretny temat.

Więcej informacji na temat sieci informacyjnych Komisji Europejskiej w Polsce znajduje się na stronie:
www.ec.europa.eu/poland/services/contact-points_pl.

Godność człowieka jest nienaruszalna. Musi być szanowana i chroniona.

Art. 1 Karty praw podstawowych UE

Podręcznik służy do prowadzenia szeroko rozumianej edukacji w zakresie praw człowieka. Omówiono w nim pojęcie praw człowieka, rolę międzynarodowych systemów ochrony praw człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem systemu Rady Europy oraz prawa i wolności wynikające z obywatelstwa Unii Europejskiej.

Publikacja jest jednym z trzech podręczników wydanych przez Przedstawicielstwo Regionalne Komisji Europejskiej. Pozostałe dwa dotyczą edukacji antydyskryminacyjnej oraz programów i inicjatyw europejskich kierowanych do młodzieży. Materiały edukacyjne zawarte we wszystkich trzech podręcznikach adresowane są przede wszystkim do nauczycieli szkół podstawowych i ponadpodstawowych oraz trenerów i edukatorów, którzy na ich podstawie będą mogli prowadzić szkolenia w ramach opracowanych przez siebie projektów oraz podejmować działania tematycznie powiązane z proponowanymi zagadnieniami. Mogą być też wykorzystywane przez pedagogów, pracowników młodzieżowych, liderów, wolontariuszy oraz wszelkie inne osoby zaangażowane w działalność edukacyjną.

W SERII UKAZAŁY SIĘ:

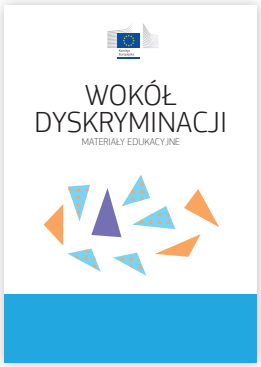

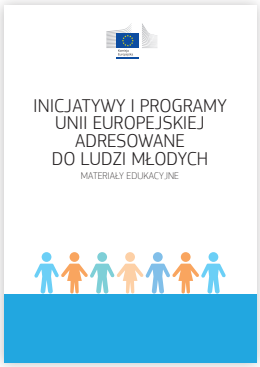

PRZEDSTAWICIELSTWO REGIONALNE
KOMISJI EUROPEJSKIEJ
ul. Widok 10, 50-052 Wrocław
tel. 71 324 09 09, ec-wroclaw@ec.europa.eu
www.ec.europa.eu/poland/home_pl
facebook.com/komisjaeuropejska
twitter.com/EUinWroclaw